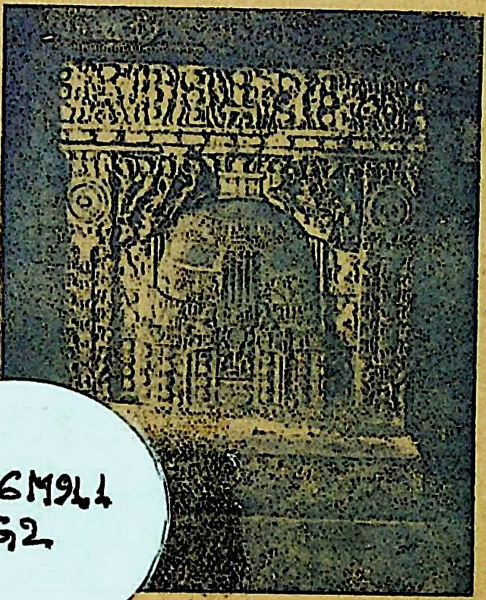
అమరావతీస్తూపము,

ఇతర వ్యాసములు.

గ్రంథకర్త:

మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ

ఇతర వ్యాసములు.

గ్రంథకర్త:

మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ.

సర్వస్వామ్య సంకలితము]

[వెల, రు ౦-౧౨-౦

చెన్నపురి :
కేసరీ ముద్రణాలయమున
ముద్రితము,
౧౯౩౨.

పుస్తకముల కొలకును :

మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ,
2/19 ఆదప్ప మొదలి వీధి,
పురశవాకం, మద్రాసు.

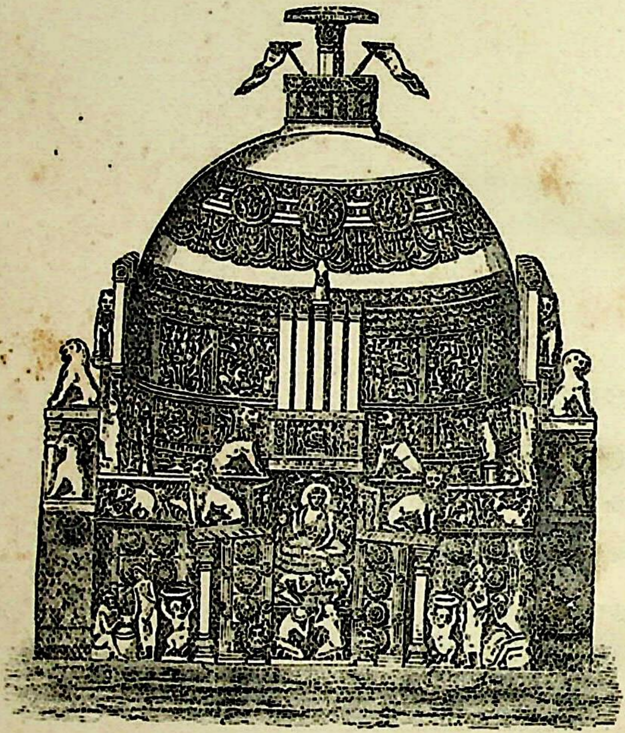
పీఠిక

ఈపుస్తకమునందలి 'అమరావతీస్తూపము', 'మన ప్రాచీన విద్యాసంస్థలు' అనువ్యాసములు ఆంధ్రపత్రిక, శుక్ల (౧౯౩౦), అక్షయ (౧౯౨౬) ఉగాది సంచికలయందును, 'అనాదృతవాఙ్మయ'మను వ్యాసము 'సమదర్శిని' శుక్ల (౧౯౩౦) ఉగాది సంచికయందును, 'ప్రాచీన వృత్తివిద్యా విధానము', 'బౌద్ధవాఙ్మయము: పరిశోధన' అనునవి 'భారతి' (క్రోధన: ఫాల్గుణము; ప్రమోదూత: శ్రావణము) యందును, ప్రకటితములయినవి. కొంత నూతన విషయమును జేర్చి మొదటివ్యాసము నించుక విపులీకరించి వ్రాసితిని. మిగిలిన వానిలో నచ్చటచ్చట కొద్దిమార్పులు చేసితిని. అనావశ్యక మని వ్యాసవిషయముల కాకరముల నిం దుదాహరింప లేదు.

ఈవ్యాసములు గ్రంథరూపమున వెలయుటకు కారణ భూతులయిన శ్రీ. డాక్టరు, చిలుకూరి నారాయణరావు, ఎమ్. ఏ., ఎల్. టి., పిహెచ్. డి., వారికి నాకృతజ్ఞతా పూర్వకవందనములు.

మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ

విషయసూచిక

అమరావతీస్తూప ప్రాకార శిలాఫలకములలో నొకదానిమీఁద
నుబ్బెత్తుగ చెక్కఁన స్తూపాకృతి.

అమరావతీ స్తూపము

స్తూపము

స్తూపమను సంస్కృత పదమును, దిబ్బయని యర్థమిచ్చు 'థూపో' యను పాళీపదమును సమానార్థకములు. కాని బౌద్ధ వాస్తువున (Buddhist architecture) ఇటికతోనో, ఱాతితోనో కట్టిన అర్ధగోళాకారముగ నుండు సమాధివంటి ఘననిర్మాణమునకే స్తూప మను పేరు రూఢియగుట వలన, దిబ్బ యైనదెల్ల స్తూపము కాఁజాలదు. ఈ నిర్మాణము బౌద్ధ మతము వాస్తువునకుఁ బ్రసాదించిన విశేషము. స్తూప ప్రాముఖ్యమును దెలిసికొనుటకు, బుద్ధుని జీవితము కొంత తోడ్పడఁగలదు.

శాక్య వంశజుఁడయిన శుద్ధోదనుఁడు కపిలవస్తు నగరము రాజధానిగ శాక్యరాజ్యమును పాలించుచుండెను. అతని పట్ట మహిషియైన మాయాదేవి యొకప్పుడు, బోధిసత్త్వుఁడు తుషిత స్వర్గమునుండి వెల్లయేనుఁగు రూపమున భూలోకమున కవతరించి తన గర్భమునఁ బ్రవేశించినట్లు స్వప్నముఁ గాంచెను. అనతి కాలముననే ఆమె గర్భవతియై, కపిలవస్తు నగరమునకు చేరువ నున్న దేవదహ గ్రామమునందలి తన పుట్టినింటి కరుగుచు, మార్గమధ్యమునఁ గల లుంబినీవనమున నొప్పులు వచ్చి మగపిల్లవానిం గని, పురుడు వెళ్లక మునుపే కాలధర్మము నొందెను. సిద్ధార్థుఁడని నామకరణము చేసి

శుద్ధోదనుఁ డా బాలుని అరచేతి చందమామవలె నల్లారు ముద్దుగఁ బెంచి యుక్తవయస్సున యశోధర యను సౌందర్య రాశి నొసంగి పరిణయముఁ గావించెను. ఈ యువదంపతుల ప్రేమఫలముగ రాహులుఁడను కుమారుఁ డుదయించెను. కాని దుఃఖమయమయిన యీ ప్రపంచమును జూచి కోమల హృదయముగల సిద్ధార్థుఁడు తీవ్రవేదన నొంది శాంతిఁ గానక, తుదకు దుఃఖనివర్తనమార్గము నన్వేషింప ఆలు బిడ్డలను, కన్న తండ్రిని, కడకు రాజ్యసర్వస్వమును — సర్వమును పరిత్యజించి కపిలవస్తునగరముననుండి యొరు లెఱుంగకుండ నర్ధరాత్రమున బయలుదేఱి పోయెను. బౌద్ధులు దీనిని మహాభినిష్క్రమణ మందురు. నగర వినిర్గతుఁడయి యాతఁడు మహారణ్యముల కరిగి యేడేండ్లపాటు ధ్యానసమాధినిష్ఠ నుండి యేకాగ్రతతో తపస్సు చేసెను. ఈ కాలమునఁ బౌద్ధులకు శనివంటివాఁ డయిన మారుఁడు సిద్ధార్థుని ఏకాగ్రబుద్ధిని చలింపఁజేసి యాతని తపస్సు భగ్నముచేయ ననేకవిధములఁ బ్రయత్నించెను కాని విఫలమనోరథుఁ డయ్యెను. తుదకు సిద్ధార్థుఁడు బుద్ధగయ సమీపమునందలి యురువెలా పరిసరారణ్యమున నొక యశ్వత్థవృక్షము క్రింద తీవ్రధ్యాన సమాధి నుండి పరమ సత్యప్రబోధమును గాంచెను. అంతటి నుండి యాతఁడు బుద్ధుఁ డనియు, నా వృక్షము బోధి వృక్షమని యు ప్రసిద్ధికెక్కెను. బుద్ధుఁడు మున్ముందుగ సారానాథని పేర్వొనఁ బడు మృగదావమున కరిగి మొట్టమొదటి మాఱు తాను కని పట్టిన ధర్మమును లోకమునఁ బ్రవర్తింపఁజేసెను. బుద్ధుని

యీ మొదటి ధర్మబోధకు ధర్మచక్రప్రవర్తన మని పేరు. బుద్ధుని ధర్మబోధల ననుసరించువారు రెండు తెఱఁగులు: (౧) సన్న్యాసులు — వీరిని భిక్షువు లందురు; స్త్రీలకు కూడ భిక్షుకులై బౌద్ధధర్మావలంబనమున కధికార మొసఁగఁబడుట వలన బౌద్ధభిక్షు సంఘమున పురుషులతో పాటు స్త్రీలు కూడ నుండిరి ; (౨) గృహస్థులయి బౌద్ధధర్మ మవలంబించువారి కుపాసకు లని పేరు. బుద్ధుఁడు చాలకాలము తన ధర్మమును లోకమునఁ బ్రవర్తింపఁజేసి, యెనుబది వత్సరముల ప్రాయమున మల్లరాజ్యమునకు రాజధాని యయిన కుశనగరమున (పాలి: కుసినార) వ్యాధిగ్రస్తుఁడయి యచ్చటి సాల వనమున నిర్వాణమునందెను. బౌద్ధులు దీనిని మహాపరి నిర్వాణ మందురు. కుశనగరమునకు వెలుపట నున్న మకుట చందన మనుచోట బుద్ధుని శరీరమునకు దహనసంస్కారము కావింపఁబడెను. దహనానంతరమున మిగిలిన బుద్ధ భగవానుని శరీరావశేషములకొఱ కిరుగు పొరుగు ప్రభువులకు మల్లులకు వివాదము కలిగెను కాని ద్రోణుఁడను బ్రాహ్మణుఁడీ కలహ ముడిపి దగ్ధావశేషముల నందఱికి సమానముగఁ బంచి యిచ్చి సమాధానము గావించెను. ఆయవశేషముల నాయా ప్రభువులు తమ దేశములకుఁ గొనిపోయి వానిని దగిన స్థలముల భద్రపఱిచి వానిమీఁద స్తూపములను నిర్మించిరి. ఇట్టి శారీరక స్తూపములు మొదట నెనిమిది వెలసినవి. వీని ధాతుచైత్యము లనియుఁ బేరు. ధాతువు లనఁబడు నీయవశేషము లుండు భాగమునకు ధాతుగర్భ మని పేరు.

ధాతుగర్భపదమునకు భ్రష్టరూపము దాగబ (దాగో బా). ధాతుగర్భము మీఁది దిబ్బకు స్తూపమని పేరఁ[illegible] నను కాలక్రమమున నీరెండు భాగములు కలిసిన సంపూర్ణ నిర్మాణమునకే స్తూప మనుపేరు రూఢి యయినది. బుద్ధులు, ప్రత్యేక బుద్ధులు, అర్హతులు, చక్రవర్తులు మాత్రమే స్తూపగౌరవమున కర్హు లని బౌద్ధుల మహాపరినిర్వాణ సూత్రమునఁ దెలుపఁబడినను విఖ్యాతు లయిన బౌద్ధాచార్యుల కును స్తూపములు వెలసినవి. శారీరకధాతువులను మాత్రమే కాక పరిభోగిక ధాతువులను, అనఁగా బుద్ధుఁడు కాని, అర్హతులు కాని, చక్రవర్తులు కాని, ఆచార్యులు కాని యుపయోగించిన భిక్షాపాత్రములు, చేతికఱ్ఱలు, పాన పాత్రములు — ఇట్టివానిని గూడ పదిలపఱిచి స్తూపములు నిర్మించుట వాడుకయయినది. కాలక్రమమున బుద్ధునితో సంబంధముగల పవిత్రక్షేత్రములందు ధాతురహితముగనే, వట్టి స్మారకచిహ్నములుగఁ గూడ స్తూపములు వెలయుచు వచ్చినవి. స్తూపములకు సింహళమున 'దాగబ' (దాగోబా) లనియు, నేపాళదేశమున 'చైత్యము' లనియు, బర్మాదేశ మున 'పెగోడా' లనియు వ్యావహారిక నామము చెల్లుచున్నది. బౌద్ధయుగమున స్తూపమున కీర్తిని ప్రాముఖ్యము కలిగెను. బౌద్ధకళయందు బుద్ధుని మహాపరినిర్వాణమునకు స్తూపమును, జననమునకు పద్మమును, పరమసత్య ప్రబోధమునకు బోధి వృక్షమును, మృగదావమునందలి బుద్ధుని మొదటి ధర్మ బోధమునకు ధర్మచక్రమును సంకేతములయి బౌద్ధశిల్పమునఁ

జిత్రితములయినవి. బౌద్ధయుగమున స్తూపము బుద్ధభగవత్ప్రీ
త్యర్థముగ సమర్పించు నొకకానుకయై, తన్నిర్మాణము బౌద్ధ
ధర్మావలంబకులకు పుణ్యప్రదమయిన ధర్మకార్యమయినది.

అలంకార పరిశోభితములయి కనులు కోరగించునట్టి
దివ్యసుందర విగ్రహములు, చూడ ముచ్చట యయిన కట్టి
పని, హృదయ రంజకముగఁ జేతితో వ్రాసిన చిత్రములు
మొదలయిన కళావిదగ్ధములగు కృతులున్నచోటికి పోరా
దని బౌద్ధులకు బుద్ధుని యాదేశ మున్నను వారి నిష్కలంక
హృదయములు సంసారదుఃఖము నంతరింపఁజేయ నవత
రించిన ప్రేమావధి బుద్ధ భగవానునియెడల భక్తిరస ప్రపూ
ర్ణములయి, వారి నారాధకులుగ దిద్దినవి; ఈరీతిని కాల
క్రమమున భక్తిరహితమయిన మతమున భక్తియు, ఆరా
ధన రహితమయిన మతమున ఆరాధనమును మొలకెత్తి,
అట్టి యాదేశము నొసంగిన బుద్ధ భగవానుని చుట్టునే కళా
నిధానములయిన మనోహర శిల్పకావ్యము లెన్నియో విర
చితములై ఆదిబౌద్ధముస్వరూపస్వభావములనే సంపూర్ణముగ
మార్చి వైచెను.

భక్తులయిన బౌద్ధ శిల్పుల సిద్ధహస్తముల స్తూప
నిర్మాణ మొకకళయై క్రమ పరిణామము నొంది వన్నెయు,
వాసియుఁ గాంచెను. ఇందువలన స్తూపములలో అతిపురా
తనము లైనవానికిని, అటుతరువాత వెలసినవానికిని రూప
కల్పనమునందును, నిర్మాణ కళయందును గొంత పరిణామ
ముండుటచేత కొన్నికొన్ని వ్యత్యాసములు కాన్పించును.

ప్రజలకు బుద్ధ భగవానునియెడల భక్తిగౌరవములను, మత
విషయకమగు ప్రబోధమును గలిగించుటకు బౌద్ధశిల్పులు
బుద్ధజీవిత కథలను, బౌద్ధగాథలను చిత్రించుచుండిరి. బౌద్ధ
గాథలు మొదట చాల పరిమితముగనే యుండినను క్రమ
ముగ నవి యసంఖ్యాముగఁ బెరిఁగినవి. వీనిలో, ఈజన్మమున
బుద్ధుఁడయి నిర్వాణపదవి నొందిన బోధిసత్త్వుఁడు దయ,
అహింస, ప్రేమలకు లక్ష్యముగఁ గడపిన పూర్వజన్మ
ములకు సంబంధించిన వృత్తాంతము లగు జాతక కథలు ప్రజా
రంజకము లయినవి. ప్రపంచ కథా వాఙ్మయమునం దెల్ల
ఈజాతకకథావళి కడుంగడు ప్రాచీన మయిన దనియే కాక,
యూరోపీయ ప్రాచీన కథా వాఙ్మయమునందలి చాలకథల
కాకరము లిందే కలవని ప్రాచ్య పరిశోధక పండితులగు
విదేశీయులును, భారతీయులునుగూడ అభిప్రాయ పడుచు
న్నారు. మొట్టమొదట, బౌద్ధకళ యారంభదశలో, శిల్పమున
బుద్ధుని చిత్రింపవలసి వచ్చినప్పుడు భౌతికమాన విధేయము
లయిన నామరూపములను విడిచి యా సాధువతంసము
నిర్వాణము నొందెనని తెలుపుటకు గుర్తుగ నచ్చటి స్థల
మును శూన్యముగ నుంచువారు. చిత్రాభావమే బుద్ధభావ
మునకు చిహ్నముగ నుండెను. కాలము గడచినకొలఁది,
మొదట నీస్థలమున బుద్ధుని శ్రీ పాదములును, పిదప రూప
మును చిత్రితము లయినవి. బౌద్ధస్తూప మీవిధమయిన శిల్ప
సంపదతో పరిఢవిల్లుచు, కళానిధానమయి కనులకు విందొన
రించుచుండెడిది. సిద్ధహస్తులయిన శిల్పులు తమబుద్ధిని,

ప్రజ్ఞను సమస్తము భగవదర్పితము గావించి కళారూప మున నే భగవానుని ఉపాసించుచుండిరి.

అశోకుఁడు : బౌద్ధమతము

బుద్ధుని నిర్వాణము ననంతరము మగధయందు స్థానిక ముగ వర్ధిల్లుచుండిన బౌద్ధమతమును విశ్వపరివ్యాప్తము గావించి బుద్ధ బోధామృతమును సంసారార్తులయిన ప్రజల కందఱకు నందించి లోకమునందలి దుఃఖమును నివర్తింపఁ జేయుట కశోకుఁడు పూన్కి వహించెను. అప్పటికే బౌద్ధ సంఘము థేరవాదులని (స్థవిరులు : పూర్వాచార పరా యణులు), మహాసాంఘికులని (సంస్కర్తలు) రెండు కక్షు లయ్యెను.

వజ్జిదేశపు భిక్షువులు భిక్షాభోజనాదులకు సంబంధించిన దశవస్తువుల (దశవత్థూని)విషయమున పూర్వాచార నియమ ములను పాటించుచుండనందున, ఏతన్నియమోల్లంఘన మును గుఱించి విచారించుటకు వైశాలీనగరమున నొక సంగీతి (బౌద్ధధర్మార్థ నిర్ణయమునకయిన సభ) జరగినది. అందు పూర్వాచారపరాయణులయిన థేరవాదుల (స్థవిరుల) కంటె నితర సాంఘికులే అధిక సంఖ్యాకులుగ నుండినను విషయ నిర్ణయమునఁ దమ యభిప్రాయమును దెలుపు నధి కారము వారికిఁ దొలఁగింపఁ బడుటచేత వజ్జిదేశ భిక్షువులు ఆచార నియమోల్లంఘనముఁ గావించిరని థేరవాదులు స్థిరపఱిచి, విజయము నొందిరి. కాని, యధిక సంఖ్యాకులుగ నుండిన యితర సాంఘికు లాసంగీతి నిర్ణయమునకుఁ గట్టు

వడక తమ పద్ధతియే సరియైనదని వాదించి థేరవాదులనుండి విడిపోయి, మహా సాంఘికులను పేర నొక తెగగా నేర్పడి యొక నూతన వాదమును స్థాపించిరి.

ఈచీలిక నతికించి సంఘమును కట్టుదిట్ట పఱుచుట కొఱకు అశోకచక్రవర్తి పాటలీపుత్రమున మఱియొక సంగీతిని సమావేశ పఱిచెను. దీనికి మౌద్గల్య పుత్రుఁడయిన తిష్యుఁ డధ్యక్షుఁడు. బౌద్ధధర్మ ప్రవచనానంతరమున శిక్షా సూత్రార్థ సమన్వయమున థేరవాదులకును, మహాసాంఘికులకును ఏకీభావము కుదురలేదు. థేరవాదులు సభనుండి వెడలి పోవుటయే కాక, తమకు మహా సాంఘికులతో సరిపడక మగధ దేశమును గూడ విడిచిపెట్టి, కాశ్మీరా ద్యుత్తర దేశముల కరిగి యచ్చటఁ దమ మతమును వ్యాపింపఁ జేయుచుండిరి.

బౌద్ధ సంఘమున నిట్లు చీలిక కలుగుటకు కారణము పైని చెప్పినట్లు 'దశవస్తువు' లని కొన్ని బౌద్ధ గ్రంథములును, మహాదేవుఁడు 'అర్హతుని లక్షణము'ను గూర్చి ప్రతిపాదించిన 'పంచ సిద్ధాంతము'లని మఱికొన్నియు నుడువుచున్నవి. విడిపోయిన మహాసాంఘికులు 'ధమ్మము'ను, 'వినయము'ను (బౌద్ధవేదములగు త్రిపిటకములందలి మొదటి రెండు పిటకములు) స్వవాదానుసార మందందు సంస్కరించి 'థేరవాదము'నకు ప్రతిగా తమ వాదమునకు 'ఆచారియ వాద' మని పేరిడిరి.

సంగీతి జరగిన నాఁటనుండి పాటలీ పుత్రమునందలి కుక్కుటారామము బౌద్ధధర్మపీఠమయి పేరు కెక్కినది.

పాటలీపుత్ర సభానంతరము బౌద్ధమతమును దేశదేశముల వ్యాపింపఁ జేయుటకు అశోక చక్రవర్తి మత బోధకుల నంపెను. చక్రవర్తి యాజ్ఞ శిరసావహించి, దేశాంతరముల కరిగిన మతబోధకులు మాగధులకుఁ దెలియవచ్చినవారు వీరు: ౧. కాశ్మీర, గాంధారములకు 'మజ్ఝంతిక' భిక్షువు; ౨. మహిషమండలమునకు (ఆంధ్ర, మైసూరు దేశములకు) 'మహాదేవ' భిక్షువు; (ఇతఁడు పాటలీపుత్రము నందలి మహాసాంఘికులకు నాయకుఁడు); 3. 'వనవాసి'కి 'రక్షిత' భిక్షువు; ౪. 'అపరాంతక'మునకు 'ధమ్మరక్షిత' భిక్షువు; ౫. 'మహారట్ఠము'నకు 'మహాధమ్మరక్షిత'భిక్షువు; ౬. 'యవనలోకము'నకు 'మహారక్షిత' భిక్షువు; ౭. 'హిమవంతపాదము'నకు 'మజ్ఝిమ', 'కస్సపులు';౮. 'సువణ్ణభూమి'కి 'సోణక' 'ఉత్తరులు'; ౯. 'తాంబపణ్ణికి' 'మహింద' భిక్షువు.

చైత్యకులు

బౌద్ధమత వ్యాపనమున కశోక చక్రవర్తి ప్రేషితుఁడై యాంధ్రదేశమున కరుదెంచిన మగధ మహాసాంఘిక నాయకుఁడగు మహాదేవ భిక్షువు కృష్ణానదీతీరస్థమగు ధాన్యకటకమును నివాస భూమిగఁ జేసికొని చైత్యక వాదమను నొక పంథ స్థాపించెను. ఈపంథకుఁ జెందిన భిక్షువులకు చైత్యకు లనియు, చైత్యక నికాయ మనియుఁ బేరు. ఈరీతిని మహాసాంఘిక వాదమునకు సంబంధించిన బౌద్ధమత మశోక చక్రవర్తి యాదరణమున నాంధ్రదేశమునందు వ్యాపించెను.

అశోక చక్రవర్తి యనంతరము మగధను బరిపాలిం

చిన 'కునాల', 'దశరథు'ల వెనుక 'సంప్రతి రాజ్యమునకు వచ్చి క్రీ. పూ. ౨౨౦ మొదలు ౨౧౧ వఱకు పరిపాలించెను. అశోకచక్రవర్తికి బౌద్ధమత మనిన నెంతటి యభినివేశముండెనో యీతనికి జైనమత మనిన నంతటి యభిమాన ముండెనని, అశోకునివలెనే యీతఁడును ఆంధ్ర, ద్రమిళ దేశములకు మతబోధకుల నంపి, జైనమతమును వ్యాపింపఁజేసెనని హేమచంద్రుని పరిశిష్ట పర్వము ననుసరించి తెలియుచున్నది. సంప్రతి ప్రయత్నములవలన జైనమత మాంధ్రదేశమున బాగుగ వ్యాపించినను వ్యాపింపక పోయినను మహాదేవ భిక్షువు తలపెట్టిన బౌద్ధమత వ్యాపన ప్రయత్నములకుఁ గొంత యాటంకము కలిగిన కలిగియుండును. అయినను తరువాతి కాలమున తెలుఁగుదేశమున బౌద్ధము సర్వజనాదరణీయ మయిన మతమయి వర్ధిల్లె ననుటకు ఆంధ్రదేశమున నందు ముఖ్యముగ కృష్ణా, గుంటూరు మండలములందుఁ గానవచ్చిన, కానవచ్చుచున్న బౌద్ధస్తూపాదికములే తార్కాణము.

అమరావతీ స్తూపము

భక్తులయిన యాంధ్రదేశ కళోపాసకులు బుద్ధ భగవానుని పాదపీఠిని కానుకగా సమర్పించిన యట్టి పూజా కుసుమములలో అమరావతీ స్తూప మొకటి. ఇది కృష్ణానదీ తీరమున, ఆనది ముఖద్వారమునకు రమారమి యఱువది మైళ్ల యెగువను, ప్రాచీ నాంధ్ర రాజధానీ నగరమయిన ధాన్యకటకమను నిప్పటి ధరణికోటకు తూర్పున నరమైలు దూర

మున నున్నది. ఇది యిప్పటి అమరావతీ గ్రామమునకు నడుమ నుండుటచేత అమరావతీ స్తూపమని దీనికిఁ బేరు కలిగి నది. క్రీస్త్వారంభ శతాబ్దులలో ధాన్యాకర మని నామాంతరముఁ గల ధాన్యకటక నగరము దక్షిణాపథము నందలి నగరములలోని కెల్ల నవతంసమై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచుటవలన నిది ధాన్యకటక చైత్య మనియు, బౌద్ధ సంఘము నివసించుట కనువయిన విహారములు మొదలగున వనేకము లిచట నుండుటచేత ధాన్యకటక సంఘారామ మనియు బౌద్ధ వాఙ్మయమున నిది ప్రసిద్ధమైనది.

ఈ స్తూప మెప్పుడు నిర్మిత మయినదో స్పష్టముగఁ దెలిసికొనుట కాధారములు లేవు. శారీరక స్తూపము లెనిమిదింటిలో అశోకుఁ డేడింటిని తెఱపించి యందలి ధాతువులను చిన్న చిన్నవిగ పెక్కు విభాగములు గావించి, యందొక్కొక దానిమీఁద నొక్కొకటిగ దేశమునందలి వేర్వేరు భాగములందు మొత్తముమీఁద నెనుబది నాలుగు వేల స్తూపములను గట్టించినట్లు తరువాతికాలపు బౌద్ధగాథలు తెలుపుచున్నవి. కొన్ని యిట్టి గాథల వలననే అమరావతీస్తూపనిర్మాత అశోక చక్రవర్తియని తెలియుచున్నది. ఈగాథలు విశ్వసనీయము లనుటకు ప్రమాణాంతరములు లేకపోయినను ఈస్తూపపు రాలమీఁద మౌర్యలిపితో శాసనము లుండుట వలన మౌర్యవంశమువారి పరిపాలనమునమాత్ర మిది నిర్మింపఁబడి యుండు ననుట నిస్సంశయము. స్తూప శిల్పమునందలి యపరిణతములగు ప్రాచీన రీతులను, పరిణతములుగఁ

గానవచ్చు నర్వాచీన రీతులను వేఱుపఱిచి చూచిన యెడల, ప్రాచీనరీతుల ననుసరించికూడ ఇచ్చటి ప్రాథమిక స్తూపము క్రీ. పూ. రెంపువందల ప్రాంతమున వెలసినదిగనే కన్ప ట్టును. అశోక ప్రేషితుఁడయి యాంధ్ర దేశమున కరుదెంచిన మహాదేవ భిక్షువు స్థాపించిన చైత్యక పంథ కిది ప్రధానపీఠ మగుటచేతను, అటుతరువాతి కాలపు శాసనములం దిది మహాచైత్య మని పేర్కొనఁబడుటచేతను ఒకవేళ నిది యశోక చక్రవర్తి యాదరణమున వెలసిన దన్న ననవచ్చును కాని యిది యూహామాత్రమే. ప్రారంభమున వెలసిన చైత్యము (స్తూపము) చుట్టును కాలక్రమమున పెక్కు చైత్యములు వెలసి, యిది బహువిధాలంకార ప్రాకార పరి శోభితమయి, చూచువారలకు నేత్రపర్వ మొనరించుచు వార్త కెక్కినది.

మహాదేవుని నాఁటనుండి యీధాన్య కటక మహా చైత్యక్షేత్రము ఆంధ్ర మహాసాంఘికులకు ప్రధానమయిన పవిత్రపీఠముగ నుండినది. ధాన్యకటకము రాజధానిగ ఆం ధ్రదేశమును బరిపాలించిన ఆంధ్రవంశ్యులగు శాతవాహ నులు బౌద్ధమతము నాదరించి యీచైత్యమును బెక్కు విధ ములఁ బెంపొందించిరి. ఈవిధమున నిది క్రీ. పూ. ౨౦౦ లు మొదలు క్రీ. శ. మూఁడవ శతాబ్దివఱకు, అనఁగా ఆంధ్ర రాజుల పరిపాలనము నంతమువఱకు నిది విభవాభిరామ మయి క్రమాభివృద్ధి నందుచుండెను.

పూర్వశైల, అపరశైలములు

మౌర్య వంశానంతర కాలపు స్తూప శాసనములను బరిశీలించినచో నం దిది 'చెతికియానం నికాయస మహాచెతి య' మనఁగా చైత్యకనికాయముయొక్క మహాచైత్యా మని పేర్కొనఁ బడినది. మహాసాంఘికులలో చైత్యక వాదు లొకరు. ఈబౌద్ధ సంఘమును దాక్షిణాత్య బౌద్ధులు చైత్యవాద సంఘ మని, ఉత్తరాది బౌద్ధులు చైత్యశైల సంఘ మని వ్యవహరించుచుండిరి. ఈ సంఘముకాక అమరావతీ నాగార్జునుని కొండ శాసనములందు పూర్వశైల (పువసేలియ), అపరశైల (అపరసేలియ) నికాయములు కూడఁ బేర్కొనఁ బడినవి. పూర్వశైల, అపరశైలము లను పేరఁబరఁగిన యిచటి బౌద్ధ సంఘారామములు బౌద్ధవాఙ్మయమునందు కడుంగడు ప్రసిద్ధికెక్కినవి. రమ్యహర్మ్య కళాసౌందర్యమును, ప్రకృతి దృశ్యసౌందర్యమును గూడ నీ సంఘారామములకుఁ గలదని యేడవశతాబ్ది నిచ్చటి కరుదెంచిన యువాన్‌చాంగ్ అను చీనా యాత్రికుఁడు వీనిని కీర్తించియున్నాఁడు. ఇవి పూర్వోక్త శాసనములందుఁ గొన్నిట పూర్వమహావనశైల (పువమహావన సేలియ), అపరమహావన శైల (అపరమహావన సేలియ) నామములఁ బరికీర్తితము లయినవి. క్రీస్తుశకము రెండవ, మూఁడవ శతాబ్దుల నాఁటి 'గండవ్యూహ' మను నొక బౌద్ధగ్రంథమున* ధాన్యాకరము (ధాన్యకటకము)నకుఁ బూర్వ

---

* మహాయాన బౌద్ధు లత్యంతపవిత్రములుగ భావించి పూజించు 'నవధర్మము'లను బౌద్ధగ్రంథములు తొమ్మిదింటిలో 'గండవ్యూహ'

దిశయందు 'విచిత్రమాలధ్వజ వ్యూహ' మను పేరం బ్రసిద్ధ మయిన యొక మహారణ్యము కలదని చెప్పఁబడినది. దీని ననుసరించి చూడ ధాన్యకటక సమీపమున పూర్వపశ్చిమ దిశలందు మహావనావృత శైలము లుండియుండు ననియు, దానం జేసియే యాశైలములందలి సంఘారామములకు పూర్వ, అపరమహావనశైలము లని పేర్లు కలిగె ననియుఁ గొంద ఱూహించు చున్నారు.

పూర్వ, అపరశైలము లేవి యను విషయమున పరిశోధక పండితులలో భేదాభిప్రాయములు కలవు. పూర్వశైలము బెజవాడయని కొందఱ యభిప్రాయము: ధాన్యకటకమే యని మఱి కొందఱ మతము. ఇటీవల త్రవ్వఁగా నాగార్జునుని కొండయొద్ద బయలుపడిన స్తూప సంఘారామ, ప్రాకృత శాసనాదుల ననుసరించి చూడ ధాన్యకటకమునకుఁ దూర్పున నున్న సంఘారామము పూర్వశైలమను పేరను, పశ్చిమమున నున్న సంఘారామము అపరశైలమను పేరను బ్రసిద్ధము లయ్యెనని యూహింపఁ దగియున్నది. ఇవికాక కృష్ణా నదీతీరమున కంటక శైలమని మఱియొక సంఘారామ ముండినట్లు శాసనములవలన విదిత మగుచున్నది. ఈ కంటక శైలమే యిప్పటి ఘంటశాల. నాగార్జునునికొండ, అమరావతు లందలి స్తూపముల వలెనే ఇచ్చటిదికూడ మహాచైత్య

మొకటి. మిగిలిన వెవ్వి యన, అష్టసాహసిక ప్రజ్ఞా పారమిత, దశభూమీశ్వర, సమాధిరాజ, లంకావతార, సద్ధర్మపుండరీక, తథాగతగుహ్యక, లలితవిస్తర, సువర్ణ ప్రభాసములు.

నామాంకితమయి తనరారు చుండుటచేత, నాఁడు కృష్ణానదీ తీరమున వెలసిన సంఘారామాదు లన్నియు మహా చైత్యక పంథకు సంబంధించినవిగఁ గన్పట్టును. ఈ కారణమున చైత్యక నికాయమే పూర్వశైల, అపరశైల సంఘములుగ విడి పోయెనని కొంద అందురు: దీని నంగీకరింపక మఱి కొందఱు పూర్వాపర శైల సంఘముల వలెనే చైత్యక సంఘముకూడ ఆంధ్రదేశ మహా సాంఘికులందలి ప్రత్యేకమయిన మూఁడవ విభాగమని చెప్పుదురు. ఆచార వ్యవహారముల యందును, శిక్షా నియమములయందును బరస్పరము వీరికి నెట్టి భేదములు కలవో తెలియదు కాని వీర లెల్లరు నొక్క పంథకే చెందిన వారని శాసనములవలన స్పష్టమగుచున్నది.

అంధకులు

ఎట్లయిన నేమి, ఆంధ్రదేశమున కరుదెంచి చాల కాలము గడచిన మీఁదట మహా సాంఘికులలో పెక్కు తెగ లేర్పడినవి. పైని పేర్కొనినవి కాక శాసనాధారమున రాజ గిరికులు లేక రాజగిరి నివాసకులని, సిద్ధాంతికులని మఱి రెండు తెగల పేర్లు తెలియుచున్నవి. ఇవి యన్నియు బౌద్ధ గ్రంథములందును బేర్కొనఁ బడినవి. హిమవత, వాజిరియ, పువ్వసేలియ, అపరసేలియ, రాజగిరీయ, సిద్ధాంతిక సంఘ ములు మహా వంశమువలనఁ దెలియవచ్చును. పూర్వశైల, అపరశైల, చైత్యకులతోపాటు హైమవతులు, లోకోత్తర వాదుఁలు, ప్రజ్ఞప్తివాదులు అను మూఁడు క్రొత్త తెగలను బర్జెస్ దొర పేర్కొనియున్నాఁడు. ఈ తెగల పేరెల్లెట్టి వయి

నను చైత్యక, పూర్వశైల, అపరశైల, రాజగిరిక, సిద్ధాంతిక నికాయములు కేవలము తెలుఁగు దేశపు తెగలని తెలుఁగు దేశపు ప్రాకృత శాసనములందు వీ రుదాహృతు లగుటవలన నిశ్చయింప వచ్చును. వీరిలోఁ గడపటి నాలుగు తెగలవారు బౌద్ధ గ్రంథములందు అంధకులు అను పేరఁ బేర్కొనఁబడిరి. అంధకులే ఆంధ్రులు.

క్రీస్త్వబ్దమున కించుక పూర్వమునఁ గూడ ఆంధ్ర దేశమునందలి యీ ధాన్యకటక ప్రాంతము బౌద్ధమతమునకు పంట పొలమయి, బౌద్ధులకుఁ బట్టు గొమ్మగ నుండె నను టకు సింహళద్వీప చరిత్రమే యాధారము. బౌద్ధ వాఙ్మయ మున 'తాంబపణ్ణి' యనఁ బరఁగిన సింహళద్వీపమును క్రీ స్త్వబ్దమునకు రెండువందల సంవత్సరములకుఁ బూర్వమున పాలించుచుండిన 'దుట్ఠగామణి' యను ప్రభువు అనురాధ పురమున 'మహాథూపము' (ర్వాన్ వెల్లి మహాస్తూపము)ను నిర్మించుచుండిన సందర్భమున హిందూదేశమునందలి వేలు వేలు ప్రాంతములనుండి అర్హతులు, ఆచార్యులు వేలకొలఁది బౌద్ధసాంఘికులతో నచ్చటి కరిగిరఁట. ఇట్లు వెళ్లిన వారిలో అర్హతుఁడయిన మహాదేవుఁ డొక్కఁడు. ఇతఁడు 'పల్లవ భొగ్గ'మునుండి నాలుగులక్షల యఱువదివేల భిక్షువు లను వెంట నిడికొని వెళ్లెనఁట. భిక్షువుల సంఖ్య యతిశ యోక్తి యని త్రోసివేసినను, 'పల్లవభొగ్గ'మున బౌద్ధమత మత్యంతాభివృద్ధి చెందుచుండెనని యూహించుట సమంజసము కాకపోదు. 'భోగ' ('భొగ్గ') పదము 'మహేంద్రభోగము',

'కవచకారభోగము', 'హోమనిభోగము' అని ప్రాచీన శాసనములందు దేశ విభాగ పరముగ వాడుక చేయఁబడి నందున, 'పల్లవభొగ్గ' (పల్లవభోగ) మనునదియు నొక దేశ విభాగమై యుండుట నిశ్చయము. దేశ విభాగ మను నర్థమున 'భోగ'మునకు బదులు దేశ, విషయ, నాఁడు పదములు ప్రాచీన శాసనములందుఁ బ్రయుక్తము లగుటవలన 'పల్లవభొగ్గ' మనునది 'పల్లవవిషయ' మని కాని, 'పల్లవనాఁ'డని కాని చెప్పవలసి యుండును. 'పల్లవనాఁడే' ఇప్పటి 'పలనాఁ' డయినదని కొందఱు చరిత్రకారుల యభిప్రాయ మగుటవలన 'పల్లవభొగ్గ' మనునది 'పలనాఁ'డని నిర్ణయింపఁదగును. పల్లవనాఁడును, అందలి ధాన్యకటకమును ప్రాచీన కాలమున పల్లవులు పాలించిరని శాసనముల వలనను, గాథల వలనను గూడఁ దెలియుచున్నది. త్రిలోచన పల్లవునికి ధాన్యకటక మొకప్పుడు రాజధానిగ నుండినట్లు గాథలు కలవు. కాంచీపురము రాజధానిగఁ బరిపాలనము నెఱపిన పల్లవులు ధాన్యకటకమునఁ దమ ప్రతినిధులను నిలిపి యాంధ్రాపథమును పాలించినట్లు శాసనములు తెలుపుచున్నవి. క్రీస్తుశక మాఱవ శతాబ్దిని విష్ణు కుండుల విజృంభణము ననంతరమునఁ గాని పల్లవులు కృష్ణానదీ తీరమును విడిచి యింకను దక్షిణ దిశకు సాగియుండలేదు. స్వతంత్ర రాజ్యము స్థాపించుటకు పూర్వము కూడ ఆంధ్రరాజు లయిన శాతవాహనులకు సామంతులును, సైన్యాధిపతులు నయి, పల్లవులు ప్రాముఖ్యము గడించి బౌద్ధ గ్రంథములందు నాగదేశ మని ప్రసిద్ధ

మయిన యీ ప్రాంతమునందలి వారితో సంబంధ బాంధవ్యములు నెఱపి వర్ధిల్లుచుండిరి. పల్లవులకు జన్మస్థలముగఁ గాకపోయినను వారికిఁగల యితర సంబంధాధిక్యమువలన 'పల్లవ భొగ్గము' (పలనాఁడు) అను పేరఁ బరఁగిన యీ ధాన్యకటక ప్రాంతము క్రీస్త్వబ్దమునకుఁ బూర్వమునఁ గూడ బౌద్ధమతమునకు 'చేవపట్టు'గ నుండెనని నిరూఢమగుచున్నది.

బౌద్ధమత మట్లు ప్రబలుచుండినను అమరావతీ స్తూపమునఁ గడు ప్రాచీన చిత్రము లరుదుగను, అర్వాచీనములయినవి, అనఁగా మొదలి స్తూపము నిర్మితమయిన రెండు వందల సంవత్సరములకుఁ దరువాతివి, అధికముగను గాన్పించుటచేత మొదటి నాల్గలోకంబె తరువాతనే యిచ్చటి స్తూపము పెంపుచెంది గొప్ప బౌద్ధక్షేత్రముగ ప్రఖ్యాతమయిన ట్లూహింపవలసి యున్నది. ఆది బౌద్ధమునం దద్భుత పరివర్తనము జరగిన కాలమునవనే యీస్తూప మత్యంతము పెంపు చెందుటచేత దీని పేరుపెంపులకుఁ దోడుపడిన యీ పరివర్తనమును గుఱించి యించుక తెలిసికొనుట యావశ్యకము.

హీనయాన, మహాయానములు

వైశాలీ నగరమున బౌద్ధసంగీతి జరగిన నాఁటనుండి బౌద్ధసంఘమున కక్షలేర్పడినవి. ఇవి పెరుఁగుచు రాఁగా మూల మత సిద్ధాంతములను గూర్చిన యభిప్రాయములు కూడ మారుచు వచ్చినవి. బౌద్ధ సిద్ధాంతములందలి యీ మార్పువలన బౌద్ధము కూడ రెండు విధములయిన దయ్యెను.

బౌద్ధ సంఘమునందలి యొక్క కక్షవారు మార్పు చెందుచుం డిన బౌద్ధమును, వేఱొక కక్షవారు మార్పును ద్వేషించి మూల సిద్ధాంత బద్ధమయిన ఆదిమ బౌద్ధమును అభిమా నించిరి. క్రాఁగా క్రాఁగా, మార్పునొందిన బౌద్ధమునకు 'మహా యాన' బౌద్ధమని, ఆదిమ బౌద్ధమునకు 'హీనయాన' బౌద్ధ మని పేర్లు కలిగినవి. 'హీనయానము'న సర్వసంగ పరి త్యాగముఁ గావించి, భిక్షువుగాఁ జేరి, 'వినయ, సుత్త, అభిధమ్మము' లను త్రిపిటకములను జదివి పరిజ్ఞాతమై అర్హ తుని పదము నొందినవానికే నిర్వాణోపలబ్ధి కలుగును. ఈకారణమున 'హీనయానము'నకు 'అర్హతయాన' మనికూడ పేరుకలదు. 'మహాయానము'న వెంటనే యట్టి సంగ పరి త్యాగము గావించుట యనావశ్యకము. బంధువులనుండి విడి పోవ నక్కఱలేదు. ఇల్లు, వాకిలి విడనాడ నక్కఱలేదు, ప్రేమబంధములను త్రెంప నక్కఱలేదు; ఎచ్చట నున్నను, ఏ వృత్తి నవలంబించు చుండినను, గృహస్థధర్మమునే నడపుచు సర్వభూతములయెడల ప్రేమయు, దయయుఁ జూపుచు, లోక కల్యాణమును గోరి సత్కార్యాచరణ పరాయణుఁడయి బౌద్ధ ధర్మముల ప్రకారము ప్రవర్తించు చుండినచో నెట్టివాఁడయి నను నిర్వాణము నొందఁ గలఁడు. ప్రధానభేద మీరెండు మత శాఖలకు నిదియే. ఈవిధమున 'హీనయానము'న భిక్షు సంఘము అంచులవఱకు మాత్రమే నిండిన బౌద్ధము తొణికి, పొంగి పొరలి తుదకు ప్రపంచజీవితములోనికి జాలు వారినది.

మహాయానమున నిర్వాణోపలబ్ధి సర్వజన సులభమగుటచేత బౌద్ధమున నెంతయో గొప్ప పరివర్తనము సంభవించెను. ఆదర్శములు మాఱినవి; ఆచారములు మాఱినవి; తత్వము భేదించినది; భక్తి హెచ్చినది; కర్మకాండము పెరిఁగినది; నూతనసృష్టి యెంతయో కలిగినది. తుదకు బుద్ధుఁడు మొదట బోధించిన బౌద్ధమునకు, ఈవిధమున పరివర్తనము నొందిన బౌద్ధమునకు పెక్కువిషయముల సాదృశ్యమే లేకపోయినది. రాగ ద్వేష మోహానల జ్వాల లంతరించి, స్వకీయ వ్యక్తిత్వము రూపఱుటయును, దుఃఖ సముదయముననుండి ప్రాణి మోక్షము నొందుటయునే నిర్వాణమని ప్రథమమున బుద్ధుఁడు బోధించెను. అంతకన్న 'తత్వ' పరముగ నతఁ డేదియుఁ జెప్పియుండక పోవుటయే కాక, అట్టి దానిని గూర్చిన కల్పనాలోచనములు కూడ వనియు నిషేధించెను. అట్టిది, మహాయానమున, ప్రపంచ సత్యత్వాసత్యత్వములను గూర్చియు, పరమజ్ఞానమునుగూర్చియు తర్కవితర్కములు ప్రబలి బౌద్ధదర్శనము (Buddhist philosophy) అంకురించి యది క్రమముగా విస్తరిల్లినది. ఇట్లగుటలో, ధర్మకాయ, సంభోగకాయ, నిర్మాణ కాయములని బుద్ధకాయత్రయ సిద్ధాంత మేర్పడినది. 'హీనయానము' నబౌద్ధులకు ధర్మము, బుద్ధుఁడు, సంఘము అనునవి ధర్మప్రాముఖ్యముతో శరణ్యములు కాఁగా, మహాయానమున బుద్ధుఁడు, ధర్మము, సంఘము అని బుద్ధప్రాముఖ్యముతో శరణ్యము లయినవి. బౌద్ధము సర్వజన సులభ మగుటచేత నీమార్పున కనుగుణమయిన లక్ష్య

మావశ్యకమయి, మహాయానమున బోధిసత్త్వాదర్శము ప్రాధాన్యము వహించెను. సంపూర్ణ వికసిత చిత్తులయి, ప్రపంచ దుఃఖమునకుఁ దాము ను పరితాపము ననుభవించుచుఁ, దమ ప్రేమము కారణముగ అలసులుగ నుండక, అలౌకికౌదార్యముతో ఈజన్మమునను, భవిష్యజ్జన్మము లందును ప్రపంచ సేవచేయఁ గృత నిశ్చయు లై, సర్వభూత నిర్వాణోపలబ్ధికిఁ బాటుపడుచు, ఈజన్మమునందుఁ గాని, భవిష్యజ్జన్మమునందుఁ గాని విధాయకముగ బుద్ధపదమును బడయువారు బోధి సత్త్వులు. దరిదాపుగ బుద్ధపదమును సమీపింపవచ్చిన యిట్టి బోధిసత్త్వులతోడ్పాటు కాని, బుద్ధులతోడ్పాటు కాని లేని దే మహాయానమున బౌద్ధమతావలంబి బుద్ధపదము నొంద నేరఁడు. భక్తిసాధనమున నే బోధిసత్త్వులు వశులై భక్తునికి తోడ్పడుచుందురు. ఈ కారణమున, బౌద్ధులకు హీనయాన మున స్తూపమునకు పూవులు సమర్పించుట, దానికి ప్రదక్షిణ ముచేయుట, బౌద్ధ క్షేత్రములను సందర్శించుట, బౌద్ధ భిక్షువులకు భోజన మిడుట కర్తవ్యములు కాఁగా, మహా యానమున బుద్ధునికి భిన్నులయిన బోధిసత్త్వులు మొదలగు దేవతలను పూజించుట ప్రధానకార్య మయ్యెను. బోధిసత్త్వుల కీర్తిని గలిగిన ప్రాధాన్యమువలన మహాయానము 'బోధి సత్త్వయాన' మనియు పేరు గాంచినది.

కృత నిశ్చయత్వము ('ప్రణిధానము')న కిట్టి బోధి సత్త్వులలో పేర్కొనఁదగినవాఁ డవలోకితేశ్వరుఁడు. ఇతఁడు ప్రపంచమునందలి ధూళిరేణువుకూడ బుద్ధపదము నొంధిన నే

కాని తాను నిర్వాణము నొందనని 'ప్రణిధానము' గావించినవాఁడు. బోధిసత్త్వులు భార్యాసహితులు: సంపత్సమేతులు. మహాయానమున వీరు అసంఖ్యాముగ వెలసిరి. వీరి చుట్టు నపూర్వములయిన గాథ లనేకము లల్లుకొని, మహాయానమునకు గొప్పపురాణవాఙ్మయమును (Mythology) ప్రసాదించినవి. ఇట్టి బోధిసత్త్వులలో నొకఁడును, బౌద్ధమున విద్యా సంస్కృతుల కధిదైవతమును అయిన 'మంజుశ్రీ'కి 'మాలధ్వజ వ్యూహచైత్యము' (ధాన్యకటక చైత్యము) చెంత నున్న మహారణ్య మావాసమనియు, నతఁడు ఆ ప్రాంతమున నివసించుచుండిన నాగవంశ్యు లనేకులను, ఇంక నితరులను బౌద్ధులను గావించెననియు 'గండ వ్యూహ' మను గ్రంథమునఁ దెలుపఁబడినది.

మహాయానము విస్తరిల్లిన కాలముననే అమరావతీస్తూపము పేరుపెంపులు గాంచి విఖ్యాత బౌద్ధక్షేత్రమయి విలసిల్లినది. ఈనూతన బౌద్ధ మావిష్కరణము చెందిన స్థలము అమరావతీ ప్రాంతమని కొందఱును, కాశ్మీర గాంధారములని కొందఱును వచింతురు. ఇందేది సత్యమయినను మహాయానమునకు నమరావతికి నెక్కువ సంబంధము కలదనిమాత్ర మంగీకరింపక తీరదు.

ఆర్య నాగార్జునుఁడు

ఆంధ్రదేశమునందలి మహా సాంఘికుల మహాయాన బౌద్ధమునందలి గొప్ప పరిణతి నొందిన బౌద్ధదర్శనము మాధ్యమిక వాద మనుపేర వికసించినది. ఈ

వాదమును బ్రతిపాదించినవాఁడు బౌద్ధ శ్రావకుఁ డయిన యార్య నాగార్జునుఁడు. మహాయాన మత స్థాపకుఁడే యితఁడని కొంద అందురు కాని ఇతనికి పూర్వమే మహా యాన బౌద్ధమావిష్కరణము నొందుటకుఁ గారణములయిన యభిప్రాయములు బౌద్ధసంఘమున నిగూఢములుగ నుండిన వనియు, ఇట్టి యభిప్రాయముల నదివఱకే వెలువఱుచుచు వచ్చిన యాచార్యులు కొందఱు కల రనియు కొంద అం దురు ; కాని మహాయానము ఆర్యనాగార్జునుని వలననే ప్రఖ్యాతమయి వర్ధిల్లినదని యెల్లరు నంగీకరింతురు.

జన్మచేత బ్రాహ్మణుఁడయి, మతావలంబనమున బౌద్ధుఁ డయిన యీ యార్యనాగార్జునుని కాలమును గుఱించి కాని, జన్మస్థలమును గుఱించి కాని మనకు నిశ్చయముగఁ దెలియదు. కొంద ఱీ యాచార్యసత్తముఁడు క్రీస్త్వబ్దమునకు పూర్వము మొదటిశతాబ్ది యంతిమభాగమునం దుండెననియు, మఱి కొందఱు క్రీస్తుశకము రెండవశతాబ్ది యంతిమభాగమునను, మూఁడవ శతాబ్ది యారంభమునందు నుండెననియు వాదిం తురు ; క్రీస్తుశకము రెండవ శతాబ్దినాఁటివాఁడను నభి ప్రాయమే యిప్పుడు ప్రబలముగ నున్నది. విదర్భయందలి యమరావతిలో జన్మించెనని కొందఱు, దక్షిణ కోసలదేశీయుఁ డని కొందఱు, ఆంధ్రదేశము వాఁడని మఱి కొందఱు, కాంచీ పుర ప్రాంతమున జనియించిన వాఁడని వేఱొక కొందఱు— ఇట్లీతని జన్మస్థలమును గుఱించియు వేఱు వేఱు వాదములు

కలవు. నాగార్జునాచార్యుఁ డొక్కఁడు కాఁడనియు, ఆపేరు కలవారు వేఱువేఱు కాలములందుఁ బుట్టి ప్రఖ్యాతులయిన వారు మువ్వురు కల రనియు నొక వాదము కలదు. ఎచ్చట జన్మించినను మాధ్యమిక వాదకర్తయయిన నాగార్జునుఁడు తన జీవితపు ప్రొద్దు పడుమటి దెసకు వ్రాలిన కడపటి కాలమును కృష్ణానదీతీర ప్రాంతమునందుఁ గడపె నని బౌద్ధ గ్రంథములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఆకాలమున దక్షిణాపథము నేకచ్ఛత్రముగఁ బాలించుచుండిన యాంధ్రరాజు 'సాతవాహనుఁ' డీయార్య నాగార్జును నాదరించి యత్యంతము గౌరవించెను. ఆర్య నాగార్జునుఁడు శ్రీధాన్యకటకము చుట్టు నానా చిత్రవిచిత్రిత మయిన ప్రాకారమును గట్టించుటయే కాక, మహాదానపతి (Patroniser) 'సాతవాహను'ని వితరణౌదార్యములవలన 'శ్రీ పర్వతము'న 'శైలమంటపాలయము'ను గట్టించెను.

శ్రీ పర్వతమును, ధాన్యకటకమును ప్రముఖములయిన బౌద్ధ పీఠములని 'మంజుశ్రీ మూలకల్ప'మను బౌద్ధ గ్రంథమునఁ గలదు. జీవితావసానదశయందు నాగార్జునాచార్యుని కావాసమయిన శ్రీ పర్వతమును, పూర్వోక్త గ్రంథమునఁ జేర్కొనఁబడిన శ్రీ పర్వతము నొక్కటియే కానోపును. ఈ శ్రీ పర్వతము కృష్ణానదీతీరస్థమయి నేఁడు శైవ క్షేత్రముగఁ బేరెన్నికఁ గన్న శ్రీ శైలమే యని కొందఱి యభిప్రాయము. కాని యిటీవల పలనాఁటి సీమయందలి నాగార్జునుని కొండదగ్గఱ త్రవ్వఁగా బయలుపడిన స్తూపశాసన

ముల ననుసరించి శ్రీ పర్వత మనునది 'మహాచైత్య' విలసిత మయిననాగార్జునునికొండ యగు నేమోయని తోఁచుచున్నది. ఆ శాసనములందు 'శ్రీపర్వతము' కాశ్మీరము, గాంధారము చీనా, అపరాంతము, వంగము, వనవాసి, 'తాంబపణ్ణి' ద్వీపము మొదలగు దూరస్థదేశములందు బౌద్ధ మతమును వ్యాపింపఁజేయు బౌద్ధుల కత్యంత పవిత్రక్షేత్రమనిఁ చెప్ప బడినది. ఈ ప్రాంతమున నుండియే, అనఁగా కృష్ణానదీతీరస్థ మయిన గూడూరు(కొడ్డూర)నుండియే బౌద్ధులు బర్మా, సయామ్ మొదలగు దేశములకు ఓడనెక్కి బౌద్ధమతబోధకై అరుగుచుండువారు. బుద్ధుని పిదప బుద్ధుని యంతటి వాఁడయిన నాగార్జునాచార్యుని కావాసమయిన స్థల మగుటచేత పూజ్యార్థమున నాపర్వత ప్రదేశమునకు శ్రీ వారు, శ్రీపాదములు అనునట్లు శ్రీ పర్వతమను నభిధానము కలిగియుండును. బౌద్ధ మతము క్షీణించి, దాని మీఁది గౌరవాదరణములు నశించిన మీఁదట నా పర్వతనిలయము వట్టి 'నాగార్జునుని కొండ' నాఁ బరఁగి యుండవచ్చును.

తన్నాదరించిన 'సాతవాహన'భూపతికొఱకు ఆర్య నాగార్జునుఁడు బుద్ధభగవానుని సుగుణసంపద కంటికిఁ గట్టినట్లు వర్ణించుచు, ఛందోబద్ధమయిన యొక 'సుహృల్లేఖ' రచించి పంపినట్లు బౌద్ధగ్రంథములు నుడువుచున్నవి. ఈ 'సుహృల్లేఖ' చీనా, టిబెత్తు భాషలలోని కనువదింపఁబడినది. చీనా భాషలోనికి దీనిని గుణవర్మ యనునతఁడు క్రీ. శ. ౪౩౧ ప్రాంతమున పరివర్తనము చేసెను. టిబెత్తు భాష

లోనికిని ఆ ప్రాంతముననె యిది 'సింఘువర్మ' చేత ననువదింపఁ బడినది. దీనికి మూఁడవ యనువాదము కూడఁ గలదు. క్రీ. శ. ౬౭౩ ప్రాంతమున 'ఇట్సింగ్' అను ప్రసిద్ధ చీనా యాత్రికుఁడు హిందూదేశమును సందర్శింప నేతెంచి తామ్రలిప్తి నగరమున కరిగినప్పుడు స్వయముగ నతఁడచట దానిని తన మాతృభాషలోని కనువాదము గావించెనఁట. ఇంతటి ప్రసిద్ధమయిన యీ లేఖ మూలము మాత్రము హిందూదేశమున నంతరించి పోయినది. 'సుహృల్లేఖ' యను పేర 'తిబెత్తు' భాషనుండి యాంగ్లమున కనువదింపఁ బడిన యొక పద్యగ్రంథము కలదు. ఇది నాగార్జునాచార్య విరచితమయిన 'సుహృల్లేఖ' కనువాద మగునో కాదో తెలియరాదు.

అమరావతీ చైత్యము: పేరుపెంపులు

ఆంధ్రవంశ్యులయిన శాతవాహనులలోఁ గొందఱు బౌద్ధ భిక్షువుల నిమిత్తము నాసిక, కార్లి మొదలగుచోట్ల గుహలు తొలిపించి యొసంగి, వారి కనేక దానములు చేసి యుండుటవలన వారి బౌద్ధమతాభిమానము వెల్లడి యగుచున్నది; కాని వీరిలో నాగార్జునాచార్యునికి సమకాలికుఁడయి, యీ మహాబోధిసత్త్వు నాదరించిన శాతవాహన భూపతి యెవరో యెఱుంగరాక యున్నది. గౌతమీపుత్ర వాసిష్ఠీపుత్రులు, యజ్ఞశ్రీ మున్నగు ప్రసిద్ధాంధ్ర భూనాథులు తాము స్వయముగ బౌద్ధులు కాకపోయినను, బుద్ధ భగవానుని యెడఁ గల భక్తి తాత్పర్యముల వలనను, ఆర్య

నాగార్జునుని దివ్య ప్రభావము వలనను బౌద్ధము నాదరించి, బౌద్ధులను బోషించి, మహా చైత్యమునకు భక్తి కానుకలను సమర్పించినారు.

ఆర్య నాగార్జునుని కాలమే ధాన్యకటక బౌద్ధమునకు మేలయిన పూలకారు. ఆ కాలమున నది గొప్ప బౌద్ధ విద్యాపీఠమని వాసికెక్కినది. దేశాంతరములందును, ద్వీపాంతరములందును ధాన్యకటకము పేరు మారుమ్రోఁగినది. టిబెత్తు దేశమునందలి లాసానగరము సమీపమునందుఁ గల 'డూపాంగ్' విద్యాపీఠము దీని యొరవడి మీఁద నే వినిర్మితమయినదని టిబెత్తు దేశ గ్రంథములందుఁ గలదు. ఈ పవిత్ర బౌద్ధక్షేత్ర మెల్లప్పుడు దేశాంతరాగతులయిన బౌద్ధబృందముతోఁ గిట కిట లాడుచు కనులకు విందొనర్చుచుండెడిది.

మహాయానమున పౌరాణిక బౌద్ధ దేవతా సంఖ్య యధికమయి, యా దేవతలకు పూజావిధియు, స్తోత్రాదికములును అతిశయిల్లుటతో మంత్ర, తంత్రాదికములు కూడ తావు కల్పించుకొనినవి. వీనికి మూలము లయిన తాంత్రికాభిప్రాయములు మహాయాన మారంభమున నుండియు అందు అవ్యక్తముగ నుండి కాలక్రమమున సువ్యక్తములయి బౌద్ధము పొందిన తరువాతిపరిణామమగు 'వజ్రయానము'న విధి విహితముగ పరిద్యోతితము లయినవి. తాంత్రిక పద్ధతి ప్రబలిన యీకాలమునఁగూడ ఈ ధాన్యకటకము ప్రాధాన్యము వహించుటచే తనోపు, నిది దక్షిణాపథమున తంత్రప్రతిష్ఠా

పనములకు చాల ప్రసిద్ధి కెక్కినదని తిబెత్తు దేశ బౌద్ధ గ్రంథములు నుడువుచున్నవి. 'దశవలుఁ' డను బౌద్ధ సాధుపుంగవుఁ డొకఁడు శ్రీధాన్యకటక చైత్యముకడ తంత్రముల నన్నిటిని జేర్చెనఁట. 'మాతృ తంత్ర కాలచక్ర' మీ ధాన్యకటక చైత్యము కడకుఁ జేర్పఁబడినదనియు, నిచట బుద్ధుఁడు కాలచక్ర మనుధ్యానసమాధిని గూర్చుండినచోట 'వజ్రపాణి' యనుబోధిసత్వుఁడు దివ్యమయిన రమ్య హర్మ్యమును ఆశ్చర్యకరముగఁ దన మహిమచేత నిర్మించె ననియు తిబెత్తు బౌద్ధ గ్రంథములందుఁ గలదు. ఈగ్రంథములయాధారముననే, నాగార్జునుని కిచట 'మహాకాలతంత్రము' లభించినదని తెలియుచున్నది. పూర్వోక్త గాథల యాథార్థ్య మెటులున్నను ధాన్యకటకమునకు తాంత్రికబౌద్ధముతో సంబంధము కలదను విషయము నవి స్థిరపఱుపఁగలవు.

అంతిమదశ

అచిరకాలముననే ధాన్యకటకమున కా మహాదశ తొలఁగిపోయినది. మహాచైత్యము ప్రభ క్రీస్తుశకము నాలుగైదు శతాబ్దులవఱకు వెలిఁగినది. దాని క్షీణదశ కంతట నుండియే మొదలు. ఇందులకుఁ గల కారణము లనేకములు. ముఖ్యకారణము వైదికమయిన బ్రాహ్మణ మత విజృంభణము. ఆ కాలమున వైదిక మతాభిమానము గల రాజ్యము లనేకములు వెలసినవి. పల్లవులు, విష్ణుకుండులు, చాళుక్యులు, గుప్తులు, వాకాటకులు మొదలగు వంశముల వారువైదిక బ్రాహ్మణ మతాభిమానులయి యజ్ఞ యాగాది

సవన దీక్షాప్రవృత్తిఁ గలిగి బ్రాహ్మణ మతమున కాశ్రయ మొసంగి బౌద్ధము నుపేక్షించిరి. ఆశ్రయ మొసంగి పోషించు దాత లేక దక్షిణాపథమున బౌద్ధము క్రమ క్రమముగా క్షీణ దశకు వచ్చెను.

క్రీస్తుశక మేడవ శతాబ్దియందు చీనా యాత్రికుఁ డయిన యువాన్‌చాంగ్ ఆంధ్రదేశమున కరుదెంచి ధాన్య కటకనగరమును సందర్శించునాఁటికే బౌద్ధము దుర్దశ ప్రస్ఫుటముగ నేత్రగోచర మయినది. ధాన్యకటక నగరమున నసంఖ్యములుగ విలసిల్లిన బౌద్ధ విహారరాజము లనేకములు భిక్షు సంఘ పరిత్యక్తములయి, జనశూన్యములయి పాడు వారి యుండినవి. ఇరువది విహారములందు మాత్రము బౌద్ధ సాంఘికులు నివసించుచుండిరి. వా రయినను వేయిమంది కెక్కువగ లేరు. వీరిలో ననేకులు మహాసాంఘిక బౌద్ధులు. ఒకప్పుడు బౌద్ధమున కాయువు పట్టుగ నుండిన ధాన్య కటక నగరముననే యువాన్‌చాంగ్ సందర్శించు నాఁటికి వంద హిందూ దేవాలయములు ప్రతిష్ఠితము లయినవి; బౌద్ధే తరులయిన పెక్కు మతములవారుకూడ నచటఁ గాన వచ్చు చుండిరి. అప్పటికిని ఆ మహానగరమునకు విద్యాపీఠమను యశస్సు కుంచితము కాలేదు. ఆ నగరమునం దుండిన కాల మున యువాన్‌చాంగ్ అచ్చటి బౌద్ధ భిక్షువు లిరువురితో మహాసాంఘికుల 'అభిధర్మ గ్రంథము'లను అధ్యయనముఁ గావించి, వారికి మహాయాన ధర్మగ్రంథముల నుపదేశించెను.

నేటిస్థితి

బౌద్ధ మతావసానదశలో తాంత్రికపద్ధతి ప్రబలమయి మహాయానము బౌద్ధనామ మాత్రాంకిత మయిన తాంత్రిక శైవ కల్పమయి, తన విశిష్టలక్షణమును గోలుపోయి క్రమముగ నంతరించినది. నాటనుండి ధాన్యకటక 'మహాచైత్యము'నకు పూజావేదికపయి స్థానము లభింపలేదు. క్రీస్తుశకము పదునొకండవ శతాబ్దివఱకు పరిశుద్ధాంతఃకరణముగల జానపదులు భక్తి ప్రేరితులయి దానికి ఎడనెడ పుష్పాంజలులను సమర్పించుచు వచ్చినను మత మనుమబ్బుతెర దిగఁ జారిన మీఁదట నది యుత్కృష్ట శిల్పకళాభిజ్ఞత కపూర్వోదాహరణముగ మాత్రమే పొలుపారి, కాల విపర్యయమున శతాబ్దులు గడచి పోవ శిథిలమయి భూగర్భస్థ మయినది. ఇయ్యది క్రీస్తుశకము పదునెనిమిదవ శతాబ్దియందు తుదకు సౌందర్యకళాభిజ్ఞులయిన పాశ్చాత్యుల ద్వారమునఁ దన యస్తిత్వమును బయలు పఱుచుకొని, విశీర్ణములయిన చైత్యశిల్పచిత్రముల రూపమున ప్రాచీనాంధ్ర శిల్పకళాకుశలుల కళా విజ్ఞానమునకు నేఁడు స్మారక చిహ్నమయి యలరారుచున్నది.

ఆంధ్రదేశమున కృష్ణానదీ తీరమునందలి చైత్యాలయ, విహారాది బౌద్ధ ప్రతిష్ఠాపనములు కూడ కాలక్రమమున పాడువడి భూగర్భమునఁ బడి పూడిపోయి దిబ్బలయి, బౌద్ధావసానదశయందు వర్ధిల్లిన తాంత్రిక పద్ధతియందు నింద్యముగ సంభావింపఁ బడిన కర్మకాండము వలన నేమో, యవి తరు

వాతి తరముల వారి స్మృతిచంద్రికా ధవళిమయందు 'లంజ దిబ్బ 'లను పేర కళంకాంకములుగనే నిలిచి పోయినవి. పూడి పోయిన స్తూపము లొకప్పుడు విహారాంతికమున వెలసినవే యగుటవలన నా స్తూపపు దిబ్బలను గూడ ప్రాంతీయులయిన జానపదు లాపేరనే వ్యవహరింతురు. దీప సహస్రాలంకృత మయి, బుద్ధదేవుని జయంత్యుత్సవములకును ఇతరబౌద్ధవర్ధం తులకును దేశాంతరముల నుండియు, ద్వీపాంతరముల నుండి యు వేలకొలంది బౌద్ధ భక్తబృందము నాకర్షించుచు, సయన పర్వము గావించుచుండిన యీ మహాచైత్యము విలసిల్లిన క్షేత్రము ఆమహా విభూతి యెల్ల హరించిపోవ 'దీపాలదిన్నె' యను నామమును మాత్రమే పరిశిష్టముగ నిలుపుకొని 'బ్రదికి చెడ్డయాంధ్రుల పూర్వవైభవంబు' ననేకశతాబ్దులనుండి కన్నీరు మున్నీరుగ వర్ణించు మహావాహిని కృష్ణవేణీస్రవంతితో శ్రుతికలిపి నేటికిని హృదయవిదారణముగ విషాదగీతి నాలపించుచునే యున్నది.

ఆకృతి, శిల్పములు

ఆధునిక కాలమున అమరావతీస్తూపము పేరు ప్రతిష్ఠలు అందలి శిల్ప చిత్రముల యోగ్యతవలననే దిగంత విశ్రాంతము లయినవి. ఆంధ్రులకు కీర్తి సముపార్జించి పెట్టిన యీ స్తూపము నాకృతినిగుఱించియు, స్తూపశిల్పమునం జూపం బడిన యితివృత్తములను గుఱించియు నించుక తెలిసికొనుట యుక్తము.

ఇంచు మించుగ వృత్తాకారముగల పెద్ద వేదిక (Basement), త దుపరితలమున అర్ధగోళాకారముగల యండము (Dome), దానిమీఁద హర్మిక (Pavilion), దానిపయిని కేతనవిరాజితమయిన దండాంచిత చ్ఛత్రము అనెడి యంగములతోఁ గూడిన సంపూర్ణ నిర్మాణమే ధాన్యకటక చైత్యమని, అమరావతీ స్తూపమని విఖ్యాత మయినది.

వేదికమీఁద అండ నిర్మాణమునకు నాలుగు వైపుల యందును 'ఆయక' స్తంభము లనుపేర అయిదేసి స్తంభము లుండెడివి. ఈ స్తంభములమీఁద వెలుపటివైపు దిగువ భాగమున స్తూప, ధర్మచక్ర, బోధివృక్ష చిత్రము లుండును. అమరావతి, భట్టిప్రోలు, జగ్గయ్యపేఁట, ఘంటశాల స్తూపములందు మాత్రమే కాని యుత్తర హిందూస్థానమునందలి యే స్తూపము లందును ఇవి కానరాకపోవుటచేత 'ఆయ్యక' స్తంభ ప్రతిష్ఠాపనము ఆంధ్రదేశమునందలి బౌద్ధస్తూపముల విశిష్ట లక్షణమని సిద్ధాంత మయినది.

వేదికకు చుట్టును 'శ్రీవీథి' యను పేర ప్రదక్షిణవీథి యుండెడిది. ఈ వీథి నావరించి నిలువు కాలికంబములతోను, వీనిలోని కెడనెడ నడ్డముగఁ జొనిపిన జాతి కమ్ములతోను నిర్మించిన కట్టువవంటి శిలా ప్రాకారము కలదు. ఆర్యనాగార్జునునిచేత నిర్మితమయినదని పరికీర్తిత మయిన ప్రాకార రేఖ యిదియే. స్తంభములలోనికి సూచీ విధమునఁ జొరుచుకొని పోయిన వగుటచేత అడ్డుకమ్ములు సూచీ నామాంకితము లయినవి. ప్రాకార రేఖయందలి శిలా స్తంభోపరితలమున

ఱాతి దూలములతో మఱురువలె నేర్పడిన భాగమునకు 'ఉష్ణీష' మని పేరు. సూచీ స్తంభోష్ణీషములు అతిమనోహర మయిన దివ్య చిత్ర సంపదతో నొప్పారినవి. ప్రాకార రేఖయందు నాలుగు దిశల నాలుగు ద్వారములు కలవు.

మాయాదేవి స్వప్నము, బుద్ధుని జననము, మహాభినిష్క్రమణము, మృగదావమునందలి బుద్ధుని మొదటి ధర్మబోధ, మారప్రలోభకథనము, బుద్ధధాత్వారాధనము అనెడి బుద్ధవృత్తములు బౌద్ధులకు ప్రియతమములగుట నేమో యవి యమరావతీస్తూపమున పలుమాఱులు చిత్రితము లయినవి. స్తూపముమీఁదఁ జిత్రింపఁబడిన జాతకకథలలో మిగుల హృదయాకర్షకములుగఁ బేర్కొనఁదగినవి 'ఛద్దంత', 'వెస్సంతర' కథలు.

చలువఱాతిమీఁదఁ జిత్రితమయిన యీ శిల్పసంపదను సూక్ష్మముగఁ బరిశీలించినచో చతురులయిన బౌద్ధయుగమునాఁటి యాంధ్ర శిల్పకళావిశారదుల చేతిలో నా చలువరాయి తన కాఠిన్యమంతయు వీడి యెట్లు తీర్చిన నట్లు చక్కనగు మయినపు ముద్దగ మాఱినదని తోఁపక మానదు. క్రీస్తుశకము ప్రాథమికశతాబ్దులందు బౌద్ధమత మాంధ్రదేశమున బాగుగ ప్రబలిననాఁటి ఆంధ్రుల యాచార వ్యవహారములు, దుస్తులు, ఆభరణములు మొదలగు వానిని గుఱించి సవిస్తరముగఁ దెలిసికొనుటకు అమరావతీస్తూపము పెన్నిధివంటిది. భారతీయ శిల్ప కళావిన్యాసమున నేఁడు 'అమరావతీరీతి' యను పేరఁ బరఁగు నొక విశిష్ట కళా

విభూతికి సూత్రములు పన్నిన ప్రాచీనాంధ్రశిల్పాచార్యులు రచియించిన కృతుల గొప్పదనమునకు అమరావతి, జగ్గయ్యపేట, నాగార్జునునికొండ మొదలగుచోట్ల బయలు పడిన స్తూపములందలి భగ్నశిథిలశిల్పశకలములె నేడు నిదర్శనములుగ నున్నవి.

అమరావతీస్తూపము : ప్రాకారోష్ణీషశిల్పము

ప్రాచీన వృత్తివిద్యావిధానము

పూర్వము వేదములు, శాస్త్రములు మొదలగు వైదికవిద్య లన్నియు బ్రాహ్మణ క్షత్త్రియ వైశ్యు లను ద్విజుల యధీనమున నుండెను. మిగిలిన విద్యలు, అనఁగా కమ్మరము, కుమ్మరము, కంచరము, నగలు నాణెములు చేయుట, ఇండ్లు మిద్దెలు మేడలు కట్టుట, వంతెనలు కట్టుట, చెఱువులు త్రవ్వుట, దేవాలయములు గోపురములు నిర్మించుట, రథములు బండ్లు చేయుట – ఈ మొదలగున వన్నియు ద్విజేతరుల యధీనమున నుండి, వారే పారిశ్రామిక విద్యల కధికారులుగ నుండిరి.

వృత్తివిద్య, కులములు

ఒక్కొక్కవృత్తి నవలంబించువారు కుల మను పేర నొక్కొక్క సంఘముగా నేర్పడిరి. ఇప్పటి కులములు సాధారణముగ వృత్తుల ననుసరించి యేర్పడినవే. ఒక్కొక్క కులమువారు ఒక్కొక్క విద్యను కాపాడి పోషించుచు వచ్చిరి. అందువలన నీ విద్యలకు కులవిద్య లనియు, వేఱువేఱు వృత్తులకు సంబంధించిన వగుటచేత వృత్తివిద్య లనియు పేరు. ఈ విధమైన విద్యనే ఇప్పుడు సాంకేతికవిద్య (Technical Education) అనుచున్నారు.

వృత్తివిద్యను నేర్పుటకు పూర్వము మన దేశమున

నిప్పటివలె కళాశాలలు కాని, విద్యాలయములు కాని యుండె డివికావు. నిపుణులైన వృద్ధులు తమ కర్మశాల (Work shops) లందే తమ తమ కులములందలి బాలురకు విద్యా ప్రదానముఁ గావించువారు. అందువలన నట్టి బాలురు నేర్చువిద్య స్వానుభవముతోఁ గూడినదగుట వారికిని, ప్రపంచమునకు నుపయోగపడునట్టిదిగ నుండెను. వృత్తివిద్య నేర్చుకొను విద్యార్థి తన వినయ విధేయతల వలనను, వృత్తియందలి భక్తి శ్రద్ధల వలనను తన గురువు మనస్సు రంజించి ఆతనిని మెప్పించినచో ఆతని వివేకమును, శ్రద్ధను, ఆసక్తిని పరీక్షించి ఆతఁడా విద్యార్థికి ఆ వృత్తి విజ్ఞాన రహస్యముల నుపదేశము చేయువాఁడు. అందువలన వృత్తివిద్యాభిమాని దీక్షవహించి యొడలు వంచి వినయవిధేయతలతో పనిచేసి తన గురువును మెప్పింపఁ జూచువాఁడు. విద్యార్థి ఏమాత్రము విద్య నేర్చుకొనినను అది స్వానుభవపూర్వకముగ పడసిన దగుటచేత తన జీవయాత్ర సుఖముగఁ గడపుకొనుట కతనికి తోడ్పడుచుండెను. ఏ వృత్తియందైననుసరే నిపుణులైనవా రెచ్చట నున్న నచ్చటి కేగి విద్యార్థులు విద్య నేర్చుకొనుచుండువారు. తండ్రియొద్ద కొడుకు విద్య నేర్చుకొనినను, అన్నయొద్ద తమ్ముఁడు నేర్చుకొనినను, నేర్చుకొనునంతకాలము బంధుభావముతోఁ గాక గురుశిష్యభావముతోనే వారు కాలముఁ గడపువారు. అందువలన కర్మశాలలో పనిచేసినందులకు తండ్రి కొడుకునకుఁ గాని, అన్న తమ్మునికిఁ గాని జీత మొసంగువాఁడు; కాని శాల విడిచి యింటికి వచ్చినచో గురుశిష్య సంబంధమును

వదలి బంధుసరళిని మెలఁగువారు. హిందువులది సమష్టి కుటుంబము గనుక కర్మశాలలో తండ్రి యిచ్చిన జీతము కొడుకును, అన్న యిచ్చిన వేతనము తమ్ముఁడును ఇంటికి వచ్చినపిదప కుటుంబధర్మము ననుసరించి వారి వారికి నిచ్చి వేయువారు. ఈ విధమున వృత్తివిద్య లన్నియు పూర్వము తండ్రివలననుండి కొడుకునకు,అన్నవలననుండి తమ్మునకు వంశ పారంపర్యముగ వచ్చుచుండెడివి. ఒక్కొక్క కులమువారు తమ కులవిద్యనే కాని యితరములను నేర్చుకొనరాదను కట్టు బాటుండెడిది. తన కులవిద్యను విడిచి ఇతర కులవిద్యను చేపట్టుట కులద్రోహముగ పరిగణింపఁబడుచు వచ్చెను. స్వధర్మమే శ్రేయోదాయకము ; పరధర్మము భయావహ ము; ఆచరణాయోగ్యము. ఇట్టి నమ్మకము ప్రబలముగ వ్యాపించియుండుటయే

వెలివిద్య లెన్నియైనను
గులవిద్యకు సాటిరావు కుంభినిలోనన్
వెలకాంత లెంద ఱున్నను
గులకాంతకు సాటిరారు గువ్వల చెన్నా !

మున్నగు పద్యములు పుట్టుటకు కారణ మయినది. ఇట్లు ఆ యా కులములవారు తమ తమ కులముల కేర్పడిన విద్యలను ప్రాణతుల్యముగ నెంచి పోషించుచు వచ్చిరి. అట్టి పారి శ్రామిక కులజుల కుటీరములే వృత్తివిద్యాలయములుగ నేర్పడినవి. అవి గొప్ప పారిశ్రామిక నిలయములై పేరు గాంచి దేశైశ్వర్యమును పెంపొందించినవి. నేఁటివలె భౌతిక శాస్త్ర విజ్ఞానము వికసింపని ఆ ' మోటు ' దినములలోనే

ప్రపంచ మంతటఁ బేరుపడిన వస్తుజాలమును తయారుచేసి హిందూదేశపారిశ్రామికుఁడు ఖండాంతరులవలనఁగూడ సంస్తుతులను బొంది, పల్లెటూరియందలి తన చిన్నికుటీరము ముందు తనవృత్తి విద్యా నైపుణ్యమునకు దర్పసూచకముగ విజయస్తంభమును పాఁతి కీర్తిపతాకము లేవనెత్తినాఁడు.

వృత్తు లెన్నో మన దేశమున సాధారణముగ కుటీరపరిశ్రమ లన్ని కలవు. వీనిని నడపునది జీవము లేని యంత్రములు గాక బుద్ధి వైభవమును, ప్రతిభాసంపదయుఁ గల దివ్యచైతన్యాంశాసంభవుఁడగు మానవుఁ డగుటవలన అవి పారిశ్రామికకళలై పరిఢవిల్లినవి. హిందూదేశ పరిశ్రమలను గుఱించి యిచట వ్రాయుట అనవసరము.

కులసభలు, నిధులు

స్వధర్మసంరక్షణమునకై ఈ కులములకు కులసభలును, పంచాయతులు నుండెడివి. హిందూధర్మశాస్త్రములుకూడ ఆయాకులములకు సంబంధించిన వివాదములను పరిష్కరించు పద్ధతి కులసభలకే వదలిపెట్టి వానిని గౌరవించినవి. పూర్వపు ధర్మశాస్త్రకారులకు ఈ వృత్తులయం దెంతటి గౌరవము కలదో ఈ విధమైన ధర్మశాస్త్ర నిబంధనములను గాంచినఁ దెలియఁగలదు. కులసభలుమాత్రమే కాక ప్రత్యేకము ఇప్పటి 'బ్యాంకు'లవంటి కొన్ని నిధు లుండెడివి. రాజులు మొదలగు ధనాఢ్యు లాయా కులములవారు తయారుచేసిన పారిశ్రామిక సంపద కొని యెవరికైన దానము చేయఁదలచినప్పుడు ఆ దాన మనువర్షము నాచంద్రార్కస్థాయిగ సాగుచుండుటకయి

తాము దానము చేయఁదలఁచినదాని విలువకు సరిపోయిన వడ్డీ నొసంగు మూలధనమును ఆ కులమువారి నిధి కొసంగువారు. ఈ పద్ధతి వలన రెండు లాభములు కలుగుచుండెను: (౧) ధర్మము ఆచంద్రార్కస్థాయిగ సాగుట, (౨) మూలధనము వలన నా పరిశ్రమ అభివృద్ధిఁ గాంచుట. ఈ విధమైన నిధులు, నిబంధనములు క్రీస్తుశకారంభ కాలముననే, అనఁగా ఆంధ్ర రాజులు పాలించునాఁటికే కలవు. అప్పటికే ఆయా వృత్తి సంఘములు (Trade unions) చక్కని వికాసము నొంది అభివృద్ధిఁగాంచినవి.

ప్రతి వృత్తియు చాల గౌరవప్రదమైనదిగ నెన్నఁబడుచుండెను. ప్రాచీన హిందూగ్రామ వ్యవస్థను పరికించినచో ప్రతివృత్తికి నుచితస్థాన ముండినట్లు సువ్యక్తమగును. వ్యవసాయకపు జాతి యగుటచేత హిందువులు ముఖ్యముగ నూటికి తొంబదితొమ్మిది వంతున గ్రామములందే నివసించువారు. హిందూసంఘ పరిపాలనమున కేమి, మఱి యితరవిషయముల కేమి, పూర్వము - పూర్వమే యన నేల, ఇప్పటికి - గ్రామమే ప్రాతిపదిక. హిందూదేశము నంతను కంపింపఁజాలు ఏవిద్యుత్సంచలనము కలిగినను అది గ్రామమున నుండియే ప్రాదుర్భవించుచుండెను. ఏ సంస్కర్త కాని, ఏ రాజకీయ తంత్రజ్ఞుఁడు కాని పూర్వము ప్రకృతియొడియందలి పాలబుగ్గల పల్లెటూరిని లాలింపఁగలిగెనా, ఆతఁడు హిందూదేశమునంతను నూటాడింపఁగల బలము సంపాదించినాఁ డన్న మాటయే. పూర్వ మిట్టి మహాసంస్థయు, హిందూసంఘమహా

దుర్గమునునైన గ్రామమున 'కులపతి'యైన పారిశ్రామికునకు నుచితస్థానమును సంపాదించెను.

వైదికవిద్య, వృత్తివిద్య

బ్రాహ్మణుడు తన వశమున నున్న వైదికవిజ్ఞానమును ప్రజల కొసంగినను పారిశ్రామికుడు లేనిచో నిలువ నీడ యుండునా? భోజనాదికము లమర్చుకొనుట కుపకరణము లును సాధనములు నుండునా? పారిశ్రామికవిజ్ఞానము లేనిచో ఆధ్యాత్మికవిజ్ఞాన ముండియు సంఘ మభివృద్ధి నొందఁజాలదు. ఆధ్యాత్మికదృష్టి లేని పారిశ్రామికవిజ్ఞానము అపాయకరము. ఆధ్యాత్మిక, పారిశ్రామిక విజ్ఞానములం దేది కొఱవడినను రెండవదానికి ప్రశస్తి లేదు. పారిశ్రామిక విజ్ఞానము సుందర మును, హృదయాకర్షకమునైన నాగరకతను సృష్టించుచుండ ఆధ్యాత్మిక విజ్ఞానము దానికి తేజస్సు నొసఁగి ప్రాణము పోయు చున్నది. హైందవ నాగరకత యంతయు పల్లెటూరి పారి శ్రామికుని చిన్ని కుటీరముననుండియు, నిరాడంబరజీవియు వైదికవిద్యాసంపన్నుఁడునైన బ్రాహ్మణుని పర్ణశాల నుండి యు పెరిఁగి పెంపుఁగాంచినది. ఈ రెండు విధములైన జ్ఞాన విభాగములకుఁ గల యన్యోన్యసంబంధమును గుర్తెఱింగినది గనుకనే మన ప్రాచీనగ్రామ మీరెంటికి ప్రధానస్థాన మొసంగి సఖ్యత సమకూర్చినది. ప్రాచీనగ్రామవ్యవస్థయందు వైదికవిద్యాసంపన్నుఁడైన బ్రాహ్మణుని కెట్టి ప్రాముఖ్యము గలదో వృత్తి విద్యానిపుణుఁడైన పారిశ్రామికునికి నట్టి ప్రాము ఖ్యమే కలదు. ప్రాచీనగ్రామ మీ రెండువిధములైన విజ్ఞా

నమును సమన్వయముచేసి నేఁటి పారిశ్రామిక సమస్యను, దానికి సంబంధించిన యితరములైన చిక్కులను 'ఆధునిక నాగరకత' కన్నులు తెఱవకమునుపే చక్కఁగ పరిష్కరించినది. పారిశ్రామికునికి గ్రామవ్యవస్థలో 'వృత్తి' రూపమున స్థాన ముండుటచే వృత్తివిద్య కెట్టి యాదరణ ముండెడిదో తెలియఁగలదు. పూర్వము బ్రాహ్మణుఁడు, పారిశ్రామికుఁడు — ఈ యిరువురును హిందూసంఘమునకు రెండు కన్నులవలె నుండి పరస్పరము సహానుభూతిని గలిగియుండుట నేర్చుకొని, ఆధ్యాత్మికవిద్య కధికారులై ఉన్నతాదర్శములను జూపి మానవునియందలి దివ్యసంపదను దోహదముచేసి యొక్కరును, ఆధిభౌతికవిద్య కాచార్యులై సౌందర్యరసపరిప్లుతములగు కళా రచనములను గావించి జీవితమును సౌఖ్యానంద సంభరితముఁ గావించి మఱియొక్కరును సంఘమును నడిపించి దేశమును పరిపాలించువారు.

'భటవృత్తి' మాన్యములు, గ్రామవ్యవస్థ

ప్రతిగ్రామమునను కమ్మరి, వడ్రంగి, కంసాలి మొదలగువారి కందఱకు 'వృత్తు'లనుపేర వృత్తిమాన్యము లుండెడివి. గ్రామము ఏర్పాటగునప్పుడే ఈవృత్తు లేర్పడుచుండెడివి. గ్రామజీవనము పరిపూర్ణమయి సరళముగ నడచిపోవుట కవసరమైన యన్ని వృత్తులవారు నుండుటవలననే పూర్వ మొక గ్రామ మింకొక గ్రామముమీఁద నాధారపడవలసిన యావశ్యకము లేకపోయెను. గ్రామమున నాయావృత్తులవారు భటులుఁగ నుండి సంఘశరీరమును

కాపాడువారు. కావుననే వారి కేర్పడిన మాన్యములకు 'భటవృత్తి మాన్యము' లనియు, 'జాతికట్టు మాన్యము' లనియు పేరు కలిగెను. పూర్వము గ్రామమే కాక యందలి దేవస్థానముకూడ వారికి మాన్యము లిచ్చి గౌరవించి పోషించు చుండెడిది. దక్షిణదేశమున నేమాత్రము ప్రసిద్ధికెక్కిన దేవాలయమున నైనను కమ్మరి, కుమ్మరి, కాసె (తాపీపని) వాఁడు, వడ్రంగి, స్వర్ణకారుఁడు మొదలగువార లెల్లరు నుండు వారు. ఇట్లు మహాసంస్థమైన గ్రామమును, అందలి ఉపసంస్థ మైన దేవస్థానమునుగూడ గొప్ప పారిశ్రామిక శాలలుగ నుండుటయే కాక ఆయావృత్తులవారికి తమతమ విద్యలలోఁ నారితేరుటకును, చేయితిరుగుటకును ప్రాథమికాభ్యాసశాల లుగఁగూడ నుండెడివి.

ఆయా వృత్తులవారు వారి వారి వృత్తివిద్యలయందు నిపుణు లగుటకు గ్రామవ్యవస్థ ఈవిధమున నవకాశ మిచ్చు చుండ ధనికులు, సామంత మండలేశ్వరులు, రాజులు మొద లగువారు నూతులు త్రవ్వించియు, చెఱువులు కట్టించియు, గుళ్ళుగోపురములు నిర్మించియు పనివాండ్రకు తమ పనితనముఁ జూపుట కవకాశ మిచ్చి ఆదరించువారు. పనివాఁడు తన పనితనముఁ జూపి తన కృతిప్రేరకుని మెప్పించినచో ఆతఁడు తద్వృత్తివిద్యావిశారదునకు కొంతభూమి దానమొసంగు వాఁడు. ఇట్లు పూర్వము పారిశ్రామిక కళాకుశలులైన విద్యా వంతులకు కళాభిరుచిగలవారు భూమిరూపమున నొసంగిన బహుమానదానశాసనము లనేకములు కాన్పించుచున్నవి.

ఇట్లు 'మాన్యము'ల నొసంగి యాదరించుటయే కాక వారి పనితనమును మెచ్చుకొని కళాప్రియులైన ప్రభువులు సాంఘికముగ వెనుకఁబడియుండు వారికి కొన్ని కొన్ని స్వాతంత్ర్య మర్యాదలనుగూడ నొసంగి క్రమక్రమముగ సంఘమున వారి పరపతియు, గౌరవ మర్యాదలును హెచ్చునట్లు చేయువారు. ప్రాచీనశాసనావళిని గాంచినచో మన కట్టిశాసనములు కొన్ని కానఁబడును. ఇట్లు వృత్తివిద్యావిశారదులవలన ఆయా కులములకు హిందూసంఘమున గౌరవము హెచ్చుచు వచ్చెను. ఆయాకులములకు ప్రాణరక్షవలె నుండిన విద్యావంతులు దేశమును సౌభాగ్యవంతముగ దిద్దుటకై తమమేధాశక్తిని, ప్రతిభాసంపదను వినియోగించువారు.

పంచాణమువారు, వారిపనితనము

లలితములైన పారిశ్రామిక కళలను పోషించి, కాపాడి దేశమునకు సౌభాగ్య సౌందర్యముల నొడఁగూర్చినవారు ఈపారిశ్రామిక జాతులవారే. వీరిలో 'పంచాణము'వారు అనఁబడు విశ్వకర్మవంశజులు ముఖ్యులు. బ్రహ్మకుమారుఁడైన విశ్వకర్మకు అయిదుగురు కొడుకులు కలరు. వారైదుగురు (౧) కమ్మరము, (౨) వడ్రంగము, (౩) కంచరము, (౪) శిల్పము, (౫) స్వర్ణకారకము (కుందనపుఁబని) అను నయిదు వృత్తులకు కారకులైరి. ఈయైదువృత్తులవారికి 'ఐద్దాయు' లనియు పేరు. వీరు తమపేర్ల చివర 'ఆచారి' పదము చేర్చుకొందురు. వల్లభోజు, బసవోజు, వేమోజు అని 'ఓజు' పదాంచితనామములు పూర్వకాలపుశాసనములలో వీరికి తఱ

చుగఁ గన్పట్టును. తామ్రశాసనములనుగూడ వీరే చెక్కువారు. కళింగగాంగుఁడగు మూఁడవ వజ్రహస్తుని దానశాసనముల యుత్కీర్ణకులలో మహాతక్షశాలులు మేంటోజు, నూకమోజు, వల్లేనోజు ననువారు కలరు. ఉపాధ్యాయుఁడని యర్థమిచ్చు నొజ్జరూపాంతరమైన ఓజపదమే ఓజుగా మాఱినది.

గుంటూరు మండలమునందలి పల్నాటి తాలూకా మాచెర్ల గ్రామమున ఆదిత్యేశ్వరాలయమునందున్న శాసనములలోఁ గొన్ని యీవిశ్వకర్మకులజుల ప్రశస్తిని తెలుపుచున్నవి. ఆశాసనములందు పేరెన్నికఁగన్న విశ్వకర్మ వంశోద్భవులైన కొందఱాచార్యులు పేర్కొనంబడియున్నారు. వారు శివలింగములను మలఁచుటలోను, విగ్రహములను చెక్కుటలోను, చతుర్విధప్రాసాదాదులను నిర్మించుటలోను, వాస్తుశాస్త్రమునకు సంబంధించిన జ్ఞానమునందును ప్రజ్ఞావంతులని సంస్తుతింపఁబడిరి. మఱియొక శాసనము వీరిని 'దశక్రియా' పరిజ్ఞాత లని పొగడుచున్నది. నగర, గ్రామ, దుర్గ నిర్మాణములు, జలనిర్గమనాగమనాదినిర్మాణములు, దేవాలయ గోపుర తటాకాది నిర్మాణములు మొదలగు వానియందు వీరు ప్రవీణులై దేశముయొక్క కళాసంపదను పెంపొందఁజేసిరి. ఎల్లోరాగుహలలోని కైలాససౌధాదులు, మామళ్ళపురమునందలి ధర్మరాజాదుల శిల్పరథాదులు, సాంచీ మున్నగు స్తూపరాజములు – ఇవియవి యననేల, పోయినదిపోను ఇప్పటివఱకు దేశమునందు నిలిచియున్న శిల్పకళా సంపద యంతయు ఈ 'పంచాణము' వారు తమ పోషణరక్షణములక్రిందికి

వచ్చిన శిల్పకళ నెంత భద్రముగ కాపాడి, దాని నెంత చక్కగ వినియోగమునకు తెచ్చిరో వెల్లడించు మహోత్కృష్ట నిదర్శనముగ నున్నది. ఇప్పటికి నీపైనుడివిన నిర్మాణములందలి శిల్పకళాకౌశలమును జూచి, యానందించి తలయూఁపనివాఁడు లేఁడు. అట్టిది ప్రాచీనార్యసంప్రదాయమున పెరిఁగి కులవిద్యాపారంగతులయిన విశ్వకర్మకులజుల యద్భుత కళాకౌశలము!

శిల్పకళాగౌరవము, చారిత్రకోదాహరణములు

సిద్ధహస్తులైన యిట్టిశిల్పాచార్యులను స్వమతస్థులే కాక మతాంతరులయిన శత్రువులుకూడ గౌరవించి యాఁదరించుచుండువారు. హిందూదేశైశ్వర్యము నపహరించుటకై పెక్కుతడవలు దండయాత్రలు సలిపిన సుల్తాను ఘజనీ మహమ్మదు హిందూవిగ్రహములను అసహ్యించుకొనినను వానిని, వానికొఱకు ఆలయములను తయారుచేయుటలో హిందూశిల్పులు చూపిన కళానైపుణ్యమునకు ఆశ్చర్యవిముగ్ధుఁ డగుచుండువాఁడు. మథురానగరమును ముట్టడించినపిదప, ఆనగరమునందలి భవనములయొక్కయు, నగరముయొక్కయు ఘనతను పొగడుచు సుల్తాను ఘజనీ నగరమునందలి తన ప్రతినిధి కుత్తంము వ్రాసినట్లు మహమ్మదీయ చరిత్రకారుఁడైన ఫెరిష్టా తెలిపియున్నాఁడు: "మహమ్మదులవారి మతమువలెనే సుస్థిరమైన వేలకొలఁది దివ్యభవనము లిచట కలవు. ఎన్నియో లక్షలకొలఁది, కోట్లకొలఁది దీనారములను వ్యయపఱిచిననే కాని యీ నగర మింతటి మహోన్నతస్థితికి వచ్చియుండుట యసంభవము. అంతే కాదు; ఇం కొక రెండువందల

సంవత్సరములలో నైనను మరల నిట్టినగరమును నిర్మించుటకుఁ గాదు''అని సుల్తాన్ మహమ్మదు వ్రాసెనఁట. సుల్తాను ఘజనీకి మఱలి వెళ్ళినప్పుడు ౫,300 ల మంది హిందువులను ఖైదీలుగఁ గొనిపోయెను. వీరిలో చాలమంది శిల్పులు, వృత్తి విద్యానిపుణులు నుండియుందు రనుటకు సందియము లేదు; ఏలయన, గాంధార దేశమునందలి సుల్తాన్ మహమ్మదు రాజధానియైన ఘజనీయం దున్నన్ని ప్రాసాదములు, దివ్య భవనములు, జలాశయములు, కేళీగృహములు, మండపములు మొదలగునవి ప్రాగ్దేశనగరరాజములందు వేనియం దును గానరా వనియు, వీని నన్నిటిని నిర్మించినవారు హైందవశిల్పులే యనియు తెలియుచున్నది. క్రీస్తుశకము పదునాలుగవ శతాబ్ది కడపట, తైమూరు హిందూదేశముపై దండెత్తివచ్చి ఢిల్లీనగరమున లక్షలకొలఁది జనులను దారుణ వధపాలుచేసి, పిదప చాలమందిని ఖైదీలుగ పట్టుకొనెను. వారిలో శిల్పులు మొదలగు కళాకుశలు లెంద ఱుండిరో లెక్క వేయించి, వారిని తనరాజధానియైన 'సమర్కాండు' నకుఁ గొనిపోయి, వారిలో చాల ప్రవీణులయిన వారిని కొందఱి నచ్చట నొకమసీదు కట్టించుటకు తనయా స్థానమునఁ దనయాశ్రయమున నుంచుకొని మిగిలినవారి నందఱిని తన సామంతరాజులకు, అమీరులకు నొప్పగించి, వారి పోషణభారము వారిపై మోపెనఁట. ఈవిధమున నెన్నియుదాహరణములనైన నొసంగవచ్చును. మహమ్మదీయులు హిందువులకు కడుంగడు శత్రువులై, మతవిషయక

దృష్టిని పగఁబూని హిందూవిగ్రహములను, హిందూదేవాలయములను భగ్నముచేయుచు వచ్చినను కళాకుశలుల శిల్ప కౌశలమును మెచ్చకపోలేదు, మెచ్చి వారి నాదరింపకపోలేదు. ఇంతయేల, శత్రురాజులు హిందూదేశముపై దండెత్తి వచ్చినపుడు వారి శిల్పకళారచనములను జూచి ముగ్ధులై అట్టి శిల్ప విద్యావాచస్పతులను తమతమ దేశములకుఁ గొనిపోయి గౌరవసమ్మానము లొసంగి వారిశిల్పకళారచనములకు ప్రోత్సాహ మిచ్చియున్నారు. అందువలన హైందవశిల్పకళ దేశ దేశములకు ప్రాఁకి అచ్చటచ్చట వలసల నేర్పాటు చేసికొనెను. తుదకు అత్యంతరమణీయమైన దని పేర్వడసిన బాగ్దాదునగరమును కట్టినదికూడ హైందవశిల్పులే యని కొందఱు చరిత్రపరిశోధకుల యభిప్రాయము.

దేశీయప్రభువుల కళాభిమానము

శత్రురాజుల మాట యటులుండ దేశీయులైన రాజాధిరాజులు కూడ కళల నాదరించి యుండి రనుటకు పెక్కు నిదర్శనములు కలవు. అట్టి వొకటి రెండు నుడివినఁ జాలును: "అశోకవర్ధనుని కాలమున శిల్పు లొకవిధముగ రాజు కొలువులోనివారుగనే పరిగణింపఁబడుచుండిరి. చేతులు పోఁ గొట్టి కాని, కళ్ళు పోఁగొట్టి కాని......వృత్తివిద్యా విశారదుని శక్తి సామర్థ్యములను కుంటుపఱిచిన వారికి శిక్ష శిరః ఖండనమే. నౌకానిర్మాతలు, కవచనిర్మాతలు వేతనములను బడయు రాజసేవకులుగ నుండిరి; వారు రాజునకే కాని యితరులకు పనిచేయఁగూడ దను నిర్బంధ ముండినట్లు చెప్పు

దురు. వడ్రంగులు, కమ్మరులు మొదలగువారిని రాజే ప్రత్యేకము కనుఁగొనుచు వారి పని పరిశీలించుచుండువాఁడు.'' ఢిల్లీ పాదుషాయైన అక్బరు కొలువులో పెక్కురు కళాకుశలులు, వృత్తి విద్యానిపుణులు నుండువా రనియు, వారి రచనములలో అత్యుత్తమములైన వానికి ప్రత్యేకబహుమానముల నొసంగి పాదుషా వారిని గౌరవించుచుండువాఁ డనియు ఆతని మంత్రియయిన 'అబుల్ ఫాజల్' 'అయిని అక్బరీ' అను గ్రంథమున వ్రాసియున్నాఁడు.

కర్ణాట సార్వభౌముఁడైన కృష్ణదేవరాయలు ఉదయగిరి దుర్గముపై దండెత్తివెళ్ళి దానిని పరిపాలించుచుండిన గజపతిరాజులను జయించి యాకోటయందలి యొక దేవాలయమున నున్న యత్యంతసుందరమైన బాలకృష్ణవిగ్రహమును పెల్లగించి నిజరాజధానియైన విజయనగరమునకుఁ గొనిపోయినట్లు చారిత్రకప్రమాణము కలదు.

ఈపై నొసంగిన యుదాహరణములను పరిశీలించినచో దేశీయులైన నేమి, విదేశీయులైన నేమి ప్రభువు లగువారు ఇట్టి విద్యావంతులను ఆదరించి గౌరవించి, శిల్పమును పోషించువా రనియు, పరరాజులు దేశమును జయించినప్పుడు చతురులైన శిల్పాచార్యులను, తద్విరచితములైన కళాకావ్యరచనములను తమ దేశమునకుఁ గొనిపోయి తాము జయించిన రాజులను పరాభవించువా రనియు తెలియుచున్నది.

ఉపసంహారము

ఈ పై నుడివిన విషయము లన్నియు హైందవులైన

నేమి, హైందవేతరులైన నేమి, పూర్వులకుఁ గల కళాభిరతిని సహస్రకంఠముల నుచ్చైస్స్వనమున నుద్ఘోషించుచున్నవి. అరితేరి సిద్ధహస్తులైన శిల్పులు, స్థపతులు మొదలగు కళాకుశలులు దేశమునకు కీర్తితెచ్చు నలంకారములు. వారే దేశము సంపద. లలితకళాసంపద, శిల్పకళా విజ్ఞానము లేని దేశము దేశమే కాదని మన పూర్వులు భావించియుండినట్లు పూర్వోక్త విషయములవలన విశద మగుచున్నది. తుదకు పదునాఱు, పదునేడు, పదునెనిమిది శతాబ్దులందు తంజావూరు, మధురానగరములు రాజధానులుగ పరిపాలించిన నాయకరాజులు కూడ సుప్రసిద్ధులైన శిల్పాచార్యులను పోషించి, కళలను వృత్తివిద్యలను ఆదరించి రనుటకు వారికాలమున నిర్మింపఁబడిన గొప్పగొప్ప దేవాలయాదినిర్మాణములే తార్కాణము. విజయనగరాధిపతుల కాలమునను, తంజావూరు మధుర నాయకరాజుల కాలమునను హిందూదేవాలయ శిల్పము అత్యంతోన్నతస్థితికి వచ్చినది. ప్రజ్ఞాఢ్యులయిన యా కాలపు శిల్పుల రచనములు నేఁటికిని చెక్కు చెదరక, చూపఱకు వాని రచనామాధుర్యమునకు ఆశ్చర్యమును, నేఁటి కళాదైన్యమునకు విషాదమును గలిగించుచున్నవి.

ఈసంగతుల నన్నిటినిబట్టి చూడఁగా పూర్వము ప్రభువ రేణ్యులు అగ్రహారముల నొసంగి వైదికవిద్య నెట్లాదరించిరో, బహుకళాకావ్యరచనములు గావించిన వృత్తివిద్యా విశారదులనుగూడ నట్లు సమానముగనే బహూకరించిరని స్పష్టపడఁగలదు. వేదశాస్త్ర పారంగతుఁడయిన చాందస

బ్రాహ్మణునిహస్తమున మతవిద్య కెట్టి యాధ్యాత్మికపు తీర్పు కలిగెనో అట్లే కుటీరవాసియు, నిరుపేదయు, నమాయకుఁడు నైన పారిశ్రామికునిచేతిలో వృత్తివిద్యయు కళాకుసుమముగ వికసించి దశదిశలఁ దన నెత్తావిని విరజల్లి సర్వజనానంద సంధాయకమై విరాజిల్లెను. అంతటియౌన్నత్యదశ నందిన యీ రెండు విధములగు విజ్ఞానవల్లరులకు గ్రామమే యాలవాలము; ప్రాథమిక క్రీడారంగము. పల్లెటూరి పారిశ్రామికుఁడు తన కర్మశాలలో వెలిఁగించిన యీ విజ్ఞానరత్నదీపము దేశాంతరములనుగూడ ప్రకాశవంతము చేసి, సౌందర్యరససృష్టికి పరమావధి యయినది. అట్టిది మన పూర్వపు వృత్తివిద్య. అంతటి నిరాండబరమైనది తద్విద్యావిధానము; అంతటి యుత్కృష్టమైనది దాని ఫలితము.

మన ప్రాచీన విద్యా సంస్థలు

మనపూర్వపు విద్యాపద్ధతి ఇప్పటి విద్యాపద్ధతికంటె నుత్తమమైన దయినను కాకపోయినను అశోక, కృష్ణదేవ రాయ, శివాజీలవంటి ప్రభుపుంగవులును, యుగంధర, తిమ్మరసాదులవంటి మంత్రివరేణ్యులును, కాళిదాస, భవ భూత్యాదులవంటి కవివతంసులును, నాగార్జున, శంకరా చార్యాదులవంటి మతసంస్కర్తలును విలసిల్లుటకు కారణ భూతమై, జాతీయాభ్యుదయమునకును, వాఙ్మయవికాసమున కును, దేశీయపురోభివృద్ధికిని దోడ్పడి, హైందవవిజ్ఞాన కాంతి కిరణములను నలుదెసలఁ బ్రసరింపఁజేసి, భారతజాతి కఖండ గౌరవప్రతిష్ఠలను సముపార్జించిపెట్టిన దగుటచేత నది సంస్తుతి పాత్రమును, చిరస్మరణీయూర్హమును గాకపోదు. అందువలన రమారమి రెండువేలయేండ్లు మన జాతీయహృదయమును పూర్తిగ వశపఱుచుకొని, ఐహికాముష్మిక సుఖములకు దారి చూపిన మన పూర్వకాలపు విద్య ఎచ్చ టెచ్చట నెట్లెట్లు వర్ధిల్లినదియు తెలిసికొనుట యుక్తము.

మన దేశచారిత్రము బౌద్ధయుగమున ఆరంభ మగు చున్నది బౌద్ధయుగమునకు పూర్వపు విద్యాసంస్థలనుగుఱించి మనకు బాగుగ తెలియదు; కాని వేదకాలమున పరిషత్తు లుండెడి వనియు, అచ్చటికి బహుశాస్త్రవేత్తలు, వేద వేదాంగవిదులు అయిన విద్వత్ప్రకాండులు చేరువా రనియు,

గురువు శిష్యునికి వాగ్రూపముననే విద్య నేర్పుచుండె ననియు, గురువు నేర్పినదానిని శిష్యుఁడు కంఠస్థము చేయువాఁ డనియు మాత్రము మనకు తెలియును. అదియునుం గాక ద్విజులు మాత్రమే విద్య నభ్యసించువా రని కూడ మన మెఱుంగుదుము.

బౌద్ధయుగము

కాని సర్వవర్ణములవారికి అందుపాటులో నుండని యీ విద్యాపద్ధతికి బౌద్ధయుగమునఁ గొంత మార్పు కలిగెను. ఈ వర్ణ మావర్ణ మనక యెల్ల వర్ణములవారును బౌద్ధమతమున చేరుట కవకాశము కలిగినట్లే బౌద్ధవిద్యాపీఠములలో విద్య నేర్చుకొనుటకుఁగూడ మంచి యవకాశము లేర్పడినవి. ఈ కాలముననే గొప్ప గొప్ప విద్యాపీఠములు వెలసినవి. ఆ విద్యాపీఠములలో భరతఖండమునందలి సర్వవర్ణములవారు మాత్రమే కాక దేశాంతరవాసులుకూడ వచ్చి విద్య నభ్యసింపఁజొచ్చిరి. ఉత్తరహిందూస్థానమునఁ బేర్వడిన తక్షశిల, నాలంద, ఓదంతపురి మున్నగు గొప్ప విద్యాపీఠములు ఈ బౌద్ధయుగమున విరాజిల్లినవియే.

దక్షిణాపథమునఁ గూడ బౌద్ధయుగమే సమస్త కళలకు నుత్తేజన మిచ్చిన కాలము. అయినను అచ్చట నీ కాలమున విలసిల్లిన విద్యాపీఠములనుగుఱించి మనకు ఎక్కువగఁ దెలియరాదు. అజంతాగుహలలోని చిత్తరువులు, అమరావతి, జగ్గయ్యపేట, నాగార్జునునికొండలందలి స్తూపనిర్మాణములు — ఈ మొదలగునవియే దక్షిణాపథమున బౌద్ధకాలపు

కళాభిరుచిని దెలుపు గొప్ప యుదాహరణములుగ నిలిచి యున్నవి. ధాన్యకటకము, వేఁగి, కాంచీపురము, శ్రీశైలము - ఇవి యా కాలమున పేరొందిన విద్యాపీఠము లని తెలియ వచ్చుచున్నది.

శాతవాహనవంశజు లాంధ్రదేశమును పరిపాలించుచుండిన కాలమున కృష్ణానదీతీరస్థమగు ధాన్యకటకము దక్షిణాపథనగరరాజముల కవతంసమై యలరారినది. ఇప్పుడు దానిని ధరణికోట యందురు. ధాన్యకటకము ప్రతిష్ఠయంతయు బౌద్ధయుగము నాఁటిదే. అది బౌద్ధ సంఘారామములతో విలసిల్లుచు బౌద్ధులకు క్రీ. శ. మొదటి శతాబ్దులందు పవిత్రమగు మతపీఠముగ నుండెను. బౌద్ధమతస్థులు రెండవ బుద్ధునిగ పరిగణించు ఆర్య నాగార్జునుని కాలమున ఈ ధాన్యకటకము విద్యాపీఠమయి మిగుల ప్రసిద్ధి కెక్కెను. ఇది బ్రాహ్మణవిద్యకును, బౌద్ధవిద్యకునుగూడ నిలయమై యుండెడిది. ౭,౦౦౦ ల బౌద్ధ భిక్షువులతోను, ఆఱు కళాశాలలతో కూడిన యొక విశ్వవిద్యాలయముతోను విలసిల్లు టిబెట్టు(త్రివిష్టపము)నందలి 'లాసా' నగరము సమీపమున నున్న 'డాపంగ్' సంఘారామము ఈ ధాన్యకటక సంఘారామము నాదర్శముగఁ గైకొనియే నిర్మింపఁబడినదని టిబెట్టు చరిత్రకారులు తెలుపుచున్నారు. ధాన్యకటక సంఘారామ విశ్వవిద్యాలయములనుగుఱించిన వర్ణనములు నాలంద, విక్రమశిల విహారములయందలి పుస్తక భాండాగారములలో పదిలపఱుపఁబడి యుండెడివఁట. క్రీస్తుశకము ఏడవ శతాబ్దియందు దక్షిణాపథమునకు వచ్చిన

యువాంగ్‌చాంగ్ అను చీనాదేశపు బౌద్ధయాత్రికుఁ డిచట మిక్కిలి రమ్యములైన బౌద్ధనిర్మాణము లనేకములను తాను చూచినట్లు తెలిపియున్నాఁడు.

ఇట్లే వేఁగి లేక వేంగి కూడ బౌద్ధయుగమున గొప్ప సంఘారామములతో విరాజిల్లి గొప్ప విద్యాపీఠముగఁ బ్రసిద్ధి కెక్కినది. అచ్చటి సంఘారామమున పెక్కు 'అంతస్తులు గల హర్మ్యములును, సొగసుగ చెక్కఁబడిన స్తంభములచే నలంకరింపఁబడిన యితర గృహములును' ఉండినట్లును, 'ఈ యారామము ప్రోల నూఱడుగుల యెత్తు గల యొక స్తూప' ముండినట్లును, 'ఇచ్చటి బుద్ధవిగ్రహమును శిల్పి తన నేర్పంతయుఁ జూపి కళలూరునట్లు చెక్కినట్లును' తెలియుచున్నది. ఈ వేంగీవిద్యాపీఠమునకు శ్రీ దిఙ్నాగాచార్యులవారు అధ్యక్షులుగ నుండిరి.

ఈ కాలముననే దక్షిణాపథమున విలసిల్లిన మఱియొక విద్యాపీఠము కాంచీపురము. ఇదికూడ ధాన్యకటక విద్యాపీఠమువలె బ్రాహ్మణ బౌద్ధవిద్యలు రెంటికి నిలయముగ నుండెను. పెక్కు సంఘారామములతో శోభిల్లిన యీ నగరరాజము బౌద్ధమతము క్షీణించినపిదపఁ గూడ బ్రాహ్మణమతమునకు పట్టుగొమ్మయై కీర్తి వహించినది. కాంచీపురము రాజధానిగ పరిపాలించిన పల్లవరాజులు విద్యలను కళలను గూడ పోషించి శిల్పుల నెక్కువగ నాదరించియున్నారు. ఎంతవఱకు సత్యమో కాని, క్రీస్తుశకము మూఁడవ శతాబ్ది యందు కాశీప్రాంతములనుండి బౌద్ధు లనేకు లిచ్చటికి వచ్చి

నట్లేకాక ఈ పల్లవరాజ్యముననుండియే బౌద్ధభిక్షువులు విజ్ఞానజ్యోతిని గొనిపోయి సింహళమునుఁగూడ ప్రకాశవంతముగ చేసినట్లు చెప్పెదరు. క్రీస్తుశక మేడవశతాబ్దియందు దక్షిణాపథమునకు వచ్చిన యువాన్‌చాంగ్ ధాన్యకటకము మొదలు కాంచీపురమువఱకు ననల్పశిల్పకళాకౌశలముతో నలరారు పెక్కు దేవాలయములను, బౌద్ధనిర్మాణములను జూచినట్లు తెలిపియున్నాఁడు. ఇట్లు బౌద్ధ యుగమునను, పల్లవరాజుల పరిపాలనమునను కాంచీపురమున విద్యలు చక్కఁగ వర్ధిల్లినట్లు మన కనేకనిదర్శనములవలన తెలియుచున్నది. బ్రాహ్మణమతము పునరుద్ధరింపఁబడినకాలమునఁగూడ కాంచీపురము గొప్ప విద్యాపీఠముగనుండి గొప్ప 'ఘటికాస్థాన 'మని పేర్వడసెను.

బౌద్ధయుగమునందలి గొప్పసంఘారామములలో శ్రీశైల మొకటి. ఇచ్చటి సంఘారామమునుగుఱించి వ్రాయుచు డాక్టరు బర్గెస్ దొరగారిట్లు వ్రాసియున్నారు: 'ఇచ్చటికి వచ్చి నివసింపవలసినదని ఆర్య నాగార్జునుఁడు బౌద్ధభిక్షువుల నాహ్వానించి ఈసంఘారామమున బౌద్ధమతమునకు సంబంధించిన ముఖ్యగ్రంథములను, వాని వ్యాఖ్యానములను సంపాదించి యుంచెను'. ఈ విధమున శ్రీ పర్వతసంఘారామము పెద్ద పుస్తక భాండాగారముతో విలసిల్లిన గొప్ప విద్యాపీఠము. చరమదశలో నాగార్జునాచార్యుని నివాసమై యిది పేరుకెక్కినది. బౌద్ధయుగము కడచినపిదప ఇది కదంబరాజపుంగవులకు వశమై, కాలక్రమమున బ్రాహ్మణ క్షేత్రమయి పేరెన్నికఁ గాంచెను.

ఈ పై సంగతులను గమనించినచో బౌద్ధయుగమున సంఘారామములు విద్యానిలయములుగ నుండినట్లు మనకు బోధపడును. బౌద్ధసన్న్యాసు లీ సంఘారామములందు నివసించుచు విద్యాపిపాసార్దితులకు విద్యాప్రదానముఁ గావించుచుండువారు.

హిందూయుగము

బౌద్ధయుగమును వదలి తదనంతరహిందూయుగమునకు వచ్చినచో మనకు గొప్పమార్పు గోచరమగును. బౌద్ధయుగమునందువలె తక్షశిల, నాలందలవంటి విశ్వవిద్యాలయములు మనకుఁ గాన్పింపవు. విద్య యంతయు బౌద్ధయుగమున బౌద్ధభిక్షువుల యధీనమునం దున్నట్లుగనే యీ యుగమున బ్రాహ్మణుల యధీనమునం దుండెను. బౌద్ధమతమునందలి సర్వమత సమాదరణీయములయిన సిద్ధాంతములను, సర్వజనాదరపాత్రములయిన యాకర్షణములను అన్నిటిని దన మతమున పొందుపఱిచి దానికి జనరంజకముగ నూతనత్వము నాపాదించి బ్రాహ్మణుఁడు మరల విజృంభించిన తనమతముతోపాటు తన్మతావరణములోనికి వచ్చిన హిందూసంఘమునకంతకు మతగురువే కాక విద్యాగురువునై యాచార్యత్వము వహించెను. బ్రాహ్మణుఁ డాచార్యుఁడై నేర్పిన యీ బ్రాహ్మణవిద్య కారంభకాల మేదియో, ఎప్పు డెప్పు డేయే విధమున విద్య నభ్యసింపవలయునో—ఈ మొదలగు విషయము లన్నియు సంస్కృతధర్మశాస్త్ర వాఙ్మయమువలన విశదమగుచున్నవి.

గురుకులములు

వేదవేదాంగవిదులైన బ్రాహ్మణు లెచ్చట నున్న నచ్చటి కరిగి విద్యార్థులు గురుకులవాసము చేసి విద్య నార్జించు వారు. గురువు శిష్యుని కుమారునిగ భావించి యాదరించు వాఁడు. శిష్యుఁడు తన వినయవిధేయతలచేతను, భక్తిశ్రద్ధల చేతను, సపర్యలచేతను గురువును మెప్పించి ఆతని మన్న నలకు పాత్రుఁడగువాఁడు. చంద్రుని వెన్నెలవలె గురువును శిష్యుఁడెల్లప్పుడు ననుసరించి యుండువాఁడు. గురుజనపూజన ము, అధ్యయనము తక్క అతనికి వేఱుచింతలు లేవు. ఈవిధ మున నిల్లు పదలి, తల్లిదండ్రులను వదలి గురుకులవాసము చేసి విద్య పరిపూర్తిగ నేర్వవలయు నన్న పండ్రెండేండ్లు మొదలు నలువది యెనిమిదేండ్లవఱకు పట్టుచుండెడిది. కొంద ఱు కులపతులయొద్ద విద్యాభ్యాసము పదునాఱేండ్లతోనే ము గించువారు.

విద్యపూర్తియైన 'స్నాతకు'లకు కులపతి సదుపదేశము చేసి వారిని దీవించి స్వగృహమునకుఁ బంపువాఁడు. విద్య పూర్తి యగునంతవఱకు ఆర్యవిద్యార్థి బ్రహ్మచర్యవ్రతమునే పరిపాలించుచుండవలెను. విద్య పూర్తి గావించుకొని శిష్యుఁడు స్వగృహమును జేర్చి వెడలిపోవునప్పుడు గృహస్థుఁడగువాఁడు ఆతనిని గౌరవమర్యాదలతో తన గృహమున కాహ్వానించి తనకూఁతురి నిచ్చి పరిణయముఁ గావించి కన్యాప్రదానఫల మును సంపాదించుకొని చరితార్థుఁ డగువాఁడు. ఇప్పటివలె వర శుల్క కన్యాశుల్కములు కాని, కన్యాప్రదాతలకు కష్టములు

కాని యుండెడివి కావు. ఈపూర్వవిద్యాపద్ధతి యంతయు మాఱిపోయినను, గురుకులవాసశ్రమ కాని, కులపతిసంపూజనబాధ కాని యిప్పుడు తప్పిపోయినను, తుదకు వేదాధ్యయనమే ఆకాశపుష్ప మగుచున్నను బ్రాహ్మణ సంఘమున వివాహకాలమున 'స్నాతకము', కాశీప్రయాణము, వరుని బ్రతిమాలి తోడ్కొనివచ్చి కన్య నొసంగి పెండ్లి చేయుట – అను నీయాచారములు మాత్రము పూర్వపువిద్యా పద్ధతిని జ్ఞాపకముచేయు పరిశిష్టములై నిలిచియున్నవి.

బ్రాహ్మణవిద్య

బౌద్ధయుగానంతరము వర్ధిల్లిన విద్య యంతయు బ్రాహ్మణవిద్య, యనఁగా కేవలము వేదశాస్త్రములకు సంబంధించినవిద్య. సాంకేతికవిద్య (Technical Education) అనఁగా వాస్తుశిల్పాదిపరిశ్రమలకు సంబంధించినవిద్యను బ్రాహ్మణుఁడితరులకు వదలిపెట్టెను. హేతు, ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానములకుఁ దోడ్పడు విద్య కంతకుఁ దా నధికారియై ప్రభుపుంగవుల గౌరవ సమ్మానములకు పాత్రుఁ డయ్యెను.

చతుర్దశవిద్యలు

ఋగ్యజుస్సామాథర్వము లనియెడు నాలుగు వేదములు, శిక్షా, వ్యాకరణ, కల్ప, నిరుక్త, జ్యోతిశ్శాస్త్ర ఛందశ్శాస్త్రము లనఁబడు నాఱు వేదాంగములు, మీమాంస న్యాయము అనుదర్శనములు, పురాణములు, ధర్మశాస్త్రములు — ఇవి ఆర్యకుమారుఁడు విద్యార్థియై చదువవలసిన విద్యలు : పదునాలుగు.

విద్య లెన్ని యను విషయమున కొన్ని మతభేదములు కలవు. కొందఱు పదునాలు గనిరి. మఱికొందఱు పదు నెనిమి దనిరి. ఇంక గొందఱు ముప్పదిరెం డనిరి. పై నుడివిన పదు నాలుగు విద్యలకు నుపవేదములైన యాయుర్వేద, గాంధ ర్వవేద, ధనుర్వేద, స్థాపత్యములు (శిల్పము మొదలగు సాం కేతిక విద్యలు) నాల్గింటిని జేర్చిన పదునెనిమిదివిద్య లగుచున్న వి. కాలము గడచినకొలంది వీనిసంఖ్య పెరుగుచువచ్చినది. శుక్రుడు మొదలగువారు విద్యలను కళలను విడదీసినను కాలక్రమమున కొన్ని విద్యలు కళలలో గలసిపోయినవి. అయినను చతుష్షష్టికళలు వేఱు, వేదవేదాంగాదివిద్యలు వేఱు అను ప్రాచీనవిభాగముమాత్ర మంతరింపలేదు. ఈవిధమగు బ్రాహ్మణవిద్య ముఖ్యముగ (౧) ఘటికాస్థానములు, (౨) అగ్రహారములు, (౩) దేవాలయములు (౪) మఠములు అను నాలుగు విధములగు సంస్థలలో పెరిగి పెంపుగాంచినది.

ఘటికాస్థానములు

ఘటికాస్థానములు విద్యాపీఠములని తెలిసినను వీనిని గుఱించిన వివరములు మాత్రము మనకు తెలియవచ్చుట లేదు. ఘటికాస్థానములు ముఖ్యముగా దక్షిణాపథమునందలి శాసనములందు మాత్రమే పేర్కొనబడినవి. వేంగీచాళుక్య వంశజుడైన మొదటి జయసింహవల్లభుని విడమఱ్ఱుశాసనమున నిట్టి ఘటికాస్థాన మొకటి పేర్కొనంబడినది. ఈశాసనము ననుసరించి వేంగీచాళుక్యరాజ్యమున నీ జయసింహవల్లభుని కాలమున (క్రీ. శ. ౬33 - ౬౬౬) అసనపురమునం దొకఘటి

కాస్థాన ముండెననియు అందు జయసింహవల్లభమహారాజువల ననుండి నిడమఱ్ఱుగ్రామమును దానముగ ప్రతిగ్రహించిన కాటిశర్మ పితామహుఁడయిన మండశర్మ 'ఘటికాసామాన్యుఁ' డనియు తెలియుచున్నది. ఘటికాసామాన్యుఁ డనఁగా ఘటికాస్థానమునందలి యొకయధ్యాపకుఁ డనియో సభ్యుఁ డనియో తలంపవలసియుండును. కాంచీపురముకూడ బ్రాహ్మణవిద్య ప్రబలిన దినములలో పేరుమోసిన ఘటికాస్థానముగ నుండెనని యిదివఱకే చెప్పఁబడినది. కదంబవంశప్రభువులకు మూలపురుషుఁడైన మయూరశర్మ తన గురువగు వీరశర్మతో పల్లవరాజుల రాజధానియైన కాంచీపురమునకు బైలుదేఱి వెళ్ళెననియు, అతఁడు ప్రవచనమున గొప్పపండితుఁడు కావలెనను కోర్కెతో అన్ని ఘటికలకును వెళ్ళి గొప్ప ఆశుతర్కకుఁడు (Debator or disputant) అయ్యె ననియు నొకశాసనము తెలుపుచున్నది. కాంచీపురమునేలిన (రెండవ) నరసింహవర్మయను పల్లవరాజు బ్రాహ్మణుల ఘటికాస్థానమును నిర్మించెనని వేఱొక శాసనమునఁ గలదు. భరతక్షేత్రమున కలంకారప్రాయమైన కర్ణాటక సీమయందలి కుంతలదేశము 'ధర్మార్కె నెమ్మఁ ఆముం భోగక్కాగరముమాద ఘటికాస్థానము' మని ధర్మమునకు సహకారకములును, భోగముల కాకరములు నగు ఘటికాస్థానములకు నెల వని మఱియొక శాసనము నుడువుచున్నది. ఈ యుదాహరణములవలన ఘటికాస్థానమనఁగా విద్యకును, ధర్మమునకును ఆలవాలమైన విద్యాపీఠమనియు, నది రాజపోషణమున వర్ధిల్లుటచేత భోగముల

శాకర మనియు నూహింప వీ లగుచున్నది. ఘటికాశ్రమ మెట్లు నిర్మింపవలసినదియు ఉత్తంకుఁడు సామవేదమున చెప్పినట్లు శాసనములందు వ్రాయఁబడినది. ఇంతకంటె నీ సంస్థనుగుఱించిన వివరములు మనకు తెలియవు.

అగ్రహారములు

ఘటికాస్థానములమాట యెటు లున్నను అగ్రహారము పూర్వకాలమున సుప్రసిద్ధమైన విద్యాసంస్థగ నుండె ననుట నిర్వివాదాంశము. మానసారమను సుప్రసిద్ధ పురాతన శిల్ప శాస్త్రమున, విన్యాసరీతుల ననుసరించి పంద్రెండు విధములైన గ్రామభేదములు పేర్కొనఁబడినవి. అందు అగ్రహార మనునది యొకటి. అది విద్వాంసులైన విప్రవరులకు స్థానము. కామికాగమము ౨౭-వ పటలమున నిది మంగల మనికూడ వర్ణింపఁబడిన దని మానసార మిట్లు తెలుపుచున్నది:

> విప్రై ర్విద్వద్భి రాభోగ్యం మంగలం చేతి కీర్తితం
> అగ్రహార స్తదే వోక్తం విప్రేంద్రైః కామికాహ్వయే.

కన్నడ దేశమునను, ఆంధ్రదేశమునను అగ్రహార మగ్రహారమే కాని ద్రవిడదేశమున దానికి మంగల మనియు, చతుర్వేదిమంగల మనియు పేర్లు కలవు. చాళుక్యచోళు లాంధ్రదేశమును పరిపాలించుచుండిన కాలమునఁ గలిగిన ద్రావిడ సంపర్కమువలన నాఁడు మన తెలుఁగుదేశమునఁగూడ నచ్చటచ్చట నరుదుగనైన నొకటి రెండు చతుర్వేదిమంగలముల పేరులు వినఁబడుచున్నవి. ప్రోలునాఁటియందలి వీరచోడచతు

ర్వేదిమంగల మిట్టిదే. కాకినాడ, పిఠాపురప్రాంతములకు ప్రాచీనకాలమున ప్రోలునాఁ డని పేరు.

అగ్రహారము లన్నియు వైదికవిద్య వ్యాపింపఁజేయుట కై తద్విద్యాభిమానులైన రాజులు, నాయకులు జమీ౯ దారులు మొదలగువారు బ్రాహ్మణుల కొసంగినవియే. సపదక్రమాను క్రమాధీత వేదద్వయులు, సకలోపనిషత్పురాణేతిహాసానేక ధర్మశాస్త్రవిదులు, అగ్నిష్టోమయాజులు, యజ్ఞాగమమం త్రార్థతత్వజ్ఞులు, యజన యాజన అధ్యయన అధ్యాపనాది షట్కర్మ నిరతులు అయిన బ్రాహ్మణులకు రాజులు ఉత్తరా యణ పుణ్యకాలముననో, సూర్య చంద్రగ్రహణములనిమిత్తముననో, ఇతర పర్వదినముల సందర్భముననో లేక పట్టబంధ సమయముననో గ్రామముల నగ్రహారములను జేసి సర్వాకరపరి హారముగ నొసంగువారు. ఆయగ్రహారమువలన వచ్చు రాబడి ననుభవించుచు, విద్యార్థులై వచ్చినబాలురకు విద్యాప్రదా నముఁ గావించుచు, జీవనోపాధినిమిత్తము వేఱుచింతలు లేక బ్రాహ్మణులు సుఖముగా కాలక్షేపము చేయువారు. కొన్ని కొన్ని యగ్రహారములందు ప్రత్యేక మిట్టిట్టి విద్యలు నేర్పు నధ్యాపకుల కిన్నిన్ని వృత్తు లనికూడ నేర్పాటు లుండెడివి. వీర చోడచతుర్వేదిమంగలమున నట్లే. విద్యాదివృత్తులనుగుఱించి తెలుపు వీరచోడచతుర్వేదిమంగలశాసనమునందలి భాగ మీ క్రింద పొందుపఱుపఁబడుచున్నది :

అత్ర వ్యాకరణం వ్యాచక్షాణస్య వృత్త్యర్థం భాగ ఏకః
మీమాంసా వ్యాఖ్యాత్రే ద్వౌ
వేదాంతం వ్యాఖ్యాతు రేకః
ఋగ్వేద మధ్యాపయితు రేకః
యజుర్వేద మధ్యాపయితు రేకః
సామాని గాపయితు రేకః
రూపావతారం వ్యాచక్షాణ స్యైకః
పురాణం వాచయితు రేకః
వైద్య స్యైకః
అంబష్ఠ స్యైకః
విషవాదిన ఏకః
జ్యోతిర్విద ఏకః

ఈవిధమున ఋగ్వేద, యజుర్వేద, సామవేదములను, మీమాంసా, వేదాంత, వ్యాకరణ, రూపావతారములను బోధించువారికి మాత్రమే కాక పురాణము చెప్పువానికిని, వైద్యునికిని, వ్రణవైద్యము మొదలగువానిని జేయు మంగలికిని, విషవైద్యునికిని, జ్యోతిష్కునికినిగూడ నగ్రహారములందు వృత్తు లుండెడివి. పూర్వము గ్రామములు కాని, అగ్రహారములు కాని ఇతర గ్రామములమీఁదను, ఇతర పట్టణముల మీఁదను ఆధారపడకుండ తమ జీవనమును తాము స్వాయముగఁ గడపుకొనుట కేయేవృత్తులవా రావశ్యకమో అట్టివారి కందఱికి వృత్తు లుండెడివి.

అగ్రహారముల నొకవిధమగు విద్యాపీఠములు (Chartered Universities) అని నుడువ వచ్చును. రాజొసంగిన యగ్రహారమునో, వృత్తులనో యనుభవించుచు గురువు చదువుచెప్పువాఁడు; శిష్యుఁడు గురుకులమున చేరి మాధుకరవృత్తిని జీవించుచు విద్యనేర్చుకొనుచుండువాఁడు. గురువునకు జీవనోపాధిని గుఱించిన విచార ముండెడిది కాదు. శిష్యునికి భోజనము కొఱకు వెదకికొనవలసిన ప్రయాస ముండెడిది కాదు.

ఏకభోగ, బహుభోగములు :— అగ్రహారములు సాధారణముగ ఏకభోగములుగను, బహుభోగములుగను ఉండెడివి. ప్రత్యేక మొక్కని హక్కు భుక్తములలో నుండు నగ్రహారము నేకభోగ మందురు. ఒక్క యగ్రహారముననే పెక్కుమంది బ్రాహ్మణులకు వృత్తు లుండి యది గణభోగ్య మయినచో నట్టి దానిని బహుభోగ మందురు. ఏకభోగ మయినను బహుభోగ మయినను అగ్రహారము ప్రత్యేకము బ్రాహ్మణుల యాశ్రమవాటిక యగుటచేత నందు బ్రాహ్మణేతరులు నివసించుట కవకాశ ముండెడిదికాదు. అధ్యయన అధ్యాపనాది షట్కర్మనిరతు లయిన బ్రాహ్మణు లెప్పుడును వ్యవసాయము చేయువారు కాకపోవుటవలన అగ్రహారపు భూములను సేద్యము చేయుటకు కొంతమంది రైతులు కావలసివచ్చువారు. వీరు నివసించుట కగ్రహారముల నంటి చిన్నపల్లె లుండెడివి. వీనికి పూళ్లని పేరు. పూఁడి పదాంతములయిన యిప్పటి గ్రామములలో నన్నియుఁ గాకపోయినను చాలభాగము కొంచెమించు మించుగ నిట్టివే యని నుడువవచ్చును. అగ్రహారమునకు కావలసిన కూరగాయ లన్నియు పూఁడినామాంచితము లయిన పల్లెలలో పండింపఁబడును. ఈపూళ్లకే సంస్కృతమున గ్రామగ్రాసపుఁ బల్లె లనియు, గ్రామోపహారము లనియుఁగూడ పేర్లు కలవు. సాధారణముగ రాజు లగ్రహారదానముఁ గావించునప్పుడే వానితో నిట్టి పూళ్లనుగూడ నేర్పఱిచి యిచ్చువారు.

'సర్వకరపరిహారము'గను, గ్రామగ్రాససహితము గనుమాత్రమే కాక దాతయైన భూతలపతి 'సధాన్య

హిరణ్యాదేయము 'గను, 'సదండదశాపరాధము 'గను, 'స్తోత్పద్యమాన విష్టికము 'గను, 'చాటభటదూతరాజపురుషాప్రవేశనీయము ' గను అగ్రహారములను దాన మొసంగువాఁడు ; అనఁగా దాన మొసంగిన యగ్రహారమునకు పన్నుపర్యాయము లుండెడివి కావు. అగ్రహారముననుండి రాజునకు చెల్లవలసిన ధాన్యరూపమైనట్టియు, ధనరూపమైనట్టియు రాబడి ప్రతిగ్రహీతలది. రాజు దానము నొసంగునప్పుడే అగ్రహారమున ప్రజలు చేయు దశాపరాధములను విచారించి దండము (జరిమానా) విధించుటకును, దండించుటకును అధికారస్వామ్యముల నగ్రహారీకులకే వదలివేయువాఁడు. రాజునకు చేయఁబడవలసిన వెట్టివేములు సయితము దానముతో నగ్రహారీకులకే చెందుచుండెను. విద్యార్థుల విద్యాభ్యాసమునకుఁ గాని, అగ్రహారశాంతికిఁ గాని భంగము కలుగకుండుటకై సైనికులు (చాటభటులు — Regular or Irregular troops) గాని, దూతలు (Messengers) కాని, రాజపురుషులు (King's Servants) కాని అగ్రహారములలో ప్రవేశింపరా దనునిబంధనముతోనే రాజు అగ్రహారమును దాన మొసంగువాఁడు. అగ్రహారదాననిబంధనములలో నెల్ల ఈ నియమమే కడు ముఖ్యమైనది. వ్యవహార, దోష (సివిలు, క్రిమినలు)విచారణముల కగుసర్వాధికార, స్వామ్యములందును ప్రభుత్వముతో నెట్టి సంబంధమును లేక సర్వతంత్రస్వతంత్రమై యుండు నాయగ్రహారమున విద్యావిధాననిర్ణయమునఁ గాని, అగ్రహారకార్యనిర్వహణమునఁ గాని, దోషవ్యవ

హారవిచారణమునఁ గాని బ్రాహ్మణేతరుల కెవ్వరికి నధి కారము లేకపోవుటయే కాక వారి కెవ్వరికి బ్రాహ్మణుని యనుమతిమీఁద తక్క నాయగ్రహారమున ప్రవేశించుటకైన హక్కుండెడిది కాదు. ఈకారణముననే కావచ్చు, ముఖ్యముగ పంచమవర్ణమువా రగ్రహారపు వీథులందు నడవరా దను నిబంధనము కలిగినది. పూర్వపు విద్యాపద్ధతి యంతరించినను, పాశ్చాత్య నాగరకతాఘాతమున ప్రాచీనబ్రాహ్మణాచారదుర్గ ములు శిథిలము లయినను ఆ నిబంధనము మాత్ర మిప్పటికి నిలిచిపోయినది. ఈ నియమములను నిబంధనములను బరిశీ లించినచో రాజుల కగ్రహారము లన్న నెట్టి గౌరవప్రిపత్తు లుండెడివో, విద్యార్థుల విద్యాభ్యాసమునకు భంగము కలుగ కుండ రా జెట్టి జాగ్రత తీసికొని, బ్రాహ్మణుని కెట్టి స్వేచ్ఛ నొసంగుచువచ్చెనో తెలియఁగలదు. ఈవిధమున నగ్రహార మొక చిన్న సంస్థానముగ నుండెను. బ్రాహ్మణుఁడు దాని కధిపతియై రాఁగల సంతతి వారి భావిభాగ్యోదయము నా కాంక్షించి సంస్కృతి సూత్రములను పురివెట్టుచుండువాఁడు. ఈ కారణముననే ప్రాచీనకాలమున హిందూదేశమున నే యుద్యమము బయలుదేఱినను అది యెల్ల సంస్కృతికి సంబం ధించినదిగనో, మతమునకు సంబంధించినదిగనో యుండుచు వచ్చెను. అట్టి యుద్యమము లన్నియు పల్లెటూరినుండియే ప్రభ వించి దేశము నంతయు కంపింపఁజేయుచుండెడివి.

కొన్ని కొన్ని చోట్ల అగ్రహారములను చేసి బ్రాహ్మ ణులకు దానమొసంగునప్పుడు అమితవిద్యాభిమానులైన రా

జులు నాయకులు మొదలగువారు కొంద అగ్రహారములందలి బ్రాహ్మణులకు గృహములను కట్టించియిచ్చుట యటుండ నొక్కొక్క గృహమునకు కావలసిన సర్వవిధములైన పరికరములను, సంబారములనుగూడ నిచ్చుచు వచ్చినట్లును శాసన నిదర్శనములు కొన్ని కలవు. ఈక్రింద నుదాహృతమైన శాసన భాగ మట్టిదే.

గృహాన్ విధాయ విపులాన్ వృత్తివృత్తి విభాగతః
శయ్యోపధానపర్యంక విచిత్రాస్తరణాసనైః
దేవోపకరణై ర్గోభి ర్గృహోపకరణై స్తథా
శాలితండులముఖ్యై శ్చ ధనధాన్యై ర్ఘృతై ర్ఘృతైః
తిలాదిసర్వసంభారై స్సంభృతాం స్తాన్ గృహోత్తమాన్
ప్రవేశ్య ద్విజవర్యాం శ్చ పత్నీపుత్రయుతాన్ ముదా
వస్త్రయుగ్మంచ సోష్ణీషం కౌశేయం రత్నకుండలే
అంగుళీయకముఖ్యాని కల్పయిత్వా పృథక్ పృథక్
వస్త్రాభరణతాటంక కంఠసూత్రాది భూషణైః
బ్రాహ్మణాం శ్చ సపత్నీకాన్ పూజయిత్వాతిభక్తితః
సహిరణ్యపయోధారాపూర్వకం ప్రదదౌ నృపః.

ఈరీతి నగ్రహారము లన్నియు విద్యానిలయములుగ ప్రసిద్ధి వహించినట్లును, మన ప్రాచీన విద్యాసంస్థలలో అగ్రహార మగ్రగణ్యముగ నుండినట్లును అంగీకరింపక తీరదు.

మహాసభలు: పంచాయతీలు :— అగ్రహారములకైన నేమి, గ్రామములకైననేమి మహాసభ లుండెడివి. ఈసభలే ఆయాయగ్రహార, గ్రామ వ్యవహారములను చక్కబెట్టు

చుండెడివి. అగ్రహార వ్యవహారములను చక్కఁబెట్టుట కేర్పడినవారికి మహాసభవారనియు, సభవారనియు, మహాజనులనియు పేర్లుండెడివి. ఒక్కొక్క యగ్రహారము వైశాల్యమునుబట్టియు, వ్యవహారమునఁ జూపవలసిన దక్షతనుబట్టియు సభవారిసంఖ్య కొన్ని కొన్ని చోట్ల తక్కువగను, కొన్ని కొన్ని చోట్ల నెక్కువగను ఉండెడిది. ఇట్లే గ్రామవ్యవహారములను చక్కఁబెట్టుట కేర్పడిన సభకు పంచాయతీసభయని పేరు. అగ్రహారమహాసభలకును, గ్రామపంచాయతీసభలకును గల భేదమును గుఱించి యిచట వ్రాయుట యప్రస్తుతము.

ప్రత్యేకము విద్యాప్రదానమునిమిత్తము గాని, లేక దేవస్థానముల నిమిత్తము కాని చేయఁబడు దానధర్మముల కీ సభవారు ధర్మకర్తృత్వము వహించువారు. విద్యావిషయకమైనట్టి కాని, మఱి యితర ధర్మకార్యములకు సంబంధించినట్టి కాని దానధర్మములు కొన్ని కొన్ని చోట్ల ఈసభవారి పరముగనే చేయఁబడుచుండెడివి. అట్టి సందర్భములలో సభవారే దాత యాశయముల కనుగుణ్యాముగ నాయాధర్మకార్యముల నాచరణమునకు తెచ్చుటకు తగిన కట్టుబాటులు చేయుచుండువారు. దక్షిణ హిందూదేశమున మన కీ విధమయిన శాసనములనేకములు కానవచ్చును.

పుదుచ్చేరి సమీపమునఁ గల బాహుగ్రామమున నిట్టి శాసన మొకటి కలదు. అది కాంచీపురము రాజధానిగ నేలిన నందివర్మకుమారుఁడగు నృపతుంగదేవని కాలము నాఁటిది: అనఁగా క్రీస్తుశకము తొమ్మిదవ శతాబ్ది యంద

లిది. నృపతుంగదేవని ప్రధాని — కురుకులోద్భవుఁడును, బళాలివంశ మార్తాండుఁడు నగువాఁడు తన ప్రభువు నను మతితో బాహుగ్రామవిద్యాస్థానమునకు మూఁడు గ్రామములను దాన మొసంగి వానిని ఆ గ్రామసభవారి వశము చేసెను. ఊర్మివంశసమాకులమై క్రిందికిఁ దిగు మందాకినీ నది నేవిధముగా ధూర్జటి తన జటలో నిలిపి వహించెనో అట్లే సభవారుకూడ పదునాలుగు గణములతోడం గూడిన విద్యా నదిని వశముచేసికొని కాపాడిరి.

దేవాలయములు

అగ్రహారములకు పిదప పరిగణింపఁదగిన ప్రాచీన విద్యా సంస్థ దేవాలయము. పూర్వకాలమున దేవాలయముతో సరి పోల్పఁదగిన మహాసంస్థ ఇంచుమించుగ లే దనియే చెప్పవచ్చు ను. అది మతధర్మముల నుద్బోధించు గురుపీఠము; వేదచోదిత విద్యాప్రదానముఁ గావించు విద్యానిలయము ; మతబోధకు లుపన్యాసములుచేయు నుపన్యాసవేదిక; శాస్త్రజ్ఞులు వాక్యార్థ ములు గావించు సభాభవనము; పౌరాణికు లితిహాసములు విను పించు సత్రశాల; భాగవతోత్తములు పరమేశ్వరారాధనముఁ గావించు పూజా మండపము. అట్టిది పూర్వకాలపు దేవాల యము. సాధ్యమైనంతవఱకు ప్రాచీన గ్రామజీవనము కలఁకఁ బాఱకుండ జాగ్రతగ కాపాడుచు వచ్చిన మహాసంస్థ యదియే.

దేవాలయము గొప్ప విద్యాసంస్థయై వైదికవిద్యకు గొప్ప యాలంబముగ నుండినట్లు ముఖ్యముగ దక్షిణాపథము

నందలి ప్రాచీనశాసనముల ననుసరించి తెలియవచ్చుచున్నది. పూర్వకాలమున దేవస్థానములకుఁ జేయఁబడుచుండిన దాన ధర్మములలో విద్యాప్రదానమునకుఁగూడ నేర్పాటు లుండెడి వి. మండలేశ్వరులు, సైన్యాధిపతులు, రాజులు, చక్రవర్తులు విద్యాభిమానమును, సుతాభిమానమును గలిగి యొకప్పుడు కాకపోయిన మఱియొకప్పుడైన తాము దేవస్థానములకు చేయు దానధర్మములలో విద్యాప్రదానమునకుఁగూడ నేర్పాటులు చేయువారు. దానంజేసియే దేవస్థానముకూడ విద్యా నిలయమై పేరొందఁగలిగెను. ఇట్టి విద్యావిషయకపు టేర్పాటులు కలిగిన యొక దానశాసనము దక్షిణార్కాడుమండలము నందలి త్రిభువనిగ్రామమునఁ గానవచ్చుచున్నది. ఇది చోళదేశమును పరిపాలించిన రాజకేసరివర్మాభిధానుఁడగు (మొదటి) రాజాధిరాజు కాలమునాఁటిది (క్రీ. శ. ౧౦౧౮—౧౦౫౦). ఈరాజుయొక్క ముప్పదవయేఁట రాజేంద్రచోళుని కారోగ్యాభివృద్ధి యగునట్లుగా సేనాపతియైన రాజేంద్రచోళ మహాబలి బాణరాయ రనునతఁడు 'రాజేంద్రచోళనుత్తమాగ్ర' మను పేరఁబరఁగు ధర్మముఁ గావించెను. తద్ధర్మమునకు సంబంధించిన కార్యవివరముల నాచరణమునకుఁ దెచ్చుటకై ఆగ్రామమునందలి మహాసభవా రచ్చటి సభామండపమున సమావేశమై సంవత్సరమునకు ౧౨,౦౦౦ ల కలములధాన్యము వచ్చు ౭౨ వేలీలభూమి కొని, దేవరల హవిర్బల్యర్చనాదులకును, ఉత్సవాదులకును, శ్రీవైష్ణవ సంతర్పణములకును, తిరువాయిమొళ్ళి పఠనమునకును సంవత్సరమునకు ౨,౮౭౫

కలముల ధాన్యము నేర్పాటుచేసి, మిగిలిన ధాన్యము నీక్రింది విధమున వినియోగించిరి ;

(౧) ఋగ్వేదాధ్యాపకులు ముగ్గురు, యజుర్వేదాధ్యాపకులు ముగ్గురు, ఛందోగసామాధ్యాపకుఁ డొక్కఁడు, తలవకార సామాధ్యాపకుఁ డొక్కఁడు, అపూర్వ, వాజసనేయ, బోధాయనీయ, సత్యాషాఢ సూత్రాధ్యాపకు లొక్క రొక్కరు మొత్తము పండ్రెండుగురికి దినమునకు నాలుగు కలముల ధాన్యము;

(౨) వేదాంతము, వ్యాకరణము, రూపావతారము, శ్రీభారతము, రామాయణము, మనుశాస్త్రము, వైఖానస శాస్త్రము - వీనిని బోధించు నధ్యాపకు లొక్క రొక్కరు;

(3) ఋగ్వేదాధ్యయనపరు లఱువదిమంది, యజుర్వేదాధ్యయనపరు లఱువదిమంది, ఛందోగసామాధ్యయనపరు లిరువదిమంది, ఇతర శాస్త్రాధ్యయనపరు లేఁబదిమంది - మొత్తము నూటతొంబదిమందికి దినమునకు పదునొకండు కలముల, పదికురుణీల, నాలుగు నాళీలధాన్యమును;

(౪) వేదాంతము, వ్యాకరణము, రూపావతారము - వీని నభ్యసించు నితరవిద్యార్థులు డెబ్బదిమందికిని

ఏర్పాటు కావింపఁబడెను. పై విధమున చేయఁబడిన యేర్పాటులనుబట్టి యధ్యాపకులకును, విద్యార్థులకును భోజనాదికములకై వినియోగింపఁబడిన ధాన్యము మొత్తము ౯,౫౨౭ కలములు. ఈ పైని చేయఁబడిన యేర్పాటుల

వలన నా విద్యాస్థానమునఁ గఱపఁబడుచుండిన విద్య లేవియో, యేయే విద్య నెంద ఱెందఱు విద్యార్థులు నేర్చుకొనుచుండిరో, యేయేవిద్య నేర్పుట కెంద ఱెంద అధ్యాపకులుండిరో మనకు వివరముగ తెలియుచున్నది. విద్యార్థులకు భోజన వసతి గృహములతో నేర్పాటైన చిన్న విశ్వవిద్యాలయమువంటిది కాదా యీ త్రిభువణి దేవస్థానవిద్యాపీఠము?

ఇట్టిదే మఱియొక శాసనము ఎణ్ణాయిరము గ్రామమునఁ గానవచ్చినది: చోళదేశము నేలిన మొదటి రాజేంద్ర చోళుని కాలమునాఁటిది (క్రీ. శ. ౧౦౧౩ - ౧౦౪౫). ఈ యెణ్ణాయిరము గ్రామమునకే రాజరాజచతుర్వేదిమంగలమనియుఁ బేరు. రాజునకు విజయాభ్యుదయములు కలుగునట్లు ఈ చతుర్వేదిమంగలము మహాసభవారు 'రాజరాజవిణ్ణగ' రను దేవాలయమున సమావేశమై కొన్ని ధర్మకార్యముల నొనరించిరి. అవి విద్యావిషయకమైనవి. విద్యార్థులకు విద్యాప్రదానముఁ గావించుటకు వలసిన యేర్పాటులు చేయుటయు, నా విధమున విద్య నేర్చుకొను విద్యార్థుల కొఱకు భోజనశాల నేర్పఱుచుటయు నా ధర్మయొక్క ముఖ్యోద్దేశము. ఇందును గూర్చిన వివరములను శాసన మీరీతిని దెలుపుచున్నది:

(౧) దేవస్థానమున తిరువాయిమొళిస్తోత్రమును పఠించుటకు నలువురు నియమితులైరి. వారి కొక్కొక్కరికి భృతిగ కొంతధాన్య మేర్పాటుచేయఁబడి యందుకొఱకు కొంతభూమి యొసంగఁబడెను.

(౨) దేవాలయము నంటియుండు మఠమునం దిరు

వదిహైదుగురు శ్రీవైష్ణవులకు భోజనము పెట్టు నిమిత్తము కొంత భూమి యొసంగఁబడెను.

(3) సప్తాహమువంటి యొకానొకయుత్సవము సందర్భమున వేయిమంది వైష్ణవులకును, ఆ యుత్సవము చూచుటకే తెంచిన దాసులకును అన్నప్రదానముఁ గావించుకొఱకు ౬౦ కలముల ధాన్యమును, 3 కలంజుల బంగారము నొసంగఁబడెను.

(४) గంగైకొండచోళమండపమునందు, ఋగ్వేదాధ్యయనపరులు ౭౫ గురు, యజుర్వేదాధ్యయనపరులు ౭౫ గురు, ఛందోగసామాధ్యయనపరులు ౨౦ మంది, తలవకార సామాధ్యయనముచేయువారు ౨౦ మంది, వాజసనేయాధ్యయనపరులు ౨౦ మంది, అథర్వవేదాధ్యయనపరులు ౧౦ మంది, బౌద్ధాయనీయ గృహ్యాకల్ప, గణాధ్యయనపరులు ౧౦ మంది — ఈ విద్యార్థులకు భోజనవసతి కల్పింపఁబడెను.

పై నుడివిన వేదము లభ్యసించు బ్రహ్మచారులు మొత్తము ౨3౦ మంది; రూపావతారము నభ్యసించువారు ४౦ మంది; మొత్తము విద్యార్థులసంఖ్య ౨౭౦ : వీ రందఱకు నొక్కొక్కరికి దినమునకు ఆఱునాళీల ధాన్య మేర్పాటు కావింపఁబడెను.

పై నుడివిన వీరు గాక వ్యాకరణము నభ్యసించువారు ౨౫ గురు, ప్రాభాకరము నభ్యసించువారు 3౫ గురు, వేదాంతము నభ్యసించువారు ౧౦ మంది — వెరసి ౭౦ మంది

విద్యార్థులు కలరు. వీరి కందఱ కొక్కొక్కరికి దినమునకు ౧ కురుణి, ౨ నాళీల ధాన్యము నియమిత మయ్యెను.

వ్యాకరణాధ్యాపకునికి దినమున కొక్కకలము ధాన్యమును, ప్రాభాకరాధ్యాపకుని కొకకలము ధాన్యమును, వేదాంతము చెప్పువానికి దినమున కొక్కకలము నొకతూని ధాన్యమును ఏర్పాటు చేయఁబడెను.

వేదాధ్యయనమునకై పదిమంది అధ్యాపకులు నియమింపఁబడిరి, ఎట్లన: ఋగ్వేదమునకు ముగ్గురు, యజుర్వేదమునకు ముగ్గురు, ఛందోగసామమున కొకరు, తలవకారసామమున కొకరు, వాజసనేయమున కొకరు, బౌద్ధాయనీయ గృహ్యకల్పకారకముల కొకరు.

రూపావతారము బోధించువానికి దినమునకు 3 కురుణీల ధాన్యము. దినమున కిట్లు 'రాజరాజ మరకాలు'తో ముప్పది కలముల ధాన్యము కొలుచువారు. ఈరీతిని సంవత్సరమునకు ౧౦,౯౦౬ కలముల ధాన్య మగుచుండెను. అధ్యాయమున కొకకలంజుచొప్పున వ్యాకరణమున నెనిమిదధ్యాయములకు వ్యాకరణాధ్యాపకుని కెనిమిది కలంజుల బంగారమును, అధ్యాయమున కొకకలంజుచొప్పున పంద్రెండధ్యాయములకు ప్రాభాకరాధ్యాపకునికి పంద్రెండు కలంజుల బంగారమునుగూడ నొసంగఁబడుచుండెను. వేదాధ్యాపకులు, రూపావతారము బోధించువారు మొత్తము పదుముగ్గురికి నొక్కొక్కరి కరకలంజుచొప్పున ఆఱున్నరకలంజులు బంగారమును, ఒక్కొక్కరి కరకలంజుచొప్పున వ్యాకరణ,

మీమాంసాశాస్త్రము లభ్యసించు డెబ్బదిమంది విద్యార్థులకు 3½ కలంజుల బంగారమును ఇచ్చుటకు (విద్యార్థి వేతనము) నేర్పాటుకావింపఁబడెను. ప్రాచీన కాలమున దేశీయప్రభువుల పరిపాలనమున నార్యవిద్యల కీ రీతిని ప్రోత్సాహ ముండెడిది.

మొత్తముమీఁద నీ ధర్మనిర్వహణమునకుఁగావలసిన ౬౧౧/౨ కలంజుల బంగారమునకును, ధాన్యమునకును దేవస్థానమునకు ౪½ వేలీల భూమి యొసంగఁబడెను.

ఈ విధమైన దానశాసనముల నెన్నియైనను చూపవచ్చును. వీరరాజేంద్రచోళదేవుని (క్రీ. శ. ౧౦౬౨ — ౧౦౬౭) తిరుముక్కూడల్ శాసనము కూడ నిట్టిదే. ఆ శాసనము ననుసరించి యీ క్రిందిసంగతులు తెలియుచున్నవి:

తిరుముక్కూడల్ మహావిష్ణ్వాలయమున 'జననాథమండప' మనుపేర నొకమండపము కలదు. అందు వేద, శాస్త్ర, వ్యాకరణ, రూపావతారములను బోధించు నొకవిద్యాస్థానమును, అధ్యయనపరులగు బ్రహ్మచారుల కొకభోజనశాలయు, ఆవశ్యకమైనచో వైద్యమునిమిత్త మొకవైద్యాలయమును ఉండెను. బ్రహ్మచారులకు భోజనమునకును, ప్రతిశనివారము నభ్యంగమునకు తైలమునకును, రాత్రులు చదువుకొనుటకు దీపములకై చమురునకును ఏర్పాటులుండెడివి. వీరచోళవైద్యాలయమని ఈ దేవస్థానమునందలి వైద్యాలయమునకు పేరు. అందు వ్యాధిగ్రస్తు లుండుటకు పదునైదు మంచము లేర్పాటు చేయఁబడెను. వైద్యాలయముకొఱకును, రోగగ్రస్తుల సౌఖ్యసౌకర్యములకొఱకును ప్రత్యేక

మీా క్రింది యేర్పాటులు చేయఁబడినవి : (౧) బియ్యము, (౨) వంశపారంపర్యముగ వైద్యము నభ్యసించు కుటుంబములోని యొకవైద్యుఁడు, (౩) ఒక శస్త్రవైద్యుఁడు, (౪) మూలికలు తీసికొనివచ్చుటకును, వంటచెఱకుఁ గొని వచ్చుటకును, వైద్యాలయమునకు సంబంధించిన తక్కిన పనులు చేయుటకును ఇరువురు నవుకరులు, (౫) రోగులకు సపర్యచేయుకొఱ కిరువురు దాసీలు, (౬) భోజనశాల, వైద్యశాలల కొకసేవకుఁడు.

సంవత్సరమునకు సరిపోవు ఈ క్రింది మందులు వైద్యాలయమున నిలువచేసి యుంచువారు : (౧)...ఆశాహారీతికి - రెండుపళ్లు (౨) గోమూత్రహరీతికి - రెండుపళ్లు (౩) దశమూల హారీతికి - ఒకపడి (౪) భల్లాతకహారీతకి - ఒకపడి (౫) గండీరము - ఒకపడి (౬) బలాకోరండతైలము - ఒకతూని (౭) పంచా...తైలము - ఒకతూని (౮) లశు......ండతైలము - ఒకతూని (౯) ఉత్తమ కర్ణాదితైలము - ఒకతూని (౧౦)...ఘృతము - ఒకపదక్కు (౧౧) బిల్వాది ఘృతము - ఒకపదక్కు (౧౨) మండూకరవటకము-౨,౦౦౦ (౧౩) త్రివృత్తి-ఒకనాళి (౧౪) విమలై - ౨,౦౦౦ (౧౫) తామ్రాది - ౨,౦౦౦ (౧౬) వజ్రకల్పము - ఒకతూని, ఒకపదక్కు (౧౭) కల్యాణ లవణము - ఒకతూని, ఒకపదక్కు (౧౮) ఈ మందుల నుపయోగించుటలో నావశ్యకమైన యితర మూలికలు. పురాణసర్పి తయారు చేయుట కావునేతికిని, రాత్రి యంతయు దీపము పెట్టుటకు నూనెకు నేర్పాటు లుండెను.

పై కొలతలలోను, తూనికలలోను వచ్చు పడి చెన్నపురి పడి. నాళి, తూని, పదక్కు అనువానికిఁ గల పరస్పరసంబంధమును నిశ్చయించుటకు తంజావూరు చోళరాజుల శాసనములు మన కుపకరింపఁ గలవు. వాని సాయమున నీ క్రింది రీతిని మానము కట్టుట కవకాశము కలదు.

౨ ఆళాకులు = ౧ ఉళక్కు
౨ ఉళక్కులు = ౧ ఉరి
౨ ఉరులు = ౧ నాళి
౧౬ నాళులు = ౧ పదక్కు
౨ పదక్కులు = ౧ తూని

దీని ననుసరించి పదక్కు తూనిలో సగ మనియు, ఒక్కొక్క పదక్కునకు ౧౬ నాళు లనియుఁ దేలుచున్నది.

పూర్వోక్త శాసనములవలన దేవాలయధర్మములు కేవలము హవిర్బల్యర్చనాదుల నిమిత్తమే కాక విద్యావిషయములకుఁగూడ పూర్వ మెట్లు వినియోగపడుచుండెనో తెలియఁగలదు. ఇంతటి కట్టుబాటులమీఁద, నంతటి యుదారాశయములతో సంస్థాపితములయిన విద్యాస్థానములు ప్రశంసింపఁదగినవికదా! గ్రంథవిస్తరభీతివలనఁ గాని లేనిచో ఇంకను ఇట్టి విషయములను దెలుపు శాసనము లనేకములు చూపవచ్చును.

దేవాలయములకు పిదప పేర్కొనందగినవిద్యాసంస్థలు మఠములు. బౌద్ధులసంఘారామవిహారములవలెనే జైనమతస్థుల బస్తీలును జినాలయములును, శైవ వైష్ణవాది మత

ములకు సంబంధించిన మఠములును ఆయామతముల వ్యాప నమునకుమాత్రమే కాక విద్యాభివృద్ధికిని ఎక్కువగ తోడ్పడి యున్నవి. అగ్రహారములు, దేవాలయములు పూర్వము విద్యావ్యాపనమున కేవిధముగ తోడ్పడుచుండెడివో అట్లే యీ మఠములుకూడ గొప్ప విద్యావ్యాపకసంస్థలుగ ప్రసిద్ధి కెక్కి యమితప్రయోజనకారు లయ్యెను.

జైనబస్తీలు

బౌద్ధమతము దక్షిణాపథమున రూపుమాయుటకుఁ గల ప్రబల కారణములలో జైనమతవిజృంభణ మొకటి. క్రీస్తుశకము రెండవ శతాబ్దినుండి జైనమతము బాగుగ వర్ధిల్లినది. సామంతభద్రుఁడు, అకలంకచంద్రుఁడు, విద్యానందుఁడు, మాణిక్యనంది, ప్రభాచంద్రుఁడు, జినసేనుఁడు, గుణభద్రుఁడు — ఈ మొదలగు విద్వద్వతంసులైన జైనాచార్యులు గొప్ప గొప్ప గ్రంథములు వ్రాసి, రాజాస్థానముల కేగి విమతవాదులతో ప్రతివాదములు చేసి జైనమతమును దేశమున వ్యాపింపఁజేసిరి. అందువలన దక్షిణగాంగుల కాలమునను, రాష్ట్రకూటుల కాలమునను, కళచురిప్రభువుల కాలమునను జైనము రాజమతమై కీర్తిఁగాంచెను. కన్నడ దేశమున 'శ్రవణబెళగొళ' మొదలగు గ్రామములు జైనమతవిద్యకు ప్రధానపీఠము లయినవి.

తెలుఁగుదేశమునఁగూడ జైనమతము వ్యాపింపక పోలేదు. ఆంధ్రదేశమునందలి ఆయాగ్రామములయందుఁ గానవచ్చు జైనవిగ్రహములే ఆమత మొకప్పుడిచట బాగుగ

వ్యాపించియుండె ననుటకు ప్రబలనిదర్శనములుగ నున్నవి. ఆంధ్ర దేశము నేలిన పూర్వ చాళుక్యప్రభువులు జైన, శైవ మతములు రెంటినిగూడ సమానముగ నాదరించినట్లు శాసన ప్రమాణము కలదు. (మూడవ) విష్ణువర్ధనుఁడు (క్రీ. శ. ౭౧౮ – ౭౩౧), అమ్మరాజ విజయాదిత్యుఁడు (క్రీ. శ. ౯౪౫ – ౯౭౦), విమలాదిత్యుఁడు (క్రీ. శ. ౧౦౧౫ – ౧౦౨౨)— ఈ మొదలగువా రందఱు జైనమతము నాదరించి, జినాలయ ములకు దానములు కావించిరి. జైనమత మాంధ్ర దేశమునం దంతట వ్యాపించినట్లు నిదర్శనము లున్నను జైనమతపీఠ ములు కొన్నిమాత్రమే ప్రధానవిద్యాస్థానములుగ నుండినట్లు కన్పట్టును. బెజవాడ (కృష్ణాజిల్లా), ధర్మవరము (గుంటూరు), రామతీర్థము (విశాఖపట్టణము), హనుమకొండ (ఓరుగల్లు), దానవులపాడు (కడప) – ఈ మొదలగునవి ఆంధ్ర దేశము నందలి ప్రసిద్ధజైనమతపీఠములుగఁ గన్పట్టును. జైనుల 'పల్లె'లు, 'బస్తీ' లు జైనమతవిద్యను వ్యాపింపఁజేయుటకు నెక్కువగ తోడ్పడినవి. జైనబస్తీ చిన్న చిన్న పేఁటలతోను, పెక్కు జినాలయములతోను గూడిన బ్రాహ్మణాగ్రహారము వఁటి యొక జైనాగ్రహారముగ భావింపవచ్చును. జైనమత స్థలలో యతులకువలెనే యోగినులకుఁగూడ ప్రత్యేకమఠము లుండెడి వని తెలియుచున్నది. ద్రవిడదేశమున చోళరాజధాని యైన కావిరిప్పూంబట్టణముననను, కావేరీతీరమునఁ గల యొక యూరియందును జైనమఠము లుండెడివి. ఇట్టి జైనమఠ ములనుగుఱించి కాని, అందలి మతవిద్యావిధానమును

గురించి కాని మనకు వివరములు తెలియవు. కాని ప్రతిముఖ్య మతమున నసంఖ్యములయిన మతగ్రంథములు చేర్పఁబడుచు వచ్చుటచేత నది యొకగొప్పగ్రంథభాండాగారమయి వెలయు చుండెడిది. ప్రాచీనగ్రంథాన్వేషకు లనేకులకు తాళపత్ర, భూర్జపత్రాద్యముద్రితప్రాచీనజైనమతగ్రంథము లనేకములు ఇట్టిమఠములయందే దొరకినవి.

శైవమతములు

జైనమతమునకు పిదప దక్షిణాపథమున బాగుగ వర్ధిల్లిన మతము శైవము. శైవమతము చోళదేశమున 'ననాది'గ నుండినను దాని నాదేశముననే కాక దక్షిణాపథ మంతట నెక్కువగ వ్యాపింపఁజేసినవారు కాలాముఖులు, పాశుపతులు అనఁబరఁగు శైవులు. కాలాముఖ, పాశుపతము లనునవి శైవమతమునందలి యంతర్భేదములు. క్రీస్తుశకము పది, పదునొకండు, పండ్రెండు శతాబ్దులం దీమత మెక్కువగ విజృంభించెను. అప్పుడు చేది, చోళ, మాళవ దేశాధిపతులును, పశ్చిమచాళుక్య, పూర్వచాళుక్య, కాకతీయాది రాజవంశజులునుగూడ ఈమతము నవలంబించి, దాని కెక్కువ యాదర ప్రోత్సాహముల నొసంగిరి. శైవమత విజృంభణము ప్రథమదశలో కాలాముఖులే ప్రబలు లయి పెక్కు దేవస్థానములయం దాచార్యపీఠమును సంపాదించి స్థానపతులుగ నుండి మతమును, విద్యను వ్యాపింపఁజేసిరి. వీరు మొదట కాశ్మీరదేశముననుండి వచ్చినవా రని కొన్ని శాసనములు తెలుపుచున్నవి. గంగాతీరమున నుండి వచ్చిన

వారని మఱికొన్నిగాథలు కలవు. ఎట్లయిన నేమి వీరు ఆర్యదేశ, మధ్యదేశ, గౌడదేశవాసు లనియు, నుత్తరాపథము న నుండి వచ్చిన వారనియు స్పష్టమగుచున్నది. సాధారణముగ నీకాలాముఖ, పాశుపతనామములు పండిత, శివపండిత, శక్తి, శివ, రాసిపదాంతములుగఁ గానవచ్చును: ఉదా:- విశ్వేశ్వర పండిత, ఈశానశివపండిత, వామశక్తి, జ్ఞానశివ, నాగ రాసి. సాధారణముగ పాశుపతులు పండిత, శివపదాంచి తులు, మంచనపండితుఁడు, శ్రీపతిపండితుఁడు, మల్లికార్జున పండితుఁడు – వీర లెల్లరు పాశుపతశైవులే. ఇందువలననే మల్లి కార్జున పండితారాధ్యులు తన 'శివతత్త్వసారమున' 'పశు పతి' మతమునే యుద్ఘాటించెను.

ఆంధ్రదేశమున శైవమతమునకు పూర్వచాళుక్యు లును, కాకతీయులును ఎక్కువ ప్రోత్సాహాదరములను చూపి దాని కాలంబమై నిలిచిరి. పూర్వచాళుక్యుల కాలమున, అనఁగా అమ్మరాజవిజయాదిత్యుని కాలమువనుండి కాలాము ఖము మొగ్గతొడుగ, కాకతీయులకాలమున పాశుపతము కాయకాచి పంటపండెను.

ఇంతవఱకుఁ బ్రకటింపఁబడిన యాంధ్రదేశశాసనము లలో మొట్టమొదటిమాఱు కాలాముఖుల ప్రస్తావము పూర్వ చాళుక్య ప్రభువైన అమ్మరాజ విజయాదిత్యుని తాం(ం)డి కొండ దానశాసనమున కలదు. అందు వీరు 'కాళముఖు' లని పేర్కొనంబడియున్నారు. వీరికి శాసనములందు కాలాముఖు లనునామమునుఁ గలదు. వీరు వేదవేదాంగాది సర్వవిద్యా

సంపన్నులు.విద్యాప్రదానముఁ గావించుటలో దీక్షాకంకణము కట్టినవారు. వీరిని 'శిష్యచాతకవర్షాగమము'లని కన్నడశాసనములు వర్ణించుచున్నవి. వీరి వక్కాణ కన్నడశాసనములం దిట్లు కలదు.

"యమ, నియమ, స్వాధ్యాయ, ధ్యాన' ధారణ మౌనానుష్ఠాన జపసమాధి శీల గుణసంపన్నరుం, విబుధజన ప్రసన్నరుం, సకలసుకవినికురుంబాధారరుం, అన్నదాన సువర్ణ దాన కన్యాదాన గోదాన భూదాన అభయ భైష జ్యానేక దానవినోదరుం, లాకుళాగమాభరణరుం, సమస్తశాస్త్రాగమ విచారాచార చతురరుం......".

కాలాముఖులును, పాశుపతులునుగూడ మఠముల ద్వారముననే తమ మతమును, విద్యనుగూడ వ్యాపింపఁజేసిరి. శైవమతవిజృంభణకాలమున శైవమఠములు దేశమున నెల్లెడల వలవలె నల్లుకొనినవి.

కన్నడ, ద్రమిళ, ఆంధ్రదేశములం దాకాలమున విద్యాప్రదానముఁ గావించు పెక్కు శైవమఠములు మొలకలెత్తెను. ఆంధ్రదేశమున శ్రీశైలము, కాళేశ్వరము, భీమేశ్వరము మొదలగునవి శైవులకు ప్రధానక్షేత్రములుగనుండెను.

పాశుపతశైవసంతానమునకు భాగీరథీ, నర్మదా నదులకు మధ్యనుండు డాహలదేశమునందలి గోళకీమఠము ప్రధానమైనది. తెలుఁగుదేశమున పెక్కుమఠములు కట్టించిన వారీమఠమునకు సంబంధించినవారలే. ఈ గోళకీమఠము

యొక్క యుపమఠములు కన్నడదేశమునను, ద్రమిళదేశ మునను గూడ నుండినవి. గోళకీమఠ శాఖలు తెలుఁగు దేశమున కడప మండలమున పుష్పగిరియందును, కర్నూలుమండల మున త్రిపురాంతకమునందును, గుంటూరు మండలమున మందడమునందును వెలసినవి. ఈగోళకీమఠము క్రీస్తుశకము పదునొకండవశతాబ్దినుండి దక్షిణాపథమునం దెల్ల మిక్కిలి ముఖ్యమైన మతవిద్యాసంస్థగ నుండినట్లు శాసనములవలనఁ దెలియవచ్చును.

విశ్వేశ్వరగోళకి:— ఆంధ్రదేశమున గుంటూరు మండలమునందలి మందడమునం గల విశ్వేశ్వరగోళకి సుప్రసిద్ధమైనది. దానిని నెలకొల్పిన శివాచార్యుఁడు కాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తికి చిన్మయదీక్ష నొసంగిన రాజగురు వగు విశ్వేశ్వరశివమహాముని. గణపతిదేవ చక్రవర్తి కూఁతురగైన రుద్రమదేవి యాసుకృతికి శాలివాహనశకము ౧౧౮౩-వ దుర్మతినామసంవత్సర చైత్రబహుళ శుక్రవారమునాఁడు వెలఁగపూఁడి సహితముగ మందరగ్రామము దానముచేసెను. విశ్వేశ్వర శివమహాముని ఆదానమును పరిగ్రహించి యచ్చట నొకవిశ్వేశ్వరాలయమును, మఠమును, బ్రాహ్మణుఁడు మొదలు చండాలుని పర్యంతము వర్ణవివక్ష లేకుండ నిరతాన్నప్రదానముఁ గావించుట కొకసత్రమును కట్టించి బ్రాహ్మణులను రావించి వారికి వృత్తులు, నివేశనములు నిప్పించి యా గ్రామమునకు విశ్వేశ్వరగోళకి యని పేరిడెను. వెలగపూఁడి సహితమైన మందడగ్రామమున నలువది ద్రా

విడబ్రాహ్మణకుటుంబముల కొక్కొక్క కుటుంబమునకు రెండుపుట్లు భూమిచొప్పున నీయఁగా మిగిలిన దానిని మూఁడు భాగములు చేసి, యందొకభాగము విశ్వేశ్వరునికిని, మఱియొకభాగము విద్యార్థులకును, శుద్ధశైవమతమునకును, మూఁడవ భాగమును ప్రసూత్యారోగ్యశాల (Maternity Hospital) కును, విప్రసత్రమునకు నిచ్చివేసి ఋగ్యజుస్సామ వేదములు నేర్పుటకు మూవురధ్యాపకులను, పదవాక్యప్రమాణము (Logic), సాహిత్యము (Literature), ఆగమములు బోధించుట కయిదుగురు వ్యాఖ్యాతలను, వైద్యునొకనిని, కాయస్థునొకనిని (గణకుఁడు) నియమించెను.

ఈపై నుడివిన పదిమందికి నొక్కొక్కరికి రెండుపుట్లు భూమి నొసంగెను. పైవారితోపాటు, దేవాలయమున పదిమంది నర్తకులును, ముఖరీద్వయసంయుక్తులగు నెనమండ్రు మార్దంగికులును, ఒక కాశ్మీరదేశపు గాయకుఁడును, పదునలుగురు గాయినులును, 'కరడా'వాద్యమునందును, నాట్యమునందును నేర్పరులైనవా రాఱుగురును నియమితులైరి. వీరికి వృత్తు లేర్పాటు చేయఁబడెను. అంతియే కాక, చాతుర్వర్ణ్యసముద్భూతులైనట్టియు, జటాధారులైనట్టియు, గ్రామసంరక్షణము నభిలషించి బీజచ్ఛేద, శిరచ్ఛేద, కుక్షిభేదాదికర్మలం జేసికొనునట్టియు చోళదేశాగతులైన వీరభద్రులను పేరం బరఁగు గ్రామరక్షకులు పదిమందికిని, గ్రామభటులును భక్తులు నగు వీరముష్టు లిరువదిమందికిని, బంగారము, రాగి, కాసె, మేదరి, కమ్మరి, కుమ్మరి, వడ్రంగము,

శిల్పము, మంగలి పనులం జేయువారును, వాస్తుశాస్త్రజ్ఞులు నగు గ్రామభటులు పదిమందికినిగూడ వృత్తులొసంగఁబడెను.

ఇట్లు విశ్వేశ్వర గోళకియందు కేవలము విద్యాప్రదానముమాత్రమే కాక ప్రసూత్యారోగ్యశాలకూడ నేర్పాటు చేయఁబడెను. ఇది యెంతయు ప్రశంసింపఁదగినదికదా! కన్నడ దేశమునందలి బెళగామిలోని కోదియమఠ నామాంతరమునం బరఁగు కేదారేశ్వరాలయము సుప్రసిద్ధవిద్యాస్థానము. ఈ విద్యాస్థానమున వేదవేదాంగములు, కుమార, పాణిని, శాకటాయనుల వ్యాకరణ శాస్త్రములు, న్యాయ, వైశేషిక, మీమాంసా, సాంఖ్యాది దర్శనములు, లకులీశ, పాతంజల్యాది యోగశాస్త్రములు, కావ్యనాటకధర్మశాస్త్రేతిహాసాదులు బోధింపఁబడుచుండెడివి. ఆనాఁడు వైదికవిద్యాప్రదానముఁ గావించు మఠములలో వైద్యశాలలుకూడ నుండినట్లు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. పూర్వోక్తమగు కోదియమఠము 'నానానాథరోగిజనరోగభైషజ్యస్థానము' (దిక్కుమాలిన రోగులకు చికిత్సచేయు వైద్యశాల) యని కూడ పేర్వడసినది. ఇట్టి మఠములు శ్రీశైలమున (౧) భిక్షావృత్తిమఠము, (౨) అరసమఠము, (౩) కలుమఠము, (౪) సారంగమఠము, (౫) గణమఠము అని యైదుండెడివి. వీనిలో భిక్షావృత్తిమఠము విద్యావ్యాపనము చేయుటయేకాక కవిజనముల నాదరించికూడ కీర్తి కెక్కినది.

వైష్ణవమఠములు

వైష్ణవమతోద్ధరణమునకై శ్రీమద్రామానుజాచార్య

లకు పూర్వమే నాథముని, పుండరీకాక్షులు, యామునా చార్యులు మొదలగువారు పనిచేయుచుండినను రామానుజా చార్యులు మతరంగమున కవతరించుటతోఁ గాని శ్రీవైష్ణవ మునకు బలము కలుగలేదు. ఆచార్యులవా రామతమును సరియైన మార్గమునకుఁ దెచ్చి దక్షిణాపథరాజన్యులను కొందఱిని వశపఱుచుకొని వారికి వైష్ణవమత మిప్పించిన పిదప నుండి క్రమక్రమముగా నామతము పురికొని తీగెసాగెను. శ్రీరామానుజాచార్యులకుఁ దరువాత వేదాంతదేశికులు, మన వాళమహాముని మొదలగువా రాదుకొని వైష్ణవమతవ్యాపన ముఁ గావించి చరితార్థులైరి. అయినను కర్ణాటాధీశుఁడైన శ్రీ కృష్ణదేవరాయలకాలముననుండి కాని యాంధ్రదేశమున వైష్ణవమతము బాగుగ విజృంభింపలేదు. కృష్ణదేవరాయలు మొదలు కర్ణాటాధీశులైన అచ్యుతదేవరాయలు, సదాశివ రాయలు, వేంకటపతిరాయలు, శ్రీరంగదేవరాయలు మొద లగు వారియాదరప్రోత్సాహములవలన నది దక్షిణదేశమున నులుకులువైచుచు నభివృద్ధిఁ గాంచెను. శైవమతము క్రీస్తు శకము పదునొకండు, పండెండ్రు, పదుమూఁడు శతాబ్దులం దెట్లు చోళ, చాళుక్య, కాకతీయాది రాజవంశముల యాశ్రయమున విజృంభించెనో యట్లే వైష్ణవమతమును పదునాలు పదునేడు శతాబ్దులందు విజయనగరము కర్ణాటాధీశులకాలమున రాజ మతమై జనాదరము నొందెను. కందాళమువారు, తాళ్ల పాకమువారు మొదలగు సుప్రసిద్ధ వైష్ణవాచార్యుల కుటుంబ ములు ప్రముఖత వహించి వైష్ణవమతోద్ధారమునకై నడుము

కట్టి పనిచేసినవి. శ్రీతిరుమల తాతాచార్యులవారు, తిరుమల శ్రీనివాసాచార్యులవారు, కందాళం అప్పలాచార్యులవారు, కందాళం భావనాచార్యులవారు, కందాళం దొడ్డయాచార్యుల వారు, తాళ్లపాకం తిరుమలాచార్యులవారు, పరవస్తు ముమ్మడి వరదాచార్యులవారు, కోటికన్యాదానం తాతాచార్యులవా రనఁబడు ఏటూరి తిరుమల కుమార తాతాచార్యులవారు, పరాంకుశం వర్ శఠగోపజీయంగారు - ఈ మొదలైన విద్వద్వ రేణ్యులు వేదమార్గ ప్రతిష్ఠాపనాచార్యులును, ఉభయ వేదాంత ప్రవర్తకులునై విజయనగర కర్ణాటాధీశులకాలమున ప్రసిద్ధు లైరి. గాఢమైన వీరి మతాభిమానమువలనను, కార్యదీక్ష వలననే వైష్ణవమతము రాజమతమై పెంపు చెందఁగలిగెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయలనాఁడు విజృంభింప మొదలిడిన యీమతము వీరప్రతాప శ్రీరంగదేవరాయలకాలమునాఁటి కత్యుచ్ఛదశకు వచ్చెను. ఆకాలమున కర్ణాటాధీశులే కాక వారికి సామంతులు గను సేనాపతులుగను నుండినవారుకూడ నీమతము నవలం బించి యాదరించిరి. మన యాంధ్రదేశమునందలి జమీన్ దారు లెల్లరు శ్రీవైష్ణవమతము నవలంబించిన దీకాలముననే. తన్మతాచార్యుల గాఢదీక్షయు, మతాభిమానమును అప్పటి నుండి యిప్పటివఱకు తెలుఁగుదేశముపై చెక్కుచెదరక యుండునట్లు తమముద్రల నచ్చొత్తినవి.

శ్రీరామానుజాచార్యులు మేలుకోటలో స్థాపించిన యతిరాజమఠము, మన్నారుకోవెలయందలి వైష్ణవమఠమైన శెండలంగారమాముని, అహోబలమఠము, పుష్పగిరి మఠము-

ఇవి యన్నియు వైష్ణవ మఠములు. ఇవి గాక వ్యాసరాయ మఠము, శృంగేరీమఠము మొదలగు మాధ్వాద్వైతాది మఠములును కలవు. కాని వీనినిగుఱించిన వివరములు శైవ మఠములకువలె శాసనముల ననుసరించి బాగుగ తెలియ వచ్చుట లేదు. కాని యివి యన్నియు నాయామతములను దేశమున సుస్థిరముగ పాదుకొలుపుటకు మాత్రమే గాక వైదిక విద్యాప్రదానముఁ గావించి గొప్పగొప్ప విద్వాంసులను తయారుచేయుటకుఁగూడ నెక్కువగఁ దోడ్పడియుండినవి.

పూర్వోక్తములయిన మన ప్రాచీనవిద్యాసంస్థలను గుఱించియు, విద్యాపద్ధతినిగుఱించియు గాఢముగ యోజించి నచో పల్లెటూరి జీవన మెంత నిరాడంబరముగ నుండెనో యాసంస్థలు, నాపద్ధతియు నంత నిరాడంబరముగ నుండెడి వని స్పష్టము కాఁగలదు. పెద్దపెద్ద కళాశాల లక్కఱలేదు. కూర్చుండుటకు పెద్దపెద్ద కుర్చీలుకాని, బల్లలుకాని యక్కఱ లేదు. పవిత్రమై, భక్తిభావములతోడను, త్యాగదీక్షతోడను నిండి నిబిడీకృతమై యుండు దేవాలయములును, మఠములును విద్యాస్థానములు. చక్కనిపంట పైరులతోను, తోఁటలతోను ప్రకృతికి కంఠాభరణములవలె నుండు అగ్రహారములే గొప్ప విద్యాపీఠములు. అందు నిత్యము విద్యార్థులకు గురుజన పూజనము; పరమేశ్వరారాధనము; సజ్జన సాంగత్యము. గురువు శిష్యుని ఛాయవలె ననుసరింపవలసినదే; తండ్రివలె శుశ్రూష చేయవలసినదే; దైవమువలె పూజింపవలసినదే. అచ్చట పారలౌకికజ్ఞానము నొసంగి గురువు ఆచార్యుఁడగు

చున్నాఁడు; విద్యార్థిని కన్న కొడుకువలె నాదరించి తండ్రి యగుచున్నాఁడు; ఐహికజీవితము నెట్లు గడపవలెనో తెలిపి దేశికుఁ డగుచున్నాఁడు. భక్తి ప్రేమములే వారికిఁ గల యను బంధములు; గురువృద్ధజనమార్గానుసరణమె వారికాచబాట; స్వధర్మనిర్వహణమే వారి కార్యదీక్ష; సనాతన ధర్మ సంరక్షణమే వారి నిరంతరకృషి. పడిపోయినది ఎప్పుడో రాజమార్గము. విజ్ఞానజ్యోతి దేశమున వెలిఁగించి త్రోవ చూపినారు ఆర్యమహర్షులు. అంతే. నిరాతంకముగ, నిరాడంబరముగ అంతము లేని కాలవాహినివలె విద్యాతంతువు భంగము రాకుండ సాగిపోవలసినదే. గురువుననుండి శిష్యుఁడు, శిష్యునినుండి గురువు, గురువులో శిష్యుఁడు, శిష్యునిలో గురువు తయారైన కాల మది. భావికాలముయొక్క బీజములు భూతకాలమునం దుండెను. భూతకాలపు ప్రతిభావిభూతులు భావికాలమున ఇనుమడించిన కాంతితో తెఱలి తేజరిల్లుచువచ్చినవి; ఒక్కటేమార్గము; ఒక్కటే చుట్టు; బింబమునకు ప్రతిబింబము; అంతే. మార్పులేదు; క్రొత్త కూర్పులేదు. యాకాలము వేఱు; ఈ కాలము వేఱు; కాని ఇదికూడ ఆగత కాలపు పరిణామమే కదా!

—

అనాదృత వాఙ్మయము

తెలుఁగున ఛందోబద్ధమైన చారిత్రక వాఙ్మయము చాల తక్కువ. ఆ యున్న కొలఁది వాఙ్మయమును రెండు తరగతులుగ విడఁదీయవచ్చును: (౧) కొంచెమో గొప్పో చదువుకొన్నవారు మాత్రమే చదివి తెలిసికొని ఆనందించు వాఙ్మయము, (౨) వ్రాయను, చదువను నేర్వనివారుకూడ విని ఆనందించు వాఙ్మయము. మొదటి తరగతి వాఙ్మయమే అసలు వాఙ్మయముగా ఇంతవఱకు పరిగణింపఁబడుచున్నది. రెండవదానిని మనవారు వాఙ్మయమే అనరు.

మొదటి తరగతిది కావ్యమునఁ జేరినది. ఇందు పద్య ప్రబంధములు, ద్విపద ప్రబంధములు కలవు. ద్విపద కేవలము దేశిజాతికి సంబంధించిన ఛంద మగుట కొంతకాలమునకు పూర్వ మది మన యాంధ్రవిద్వాంసుల నిరాదరణమునకు పాత్ర మైనది. సంస్కృత చ్ఛందమునందలి వృత్తములతోఁ గూడిననే కాని కావ్యమునకు గణన రాలేదు. పద్యప్రబంధ ములే రంగస్థలము నాక్రమించి ద్విపదకావ్యములను వెడల నడిచినవి; అయినప్పటికి ద్విపద మేమూలనో నక్కి యెట్లో తన ప్రాణమును దాను పోసికొని తన బ్రదుకుతెరువు తాను చూచుకొనుచునే వచ్చినది. పౌరాణికేతివృత్తములు గల ద్విపదకావ్యములమాటే యిటు లుండ చారిత్రకేతివృత్తము గల ద్విపదకావ్యములమాట వ్రాయవలెనా? చరిత్ర మన్న

మనపూర్వుల కంతప్రీతి లేదు. చరిత్ర మిహపరసాధక మైనది కాదు. అసలు వాఙ్మయ మంతయు మతవిషయక మైన ప్రయోజనముతో చతుర్విధ పురుషార్థములలో ప్రధానముగ ప్రథమాంతిమ పురుషార్థములను సాధించుటకే పుట్టినది. మన ప్రబంధములయందలి యితివృత్తము లన్నియు ధర్మ, మోక్ష ప్రతిపాదకములే; తద్బోధకములే. అందువలననే ప్రజలలో అవి యట్టిగౌరవ స్థానమును కల్పించుకొన్నవి. ధర్మ, మోక్ష ప్రతిపాదనము నిమిత్తమే గ్రంథములు పుట్టినపుడు అవి తదనుగుణముగనే పాఠకుల యభిరుచిని సరిదిద్దె నన్న వింత యేమి కలదు? సనాతన మతాచారపరాయణులైన ప్రజలు అట్టి యితివృత్తము గల గ్రంథములనే యాదరించుచు, తద్విరుద్ధములైన గ్రంథముల ననాదరించుటం జేసి వేఱువిధమైన వాఙ్మయము విలసిల్లుట కవకాశము లేకపోయెను. సంస్కృతచ్ఛందోబద్ధమైన పద్యగ్రంథమున చారిత్రకేతివృత్తము స్థానము కల్పించుకొనునప్పటికి చాలకాలము పట్టెను. ఇది విజయనగర సామ్రాజ్య అంతిమకాలమునకుఁ గాని సాధ్యము కాలేదు. కేవలము నశ్వరమును, ఐహికమును, పురుషార్థసాధనానుపయుక్తమును, విశేషించి ఐహికబంధప్రోద్దీపకమును, స్వ(దేశీయ, జాతీయ, ఆత్మా)అభిమానజనకమును అగు చారిత్రకేతివృత్తమునకు పద్యప్రబంధపు తొడుగు తొడుగుట ఎంతటి యపవిత్ర కార్యము! సంస్కృతచ్ఛందస్సంబంధము గల 'వృత్త'మును చారిత్రకేతివృత్తమును వర్ణించుటకై వినియోగించుట దోషము. ఈవిధమైన యభిప్రాయములు

ఆంధ్రవిద్యాంసులలో వ్యాపించుటఁజేసియే కావచ్చు చరిత్ర సంబంధమైన పద్యకావ్యములు విజయనగరసామ్రాజ్యాంతిమ భాగమునకు పూర్వము మనకుఁ గానరావు. చరిత్రగ్రంథము ప్రబంధరూపమునఁ గాన్పించునాఁటికే దేశము తెలుఁగు మీఱి పోయినది. తుంగభద్రాతీరస్థమైన విజయనగరమున తెలుఁగు దొరలు దొరతనము చేయుచుండిరి. తెలుఁగునాయకులు, తెలుఁగురాజులు ఆ దొరలకు ప్రతినిధులై, దణ్నాయకులై, దుర్గాధిపతులై, మంత్రులై ఒక్క తెలుఁగు దేశముననే కాక 'దక్షిణాది' నంతట వ్యాపించి 'తెలుంగాణెము' మొదలు కన్యాకుమారివఱకు, సహ్యాద్రి మొదలు పూర్వాద్రివఱకుఁ గల దక్షిణదేశ మంతయు తెలుఁగుఁ జేసివేసిరి. రాజభాష తెలుఁగు; రాజులు తెలుఁగువారు; రాచఱికము తెలుఁగు వారిది. ఏమాత్రము 'తాహతు'గలవాఁడైనను గూడ తెలుఁగు కవుల నాదరించుటయు, వారికృతుల నంకితముఁ గైకొనుటయు, లేక వారిచే కృతుల రచియింపించుటయు నొక విలాస మయ్యెను. మగఁటిమిగల మహమ్మదీయులకుగూడఁ తెలుఁగు దొరలప్రాపు మేరువుకో పయినది. నాఁడు దొరలందఱిలో తీర్పులు దిద్దఁగలిగినదొరలు తెలుఁగుదొరలే. విజయనగర మున ఆరవీటిదొరల ప్రాజ్యసామ్రాజ్యమున నాఁడు తెలుఁగు బిడ్డఁడై పుట్టిన దొరతనమే; తెలుఁగు కత్తిని పట్టిన విజయమే. తెలుఁగునాఁటి ముమ్మరమైన యా పూఁతకారున తెలుఁగు దొరల శౌర్యధనము పద్యప్రబంధమునుగూడ కైవసము చేసికొని విజయాంకిత మైనది. నాఁటనుండియే కృష్ణరాయ

విజయము, నరపతివిజయ మను రామరాజీయము, సోమదేవ రాజీయము, రంగరాట్చరిత్రము, పద్మనాభయుద్ధము మొదలైన చారిత్రకేతివృత్తములు పద్యప్రబంధము రూపమున వెలసినవి.

పద్య ప్రబంధరూపమున నున్న పై గ్రంథములే కాక మఱికొన్ని చరిత్రగ్రంథములుకూడఁ గలవు. కాటమరాజు కథ (దీనికి సంబంధించిన ఎఱగడ్డపాటి పోట్లాట, భట్టురాయబారము), బాలచంద్రుని యుద్ధము; అలరాజు రాయబారము మొదలైన పల్నాటివీరుల చరిత్రములు, వల్లురాజు యుద్ధము, సిద్ధేశ్వరచరిత్రము – ఇవి యన్నియు చరిత్రగ్రంథములే: ద్విపదకావ్యములు. ద్విపదకావ్య మన్న గణ్యత లేని దినములలో ద్విపదరూపమున వెలయింపఁబడిన వగుటచేత వీనిని రచియించినవారి పేరు ప్రతిష్ఠలు పైకి రాలేదు. వీని రచనాకాలముకూడ మనకు సరిగ తెలియదు కాని, పైనుడివిన పద్యచరిత్ర గ్రంథములకు మాత్రము పూర్వపువై యుండవచ్చును. ఇట్లనుటకు గట్టి యాధారము లేవియు లేవు కాని, వాని స్వభావమునుబట్టియు, వానియందలి ఛందమునుబట్టియు నట్లూహింపవచ్చును. చారిత్రకేతివృత్తము గల ద్విపదప్రబంధములు ప్రధానముగ వీరరసపరిప్లుతములైనవే. ఇట్టి ప్రబంధములందలి ప్రధానపాత్రలందఱును మానవమాత్రులే: మనవలెనే పుట్టినవారు: మనవలెనే పెరిఁగినవారు: మనవలెనే అంతర్వికారములకు లోనగువారు. వారికి మనకు ప్రవృత్తియందుఁ గాని, స్వభావమునందుగాని భేదములేదు. పద్యప్రబంధ

ములలోని నాయకులకువలె దేవతలతోఁగాని, మహర్షులతోఁ గాని, దేవలోక, గంధర్వలోకములతోఁ గాని సంబంధ ము న్నవారు కారు. పద్యప్రబంధములలోని నాయకులకువలె వారి కి మానవాతీతములైన, మానవాననుభూతము లైనశక్తులు లేవు. కేవలము వారును మనమునొకటే; ఇఁక భేద మేమన, వారి జీవితకథాప్రవృత్తి మానవసామాన్యానుభవమున కించుక పైమెట్టుననుండి లోకుల యమాయకహృదయముల శృంగార, వీర, కరుణ, అద్భుతరసముల నెలయించుచు వారిని తన్మయులం జేయుచుండెను. ఈరసోద్వృత్తియే మానవహృదయమున పొంగి, పొరలి పదము, ద్విపదములరూప మునఁ జాలువారి నురుఁగులు కట్టెను. అట్టిరచనములు రసోద్వృత్తి వేఁడివేఁడిగ నుండి పొంగులు తేరునపుడే కాని చల్లఁగ చల్లారినపిదప రావు. ఈకారణముచేతను, పై నుడివిన ద్విపదకావ్యములయందలి యితివృత్తము లారవీటి విజయనగరాధీశుల కాలమునకు చాల పూర్వము నడచినవగుటచేతను పద్యకావ్యములకంటె ద్విపదకావ్యములు పూర్వపువై యుండవలెను. అదియునుం గాక పద్యమునకంటె దేశిజాతి ద్విపదయే పూర్వపుదిగఁ గన్పట్టును: అతి ప్రాచీనకాలముననుండియు ఆంధ్రహృదయమున స్థానము కల్పించుకొన్నవి అసలు దేశిజాతులే. ప్రాచీన శాసనములను జూచినను ఈ విషయమే స్పష్టపడును.

పై నుడివిన యీ రెండు విధములైన చారిత్రక కావ్యములలో ముఖ్యముగ ప్రబంధమే ఆంధ్రభాషాభిమానుల

దృష్టి నాకర్షించినది. దానంజేసియే చారిత్రక ప్రబంధములు ఇప్పటికే చాలవఱకు ముద్రితములై యున్నవి. కృష్ణరాయ విజయము, నరపతివిజయ మను రామరాజీయము, రంగ రాయచరిత్రము, సోమదేవరాజీయము, పద్మనాభయుద్ధము — ఈపద్యప్రబంధము లన్నియు ఆంధ్రపాఠకలోకమునకు సుపరిచి తములు.

కాని చారిత్రక ద్విపదకావ్యములపై ఆంధ్రభాషాభి మానులదృష్టి యింకను ప్రసరించియుండలేదు. వీనిలో తప్పి జారి పల్నాటివీరచరిత్రము మాత్ర మచ్చుపడినది. కేవల మది చరిత్రగ్రంథ మైనందువలననే కాదు, శ్రీనాథమహాకవికృత మనునానుడికూడ దానిసత్వరముద్రణమునకు కొంత తోడ్ప డినది. పల్నాటివీరచరిత్రమున ముద్రితము కావలసినగ్రంథ మింకను చాలఁ గలదు. కాటమరాజుకథలు, సిద్ధేశ్వరచరిత్ర మొదలైన గ్రంథముల జోలికి పోయిన వారే లేరు. తెలుఁ గున చారిత్రక వాఙ్మయమే అసలు తక్కువ. అందు ద్విపద కావ్యములు మఱియు తక్కువగ నున్నను, అవి యింకను ఆం ధ్రుల యనాదృతికి పాలగుచునే యున్నవి. ఈ కావ్యములు బహులోపభూయిష్ఠములు: తప్పులు కుప్పలుగ నున్నవి. వాని లోఁ గొన్ని కొన్ని పట్టుల సరియైన పాఠమే కుదురదు. వానికి ప్రతు లెంత యెక్కువగ సంపాదించిన నంత మంచిది. ప్రతులు సంపాదించి సరిచూచి సరియైనపాఠ మేర్పఱిచి, వానిని ముద్రించి ప్రకటించుట బహుప్రయాససాధ్యమే కావ చ్చును; అయినను చరిత్రగ్రంథము లగుటచేతనే వానిని

త్వరితముగ నచ్చొత్తించి ప్రకటింపవలసిన భారము చరిత్రాభిమానులైన యాంధ్రులపై నున్నది. ఉన్న కొంచెము వాఙ్మయమును బోగొట్టుకొని, మనకు చరిత్రవాఙ్మయము లేదని వాపోయినఁ గార్యము లేదు.

చరిత్ర గ్రంథములుగనే కాక కావ్యములుగ చూచినను పై నుడివిన గ్రంథములు చాల చక్కఁగ నున్నవి. వానిలో మనోరంజకమైన శైలియు, సరసమైన కూర్పును, రక్తమును తీవరింపఁజేయు ఉద్వేగమును లేకపోలేదు. ఉదాహరణమునకు కాటమరాజు కథలను జదువఁదగును : ఈ కృతులయందలి ద్విపదలు కొన్ని కొన్ని పట్టుల జాతీయములతో నిండి చాల ముచ్చటగ నుండును. ఇవి యముద్రితములుగ నున్న కారణమున వానిరుచి ఆంధ్రలోకమున కింకను దెలియరాకున్నది. తెలుఁగు నుడికారమును, తెలుఁగు పలుకుబడియు నిందు మూర్తిమంతమై యలరారుచున్నది. ఆంధ్రపాఠకలోకమునకు రుచి చూపుటకై ఆ కథయందలి చరణము లచ్చటచ్చటివి కొన్ని యిట పొందుపఱుపఁ బడినవి:

> పదుమూఁడు లక్షల పశువులు గలవు
> కొమర తొమ్మిదికోట్ల గోవులు కలవు
> ఏ మడిగిన పుల్ల రిచ్చేము మేము.

* *

> పోట్లాట కుడుముల పోట్లాటకాదు
> పేదని కోపంబు పెదవులచేటు
> కావస్సె మోయంగఁ గడలేక పెరిఁగి

బొట్టులు పెంచుక బోగులా గుండు
నట్టిమానిసు లెల్ల నని సేయఁగలరె ?

* *

పొడువుగా వారిని పొగిడెడే సారె
ఏమిటికి పొడువు లెంచిచూచినను
బూరుగు తా నెంత పొడువు పెరిఁగిన
చందనకుజముతో సరితూఁగఁగలదె?

* *

చేతప్పు వాతప్పు చెదరని గుండె
పిటికి కండయు లేని బిరుదురాహుతుఁడు.

* *

పాకనాఁడు చెదరె పలనాఁడు వడఁకె
గౌడదేశంబెల్ల కళవళం బందె
ములికినాఁ డంతయు సులికిపడి పోయె
కాకినాఁ డంతయు కాకిపా రాయె
కంచి భయం బందె కటకంబు జడిసె
గుత్తిరాజులకెల్ల గుండె దిగులాయె
కొటమరాజును కడు చెప్పి నపుడె
కడుపులో పిండాలు గడగడ వడఁకె.

* *

కావ డెత్తిన యట్లు కాదు కయ్యంబు
బాసపత్రా లిచ్చి పండిన చేలు
గాసిపుచ్చినయట్లు కాదు కయ్యంబు

* *

వ్రాయఁగోయనె కాని పగలతో రణము
సేయంగ నది తనచేత నేమాను ?
సమరభూములు యజ్ఞశాలలు కావు
అరుదెంచు శస్త్రాలు అక్షత ల్గావు

ఘనమైన బాణాలు గారెలు కావు
చనుదెంచు చక్రాలు చక్కిలా ల్కావు
కమ్మేటి రక్తమ్ము కావు దోవతులు
కమ్మని పానెమ్ము కాదు కయ్యంబు
వండిన భక్ష్యాలఁ బరిమార్పఁగాక
బంటుతన మేవూరు? బ్రాహ్మ లేవూరు?

* *

తప్పు లనేకము లున్నను గ్రంథ మంతయు సరసమైన శైలిని ఉద్వేగముతో నడచుచుండును. పాఠకుల దృష్టి నిట్టి గ్రంథములపైకిఁ ద్రిప్పుటకే పై చరణము లుదాహరింపఁబడినవి. ముఖ్యముగ చరిత్రకుఁ గావలసిన యీ విధమైన వాఙ్మయ మచ్చ టచ్చట మాఱుమూలపల్లెలలో చెదరియున్నది. దానిని సేకరించుటయు, సేకరించినదానిని సరిచూచి సరియైన పద్ధతిని బ్రకటించుటయు జరగవలసియున్నది.

౨

ఇఁక వ్రాయను, చదువను నేర్వనివారుకూడ విని యానందించు రెండవతరగతి వాఙ్మయమునుగుఱించి విచారింతము. పాటలు, పదములు, జంగముకథలు, బుఱ్ఱకథలు - ఇవి యన్నియు నిందు జేరును. వీనిని 'చరిత్ర పదములు' (Historical ballads)గ పరిగణింపవచ్చును. చిన్నపరెడ్డికథ, ఆరెమరాటీలకథ, చిన్నమ్మకథ, బంగారు తిమ్మరాజుకథ, కమ్మవారిపడఁతికథ, లక్ష్మమ్మకథ, కామమ్మకథ, పెద్దాపురపు కోడిపుంజులకథ, బొబ్బిలిమహారాజుకథ, బాలనాగమ్మకథ, దేసింగరాజుకథ - ఇవి యన్నియు గేయచరిత్రవాఙ్మయములోనివే.

ప్రజాహృదయమును రసతరంగితముఁ గావించి, యుఱ్ఱూఁత లూఁచి, చూఱలాడిన చారిత్రక విషయమే యందలి యితి వృత్తము : వీరమో, కరుణమో ప్రధానమైనరసము. నాయ కుఁడు సామాన్య మానవుఁడు : కాని యాతనిజీవితమున నెప్పుడో యొక్క మెఱపు మెఱసి దాని కంతకు నొక్క కాంతి పరివేషమును గలిగించినది : ఆ పరివేషమండలమున ప్రజల ను రిచ్చవడఁజేయు వీరరసప్రజ్జ్వలితములగు శౌర్యసాహస గాథలో, లేక ప్రజల కన్నీటిధారల నివాళిఁ గైకొను కరుణ రసార్ద్రిమఁలగు కథానకములో పులకరించినవి. రసోద్దీపకము లైన యట్టి పులకలకు స్థాయి కల్పించినవారు ప్రజలు. పై నుడివిన కథ లన్నియు నిట్టివే. 'విద్య రానివా' రనఁబడు ప్రజల యాదర, పోషణములవలన జీవించున్నవే. 'విద్యాధి కుల'హృదయములను ప్రబంధ మెంత వశపఱుచుకొనెనో ఈ చరిత్రపదములు 'విద్య రాని వారి' చిత్తముల నంత సమ్మో హితములం జేసెను. వీనికి వారి ప్రాపే లేకపోయిన నవి యీ పాటికే యంతరించి యుండును. ఇతివృత్తముయొక్క స్వభా వము ననుసరించి యీ రచనల తీరు ఒక్కొక్కదానిలో నొ క్కొక్కవిధముగ వికసించినది : ఒకదానిలో నున్న 'లయ కట్టు' ఇం కొకదానిలో లేదు : ఒకదానిలో నున్న పాటరీతి వేఱొకదానిలో లేదు. దేశికవిత పండినపంట ఈ 'పద'వా ఙ్మయము. మధురకవిత లనునది మన పూర్వు లీపదములకుఁ బెట్టిన పేరు. వీనికి పునాది యొక్కటే : కాని రీతులు వేఱు : నడకలు వేఱు. చందమామ పాటలు, ఊఁదువు పాటలు, తుమ్మె

దపదములు - ఇవి యన్నియు ఈ కోవలోనివే. ఈ కథ లన్ని యు వీధిభిక్షుకుని దైనిక సంకీర్తనగ్రంథసముదాయమునం జేరి యాతని ప్రాంతజోలెలో తలదాంచుకొనియున్నవి.. వాని నన్నిటిని పైకి తీసి, తగిన యాదరణమొసంగి, తగురీతిని వానిని ప్రకటించిననే కాని యవి యాంధ్రపాఠకలోకముయొక్క గౌరవాదరములకుం బాత్రములుకావు. ఇవికూడ సుస్వరూప మున వెలయనంతవఱకు మన యాంధ్ర వాఙ్మయమునకు ఆ శ్వాసాంతగద్యము వ్రాయలేము.

ఇట్టి వాఙ్మయము నాంధ్రభాషాభిమాను లనాదృతి పాలు చేయుచున్నందువలన మన చారిత్రమున కెట్టి నష్టము వాటిల్లుచున్నదో తెలిసికొనుట కీ క్రింది యుదాహరణ మొ క్కటి చాలును.

ఈ విధమైన వాఙ్మయమున 'సర్వాయి పాపడుకథ' అను చిన్నిపుస్తక మొకటి. కానైతే యిది నాలుగైదుపుటల గ్రంథము మాత్రమే. కాని దక్షిణ హిందూదేశ మహమ్మదీ యచారిత్రమును బఠించువార లిందలి యితివృత్తము చాల ముఖ్యమైన దని గ్రహింపంగలరు. ఇది చెన్నపురి సావుకారు పేటలో ౧౯౦౬-వ సంవత్సరమున ముద్రింపఁబడినది.

ఈ చిన్ని పుస్తకమునందలి కథ యిది : కథానాయ కుండు సర్వాయిపాపఁడు.

పుట్టినాది బెలగామా
పెరిగినాది తాటికొండా
కులమందు గవండ్లవాడు

ఇంటిపేరు నాశనోళ్లు
పేరు సరదారి పాపన్న - ఆరాయుడూ॥

కథలో పైరీతి నీతని పుట్టు పూర్వోత్తరములు తెలుపఁబడినవి. కథప్రకార మీతఁడు మొదట ఆవులను మేపుకొనుచు, కల్లు గీసికొనుచు జీవితముఁ గడపువాఁడు. ఆతని యీ గోపాలకజీవిత మిట్లు వర్ణితమైనది.

ఆవుల దొడ్డికాడి కొచ్చి
దొడ్డితడికె వాదు తీసెరా - ఆరాయుడూ॥
పిల్లంగ్రోవీ వూదుతున్నడూ - ఆరాయుడూ॥
యెనకా యేనూరు ఆవు
ముందరా మున్నూరు ఆవు
ఈనికావు వేరుపడ్డాది
శనగచేలే పరగ మేపెనురా - ఆమందను
జొన్నచేలే పరగ మేపెనురా - ఆరాయుడూ॥
నక్కలమ్మ గుంటకాడ
ఆవులాకు నీళ్లు పెట్టి
చెట్టునీడ నిద్రపోతాడూ - ఆరాయుడూ॥

చెట్టునీడ నిద్రపోవుచుండిన పాపనిమీఁది కెండ పొడ రాఁగా అప్పుడు పంద్రెండుపడగల నాగుబాము వచ్చి యాతని కెండ తగులకుండ తన పడగ లెత్తి గొడుగుపట్టెనఁట. కాశి నుండి రామేశ్వరమునకు తీర్థయాత్రలు సేవింపఁబోవు బ్రాహ్మణు లీ వింత చూచి యాతనికి రాజయోగ మున్న దని ఆతనిని తోపి చెప్పిరఁట. బ్రాహ్మణులు చెప్పిన యా జోస్యము పాపని జీవితవృత్తము నంతను మార్చివేసెను. ఇంటికి వెళ్లి తల్లియైన సర్వమ్మతో జరగిన దంతయు చెప్పి తన కింక నట్టి

నీచపుఁ బనులు చెప్పవ ద్దనియు, భవిష్యత్కాలమున తనకు పట్టఁగల మహాదశకు తగిన పనులే చెప్పవలసిన దనియు నాతఁ డామెను కోరెను. తల్లికొడుకుల సంభాషణ మిచట చక్కఁగ నున్నది: చూడుఁడు.

వినరా సర్దారి పాప!
పరవిద్య లెన్నియైనా
కులవిద్యకు సాటిరావు - సర్దారి పాప;
ఇంటిఆవుల మేపుమంటాది - సర్వమ్మతల్లి
ఈతచెట్టు గీయుమంటాది - సర్వమ్మతల్లి
తాటికల్లె కట్టుమంటాది - సర్వమ్మతల్లి
ఈతకల్లె కట్టుమంటాది - సర్వమ్మతల్లి
ఈతబెల్లం వండుమంటాది - సర్వమ్మతల్లి॥

తల్లిమాటలు పాపనికి రుచింపవు: పాపని దృష్టి రాజయోగముమీఁద నున్నది. మొనగాఁడు కావలెనను దాహ మాతని కతిశయించెను. బస్తీలు కొట్టి డబ్బు సంపాదించి మాన్యత, మగఁటిమిఁ గల మన్నీఁడు కావలెనని యాతని కోరిక లీరిక లెత్తుచున్నవి. ఆతఁడు తల్లితో చెప్పుచున్నాఁడు:

ఈదులుగీస్తే ఈండ్రవాడు
కల్లుకట్టితే గవండ్లవాడు
కత్తిపట్టితే మేదరవాడు
కుండపట్టితే కుమ్మరవాడు
మొనగాడి చట్టమొచ్చునా — సర్వమ్మతల్లి
పాళెగాడి చట్టమొచ్చునా — సర్వమ్మతల్లి॥

లక్ష్య మిపు డున్నతమైనది. అందుల కనుగుణముగ నాతని వన్నియు నిపుడు పెద్ద యూహలు. నూతనోన్నత

లక్ష్యవీక్షులో తనయొక్కయు, తోడివారలయొక్కయు వృత్తులసహ్యము లైనవి. మన స్వంతయు 'మొనగాఁడి చట్టము' మీఁదికి, 'పాళెగాఁడి చట్టము' మీఁదికిఁ బోవుచున్నది. తన సంకల్పములను కార్యరూపమున సఫలము చేసికొనుటకు ధనము కావలెను. తలపోసినాఁ డతఁడు.

ఊరు కొడితే యేమిఫలము
పల్లె కొడితే యేమిఫలము
కొడితే గోల్ కొండ కొట్టాలె — సర్వమ్మతల్లీ
నెల్లూరు బస్తీలు కొట్టాలె - సర్వమ్మతల్లీ
కందనోలు మహల్లు కొట్టాలె - సర్వమ్మతల్లీ
మైసూరు దేశంకొట్టాలె - సర్వమ్మతల్లీ
మీసము గిరగిర త్రిప్పె - సరదారి పాపడు॥

సర్దారి పాపని పరాక్రమము సామాన్యమైనది కాదు. ఆతఁడు విక్రమించినచో నెదు రెవ్వరు? ఎంతటి భయావహమో యాతని పరాక్రమము కనుఁగొనుఁడు:

అబ్బా! అబ్బా! పాపని యొక్క పేరు చెప్పితే
ఊరపిచ్చిక పొలము బారదు
పొట్టి పిచ్చుక వూరు చేరదు
కాంజులూ కారాడుతుండు
నక్కలు నాట్యమూ ద్రొక్క
పందికొక్కు డోలుకొడతాదో - వాడేటంటే
దొంతికుండలూ గంతులేస్తవీ - వా డేటంటే
పసిబిడ్డలు పాలుతాగరుగా - వాడిపేరంటే
గుర్రాలు గుగ్గిళ్లు తినవూ - వాడిపేరంటే
తల్లీ దర్పం వొణుకు

గోల్కొండ బస్తీ లోణుకు
నెల్లూరు బస్తీ లోణుకు
బందరు బస్తీ లోణుకు
కడపా జిల్లా లోణుకు - వాడి పేరంటే॥

తరువాత పాపన్న కొంతమందిని గూర్చుకొనెను. కార్యమందు దీక్ష, ఒడలికి చుఱుకు కలుగుటకై కల్లు సేవించుటకు వెళ్లుచున్నాఁడతఁడు : దారిలో నపశకునములైనవి. లెక్కచేయలేదు వానిని. బాగుగా నెక్కించినాఁడు కల్లు. కల్లు త్రాగి వెళ్లుచుండఁగా నతని కెఱుకల నాంచా రెదురుపడినది. 'గెద్దబుట్ట' దింపి తన కెఱుక చెప్పు మని నిర్బంధించినాఁడు పాపఁడు. ప్రాణభయముచేత తుద కంగీకరించి 'గెద్దబుట్ట' దింపి "ఏడుగడియలు గోలకొండ నేలుటకు 'పంత' మున్నది నీ" కని యానాంచా రెఱుక చెప్పినది. అది వఱకే సెగలు పొగలీను నాతని సంకల్పబల మంతటితో రాజి మండినది. ఉద్ధతితో నింటికి వెళ్లి గోలకొండ దర్బారు కొట్టవలె, పైక మెక్కడ నున్నదో చెప్పవలసిన దని పాపఁడు తల్లిని నిర్బంధపెట్టెను. ధన మున్న స్థలము తల్లి యెంతకు చెప్పకపోవుటచేత నేస్తకాంద్రచేత సిద్దెలతో నూనె తెప్పించి కోకలు చుట్టి దివిటీలు తయారుచేసి నూనెలో ముంచి వెలిఁగించి పైక మున్న స్థలము చెప్పినదాఁక సర్వమ్మను కాల్చి బాధించెను. తుద కాబాధలకు సహింపలేక తల్లి ధన మున్న స్థలము నెఱింగించెను. అప్పుడు పాపఁ డేడు కొప్పెరల ధనము త్రవ్వి తీసి,

పన్నెండువేలకే దండు రాణువను వెంబడి తోడ్కొని
గోలకొండకే యుద్ధానికే ప్రయాణమైనాడు
ఈటె చువ్వలబారు ముందుగ తర్లుతువున్నాది
కత్తికటారుల బారు వెనుకనె తర్లుతువున్నాది
పన్నెండు కొప్పెర్ల ధనము గనుకనె దండుకు పంచెనురా
దండుదళమునే తీసుకోనిగా ప్రయాణమైనాడు
గోలకొండకే వర్ధి జాబులే తాను బంపినాడు॥

పంద్రెండువేల రాణువను వెంట నిడికొని పాపఁడు గోలకొండ మీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోవుటతో ఛందస్సురీతి, పాట లయకట్టు అదివఱ కున్నదానికి భిన్నమయినది. మాఱిన పరిస్థితుల కది సూచన. పోవుచున్న సైన్యముల బారువలెనే చరణములును పొడువెక్కినవి. సైన్యముల కదనపుగమనిక చరణముల నడకలోఁ జక్కఁగ చూపఁబడినది. గోలకొండపై యుద్ధమునకు వెడలిన పాపని దండునకు, నవాబుదండునకు ఘోర యుద్ధము జరగెను. పాపని యుద్ధ మిట్లు వర్ణితమైనది:

రెండుగా తలపట్టాలు తొడిగె సర్దారి పాపడు
కయ్యానికైతే దూకినాడుగా దండుమీది కేమి
పొడుపొడు పొడుపొడు పొడు మంటాడు సర్దారి పాపడు
గిరగిర గిరగిర గిరమంటా పట్టాలు తిరిగినావి
కొట్టితేనుగా పడివున్నావీ క్రొవ్విన దేహాలు
నరికితేను మరి పడివున్నావి శిరసులు పేగులు
అప్పుడు తిన్నా పప్పుఅన్నమే తెప్పలు పడుతుంది
ఎగిరేవక్కా శిరస్సులాకు ఎఁగా సందు లేదు
వ్రాలేటి వో శిరస్సులాకు ఎఁగా సందు లేదు
ఏడుగడియలు యుద్ధమాయెనూ గోల్కొండమీద॥

తుదకు యుద్ధమున సర్దారి పాపఁడు గెలిచెను. నవాబోడిపోయెను. ఏడు గడియలు గోలకొండ 'తక్తు' నెక్కి పరిపాలించినాఁడు సర్దారి పాపఁడు. ఆ యేడుగడియల కాలము నయినపిదప నవాబు తిరిగి సేనలను సమకూర్చుకొని పాపని పై నెత్తి వెళ్లినాఁడు. యుద్ధముచేసి యందు 'నిభాయించు' కొనలేక పాపఁడు ఇంతటి పౌరుషమైన బ్రదుకు బ్రదికి,

ఇకను నేమరి వకరిచేతులో చావ నేటికండీ
బాకే పైకి ఎగరవేసిగా రొమ్ము వొగ్గి నాడు
గరగర గరగర గరమంటూను బాకు వచ్చినాది
రామారామా రామా అంటూ ప్రాణం విడిచాడు॥

ఇంతటితో పాపనికథ సమాప్తమైనది. పశువులను గాచుకొనుచు, కల్లు గీసికొను సామాన్యుఁడు పాపఁడు అసాధారణ విక్రమము నెఱపి, తురకదండు నోడించి, గోలకొండ పట్టణము వశముచేసికొని గద్దెయెక్కి పరిపాలనము చేసినాఁడు! ఆ యేలుబడి యేడుగడియల కాలమే యగుఁగాక! ఎట్టి పౌరుషవంతుఁడు! — తుదకు దైవప్రాతికూల్యమున నోటమి సంభవించి చావవలసి వచ్చినది. చా వెప్పటికైన పుట్టినవారి కెల్లరకు నున్నదే. సమయము వచ్చినప్పుడు చచ్చుటకైన వెనుదీయలేదు పాపఁడు. గవుండ్ల కులమైనను చచ్చుటకూడ నెట్లో తెలిసినవాఁడు. పుట్టి యింత బ్రదుకు బ్రదికినందుకు గౌరవమైన చావు చావవలెను. గౌరవప్రదమైన చావు చచ్చుట యెట్లో తెలిసినవాఁడు గనుకనే తన సంకల్పములను సఫలము చేసికోఁగలిగినాఁడు. దానం జేసియే యతఁ డన్న ప్రజలకు గౌరవాదరములు. ఆతఁడు పొందిన పద

మును, చచ్చిన చావును గమనింప ప్రజాహృదయము ద్రవించినది. అందువలననే కథకుఁ డనుచున్నాఁడు,

> వీరస్వర్గము పోయినాడుగా సర్దారి పాపడు
> పాపడియొక్క వీరస్వర్గం పాడించీ విన్న
> పాడినవారికి విన్నవారికి తొలగును దోషంబు

అని.

సర్వాయి పాపఁడికథ యిది: తల్లి సర్వమ్మకొడుకు గనుక సర్వాయి పాపఁడని యతనికి పేరు కలిగినది. ఈపద మీరీతినే కాక మఱియొకరీతినికూడఁ గన్పట్టుచున్నది. బళ్లారిలో నొక 'బోయ' పాడుచుండగా దీనిని విని ౧౮౭౮-వ సంవత్సరమున జే. యే. బోయిల్ దొరగా రానందించి యాంధ్రదేశమునందలి 'ఫోక్ సాంగ్స్' (ప్రజా గీతములు) అనుపేర నొక చిన్న వ్యాసమును 'ఇండియన్ ఆంటిక్వేరీ' పత్రికకు వ్రాసియున్నారు. ఆవ్యాసమునందు వా రీపాటకు సంబంధించిన మూఁడుపట్టులు మాత్రమే పొందుపఱిచినారు. అందు మొదటిది తల్లిదగ్గఱి నుండి పాపఁడు శలవు తీసికొను సందర్భము:

> తల్లికొలువుకు వడిగ వెళ్లెను
> తల్లికి దండం [పెట్టి] నిలిచెను
> ఏరు కట్టి వ్యవసాయము, అమ్మ!
> ఎంగిలి ముంత ఎత్తలేను
> కొడతాను గోలకొండ పట్టనము
> ఢిల్లీకి మోజిస్ నవుతాను నేను
> మూడుగడియల్లో బందరు కొడ్తాను
> మూలకోట కందనోలు చూచి

బంగరుకడియాల్ పెట్టుదును
మన కంత బంట్రోతుతన మేల ?

రెండవది పాపఁ డన్న లోకమునకుఁ గల భయమును వర్ణించుపట్టు :

అదుగో ! పాపడు వస్తా డంటే
కుందేళ్లు కూలబడును
లేడిపిల్లలు లేవలేవు
పసిబిడ్డలు పాలుత్రాగరు
నక్కలు సింహాలు తొక్కుళ్లాడును

మూఁడవది పాపఁడు త్రాగినకల్లు వర్ణించు సందర్భము:

పాపడు తాగెడి కల్లూ
ఏతాటి ఏతాటి కల్లు ?
వ్రేలుపెట్టితే వ్రేలు తెగును
దివిటీపెట్టితే భగ్గున మండును
త్రాగేటప్పుడు తీయఁగ వుండును
త్రాగినవాణ్ని లేవనివ్వదు
లేచినవాణ్ని పోవనివ్వదు
పాపడు తాగెడికల్లూ
ఏతాటి ఏతాటి కల్లు ?

ఆ దొరగారి కీపాట సంపూర్తిగ దొరకలేదఁట. పై పట్టులు చూచిన నిది దత్తమండలములం దంతట వ్యాపించి యుండినట్లు కనఁబడును. కొన్నికొన్నిచోట్ల నడక సరిగ నడవక పోవుటవలన పదములు తప్పులుగ నున్నట్లు తోఁచును. దీనికి వేలు వేలు పాటకులనుండి సరియైన ప్రతులు వ్రాయించి

వానిని సరిచూచి సరియైన పాఠ మేర్పఱచి చక్కఁగ ముద్రించి ప్రకటింపవలసిన బాధ్యత ఆంధ్రులపైని గలదు.

ఇంతవఱకు సర్వాయిపాపని కథను గుఱించియే తెలిసి కొంటిమి గాని దాని ప్రాముఖ్యమునుగూర్చి గాని, చారిత్రక ముగ దాని విలువనుగుఱించి కాని యోజించి యుండలేదు. ఇఁక నది వివరింపఁ బడును.

సర్వాయి పాఁపడు ఔరంగజేబు పాదుషా యంత్య కాలమున నున్నవాఁడు. ఇతఁడు పాదుషా యవసానకాల మునం దాతని రాజ్యమునందలి హైదరాబాదు – ఓరుగల్లు ప్రాంత దేశముపై దాడివెడలి కోటలను ముట్టడించుచు, నగరములను కొల్లపెట్టుచు వచ్చినందున ఔరంగజేబు పాదుషాను గుఱించి వ్రాయునపుడు మహమ్మదీయ చరిత్ర కారు లీతని చరిత్రమునుగూడ వ్రాయక తప్పినది కాదు.

సర్వాయి పాపనికథలోని సత్య మరయుటకు మహమ్మ దీయ చరిత్రకారులు వ్రాసియుంచిన చరిత్రములే కాని మన కితరాధారములు లేవు. సర్వాయిపాపనిగుఱించి పాడఁబడు పాటలు సంపూర్తిగ నయిదాఱయినను దొరకుచో వీనిని, మహమ్మదీయ చరిత్రములను బరిశీలించి సత్యమును తేల్చుట కవకాశ మెక్కువ యుండును. మహమ్మదీయుల కోటలను ముట్టడించి వారి నగరములను దోఁచుకొని, వారి రాజ్య మున కలజడిఁ గలిగించినవానినిగుఱించి మహమ్మదీయులు ఆతఁడు బందిపోటు దొంగ యనియు, ప్రజలను హింసించువాఁ డనియు నేమేమొ వ్రాసినా రన్న నందు వింత యేమియు లేదు.

వారు వ్రాసినట్లు నిజముగా నాతఁడు దొంగయేనా యని మనము విచారింపవలసియున్నది. కాని హిందూదేశ మధ్య యుగ చారిత్రమును మనము పరిశీలింతుమేని అప్పుడు నీతియు రీతియు గలిగి మెలఁకువతో నెవ్వఁడు పదిమందిని జేరఁదీసి పదియూళ్లను జయింప గలిగెడువాఁడో వాఁడే దొర యని తెలియును. ఇట్లు కోటలను ముట్టడించియు, పట్టణములను దోఁచుకొనియు, కేవలము ప్రజోపద్రవము కలిగించుటయే పరమావధిగాఁ బెట్టుకొనక యెవ్వఁడు కోటలను గట్టి పాళె గాఁడై, సంస్థాన సంస్థాపకుఁడై రాజధర్మమును వెలయించుచు వచ్చెనో వాఁడే రాజు. ఆదినములలో బలమున్నవానిది రాజ్యము, ఆకాల మట్టిది. దొంగలే దొరలు: దొరలే దొంగలు. కాని యిరుతెలఁగులవారిని వేఱుపఱుచు ముఖ్యలక్షణము లివి: ఒకరు తమ కణఁకువయయిన దేశమున ధర్మమును పాటించి ప్రజాహితము సేయువారు: వీరు దొరలు; ఇఁక రెండవవారు తమ కణఁకువమైన దేశమునఁగూడ పై విధులను బాటింపక స్వలాభపరాయణులై దోఁచుకొనుచు ప్రజలను హింసించువారు. సర్వాయిపాపఁడు దొంగయో దొరయో మనము నిర్ణయించి చెప్పుటకు తగిన యాధార ములు లేవు. అతఁడు నిజాంరాజ్యమున 'భోనగిరి' పరగణా యందు 'షాహాపుర' దుర్గమును కట్టించి, దానిని తనకు ప్రధానస్థలము చేసికొన్నవాఁడు: పిదప నతఁడు తాడికొండ దుర్గమునుగూడ నిర్మించెను. ఈదుర్గములకు తా నధిపతియై మహమ్మదీయ రాజ్యముపై దాడివెడలి వారి కుపద్రవము

కలిగించుచు వచ్చెను. దుర్గములను నిర్మించి, దుర్గములను సాధించి రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేసికొనఁ బ్రయత్నించినవాఁడు దొర కాక దొంగ యెట్లగును? కాని యతని ప్రజాపరిపాలన మెట్లుండెడిదో మనకు తెలియదు. సర్వాయిపాపని కథలను (పాటలు - పదములు) మన మెంత ఎక్కువగను, సంపూర్తిగను సంపాదింపఁగలిగిన నీతని చారిత్ర మంత స్పష్టముగఁ దెలియుట కవకాశము కలుగును. ప్రజాదరణములేక క్రమ క్రమముగ వీధిభిక్షుకుల నోళ్లలో నవసిపోవుచున్న యీ పాటలను చరిత్రాభిమానులు మేల్కొని యెంత త్వరితముగ సంరక్షించిన దేశచరిత్రమున కంతలాభము; లేనిచో చరిత్ర మునకు నష్టము వాటిల్లు నని వేఱ చెప్ప నక్కఱలేదు.

సర్వాయిపాపనిగుఱించి మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు చెప్పు సంగతులకును మనకు దొరకిన పాటలోని సంగతుల కును కొన్నికొన్ని వ్యత్యాసము లగుపడుచున్నవి. పాట ననుస రించిచూడ నితఁడు పుట్టినది బెలగాము. కాని మహమ్మదీయ చరిత్రములు చూచిన నీతని జీవిత కథలో బెలగాము ప్రస క్తియే రాదు. పాటలో నితఁడు పెరిగినది తాటి(డి)కొండ యనియు, కులమున నితఁడు గవుండ్లవాఁ డనియు, తల్లి సర్వమ్మ యనియుఁ గలదు. చరిత్రమున (చరిత్ర మనఁగా నిచట మహమ్మ దీయులువ్రాసినచరిత్ర మని యర్థము చేసికొనునది) తా(డి)కొం డయం దీతనికిఁ గావలసినవారు చాలమంది యుండినట్లును, ఆ దుర్గము నీతని క్రింద నే యుండినట్లును తెలియును. చరిత్రకూడ ఈతఁడుగవుండ్లవాఁడే యని చెప్పుచున్నది; కాని యందు తల్లి

పేరు లేదు. అది యటుండ సర్వాయి, పాపరా ('పాపరా' అని షే మహమ్మదీయచరిత్ర లీతనిం బేర్కొనుచున్నవి) అను పేరుగలవా రిరువు రున్నట్లు మహమ్మదీయ చరిత్రము చెప్పను. ఇది పొరపాటు కాఁదగును. కథలో పాపని తల్లిపేరు సర్వమ్మ యని స్పష్టముగఁ జెప్పబడినది ; సర్వమ్మనే సర్వాయి యనఁదగును. ఇట్టి రూపాంతరములు తెలుఁగుదేశపు స్త్రీల పేర్లలో మనము చాల గమనింపఁగలము. 'సర్వాయి' కొడుకు గను పాపనికి సర్వాయిపాపఁ డని పేరు వచ్చియుండును. చరిత్రకూడ నితఁడు మొదట కల్లుగీసికొనువాఁ డనియు, తరువాత కొంతమంది నేస్తకాండ్రను జేర్చి యిట్టిదుండగములు సాగించె ననియు చెప్పుచున్నది. ఇతని ధనలాభమును గుఱించి కూడ చరిత్రమునఁ గలదు. ఇందును గుఱించి చరిత్రమున నిట్లు కలదు. పాపనికి వితంతువైన యొకసోదరి యుండెనఁట ; అమె చాల ధనవంతురాలఁట. ఎప్పుడో యొకప్పు డామె ధనముపై పాపని కన్నుపడుట తటస్థించెను. ఆధనమును తన కిమ్మని పాపఁ డామెను వేధించెను. ఎంతకు నామె ధన మియ్యకపోఁగా పాపఁ డామె నత్యంతదారుణముగను, క్రూరముగను హింసించి, యొడ లంతయు కాల్చి తుద కా ధనమును గైకొనెనఁట ; దానితో సైన్యములను జేర్చి తాను నాయకత్వమును వహించి మహమ్మదీయ రాజ్యముపై దండయాత్రలు సాగించెను ; పాపఁడు తల్లి నే హింసించి ధనముఁ గైకొన్నట్లు పాటలో కలదు. పాటలో నితడు గోలకొండను ముట్టడించి, దానిని పరిపాలించుచుండిన నవాబును జయించి, యేడు

గడియలకాలము గోలకొండ గద్దెపై నెక్కి రాజ్యము చేసె నని కలదు. చరిత్రమున నితఁడు గోలకొండ రాజ్యమును జయిం చి యేలుట కాదు గదా, తుదకు గోలకొండ ప్రస్తావమైన లేదు. అందీతఁడోరుగల్లు ముట్టడించి జయించె నని కలదు. ఒకవేళ మనము పాటలో 'గోలకొండ'కు బదులుగ 'ఓరుగల్లు'ను చేర్చుకొనవలసియుండునేమో. పాటలోని 'ఏడుగడియ'లను నది నిజముగా నేడుగడియలే యని విశ్వసింపనక్కఱ లేదు. ఏడుగడియలకాలము మాత్రమే రాజ్యముచేసె . ననుసంగతి యెప్పటికిని విశ్వసనీయమైనది కాదు. ఏడుగడియ లనుదానిని అత్యంతస్వల్పకాల మనుటకు గుర్తుగనే గ్రైకొనవలసియుం డును. పాటకు చరిత్రకు నిం కొక్కవిషయమున మాత్రము వ్యత్యాసము కలదు. మహమ్మదీయసైన్యములు పాపని నోడించి యాతనిని చెఱపట్టై ననియు, తుద కాతనిని తురక ప్రభువులు ముక్కలు ముక్కలుగ చెండి, హైదరాబాదు కోట గుమ్మమునకు వ్రేలఁగట్టి రనియు చరిత్ర చెప్పుచుండ, నోటమి గలిగినపిదప నంత పౌరుషముగ బ్రదికిన తాను జీవ ముతో శత్రుహస్తములఁ బడరాదని పాపఁడు తనకు తానే బాకుతో పొడుచుకొని మరణించె నని పాట చెప్పుచున్నది. ఇం దేది నిజమొ దైవమున కెఱుక: ఈరెంటిని పరస్పర విరుద్ధములు గాకుండ ఇట్లు సమన్వయము చేయవచ్చును. పాపఁడు మహమ్మదీయులచే పరాజితుఁడై చెఱపట్టఁబడిన పిదప బాకుతో పొడుచుకొని మరణించి యుండవచ్చును. కాని మహమ్మదీయులు, తమ్మాతఁడు పలువిధములఁ బలుమాఱుఁ

వేధించియుండుటచేత, కసితీఱక యా చచ్చినవానినే తుండె తుండెములుగ నఱికి యాతనిని హైదరాబాదు కోటగుమ్మమునకు వ్రేలఁగట్టి యుండవచ్చును. ఇట్టి సందర్భములు దేశ చరిత్రమున లేకపోలేదు. మహమ్మదీయ చరిత్రమునకును, మన పాటకును గల వ్యత్యాసము లింతవఱకుఁ దెలుపఁబడినవి. ఇంక మహమ్మదీయ చరిత్రముల ననుసరించి తెలియనగు పాపని జీవితము సంగ్రహముగ పొందుపఱుపఁబడును.

పాపరాయఁడు కల్లుగీయు గవుండ్లకులమున జన్మించినవాఁడు. అతనికి చాల భాగ్యవంతురాలయిన వితంతుసోదరి యొకతె యుండెను. ఇతఁ డొకనాఁ డామెను చూచుటకు వెళ్లెను. నాలుగైదుదినము లామెయింట నున్నతరువాత నతనికన్ను లామె నిలువధనముమీఁద, నాస్తిమీద పడెను. కొంతమంది స్నేహితులను జేర్చుకొని యతఁ డామె నత్యంత క్రూరముగను, దారుణముగను హింసించి, యొడలు కాల్చి ధనము దాఁచియుంచినచోటు తెలిసికొని యాధనమును, నగలు నన్నియు సంగ్రహించి దానితో కొంతమంది కాలిబంటులను జేర్చి, దారులు కొట్టి ప్రయాణికులను దోఁచుకొని చుట్టుపట్ల దేశమును కొల్లపెట్టఁజొచ్చెను.

ఫౌఁజుదారులు, జమీన్‌దారులు ఆతని దుండగములను జూచి యాతనిని చెఱపట్ట నిశ్చయించిరి. ఏవిధముననో వారి నిశ్చయ మతనికి తెలిసి యతఁడు 'కొలాస్' జమీన్‌దారు వేంకటరావునొద్దకు పాఱిపోయి యతని కొలువునఁ గుదిరెను. కొంతకాల మైనపిదప నతఁ డాజమీన్‌దారు కొలువునందే

యున్న మఱియొకనితోఁ జేరి జమీందారుని యనుమతి గాని, యాజ్ఞ గాని లేకయే తనంత తానే చుట్టుపట్ల దేశమును దోఁచ మొదలిడెను. వేంకటరావిది తెలిసికొని వారిని పట్టి బంధించి కారాగారమున నుంచెను. కాని వేంకటరావు కుమారుఁ డొకప్పుడు వ్యాధిగ్రస్తుఁ డయ్యెను. చెఱ నున్న ఖైదీలయుసురు తగిలి తన కొడుకున కారోగ్యము చెడె నని తలంచి వేంకటరావుభార్య తన కుమారుఁడు పునరారోగ్యవంతుఁ డగుచో ఖైదీలను విడిపించెద నని తలఁచుకొని, తుద కామెకోర్కి సఫలమగుటచేత వారి నందఱను విడిపించెను.

పాపరాయఁడు నల్గొండపరగణా భోనగిరి సర్కారులోని 'షాహపురము'నకు వెళ్లి యక్కడ 'సర్వా' యను మఱియొక దుండగీనితోఁ గలిసి, మరల కొంతమందిని జేర్చి షాహపురమునొద్ద గుట్టమీఁద నొక మట్టికోట కట్టించెను. ఆదుర్గము చాల దిట్టమైనది. ఆప్రదేశ మాతనికిఁ జాల నను కూలముగ నుండినది. అంతటనుండి యాతఁడు చుట్టుపట్ల దేశమును దోఁచుకొన మరల ప్రారంభించెను. షాహపురమున కేడెనిమిది క్రోశముల దూరమున నున్న కుల్పాల్ పరగణా ఫౌఁజుదారు కొంత సైన్య మిచ్చి కాసింఖాఁ అఫ్గాఁ అను వాని నాతనిపైఁ బంపెను. ఈసైన్యమునకును, పాపనికి నప్పు డప్పుడు పోరాటము సంభవించుచుండెడిది. ఇదేతరుణమున కుల్పాల్ పరగణాకు సంబంధించిన యొకగ్రామమును పాపఁడు పట్టుకొనెను. ఈ తడవ కాసింఖాఁ పాపనిసైన్యములపైఁ బడి చాలమందిని హతముఁ గావించి, పాపని తఱుమఁగొట్టెను.

కాసింఖా నింకను అతనిని వెంబడించుచు పోఁగా నొకగుండు దెబ్బ తగిలి యాతఁడు ప్రాణములు విడిచెను. నాయకుఁడు నేల నొఱగినపిదప తురకదళము గచ్చువిచ్చయి చెదరిపోయెను. మహమ్మదీయు లింతటితో నిస్పృహులై యూరకుండ లేదు. మఱియొక తడవ వారు దండెత్తి వచ్చి పాపని, 'సర్వా'ను షాహపురదుర్గమున రెండు నెలలవఱకు ముట్టడించిరి ; కాని పాపరాయఁడు తప్పించుకొని పాఱిపోయెను. అప్పుడు తురక లామట్టికోటను నాశముచేసిరి.

తురకదళములు వెళ్లిపోయినపిదప పాపరాయఁడును, 'సర్వా'యు తిరిగి వచ్చి షాహపురమునందే యీతడవ మట్టికోటకు బదులుగ ఱాతితోను, సున్నముతోను ఒక క్రొత్త కోట కట్టించి, ఫిరంగులు మొదలైన యుద్ధసామగ్రి నందు నెక్కొలిపిరి. పాపరాయఁడు మరల దోఁపిడి యారంభించెను. ఈతడవ నతఁడు షాహపురమునకు పదునైదు, ఇరువది క్రోశములదూరమున నున్న దేశమునంతను దోఁచుకొనెను. ఈ దేశమునందలి ప్రజలు పాపరాయని పట్టి శిక్షించుటకుఁ దగు సాధనముల నరయవలసిన దని ఔరంగజేబు పాదుషాను ప్రార్థించిరి. పాదుషా రుస్తుం దిల్ ఖాఁ అనునతనిని హైదరాబాదు సుబేదారుగా నియమించి, పాపరాయని పట్టుకొనవలసినదని యతని కాజ్ఞాపించెను. రుస్తుందిల్ ఖాఁ (ఈతని పేరు కొన్ని చరిత్రములలో పుర్ దిల్ ఖా నని కలదు) తన సైన్యములను గొన్నిటిని పాపరాయనిపైఁ బంపెను. కాని యవి యోడిపోయిన పిదప సుబేదారే స్వయముగ నాయక

త్యేము వహించి సాహాపురదుర్గముపై నెత్తివెళ్లి దానిని రెండు మూడు నెలలు ముట్టడించెను కాని కోట స్వాధీనము కాలేదట; రుస్తుం దిల్‌ఖాను పాపనివలననుండి బహుమతులు వడసి వెడలిపోయెనట. దానిని లంచ మన్నను, కప్ప మన్నను పాపడు మరల నెప్పుడు సట్టి దానిని సుబేదారున కిచ్చి యుండలేదు. రుస్తుం దిల్‌ఖాన్ వెడలిపోయిన పిమ్మట కూడ పాపడు తన యాటలను సాగించుచునేయుండె నని కొన్ని చరిత్రలు చెప్పుచున్నవి. రుస్తుం దిల్‌ఖాను సైన్యముల తో వచ్చి సాహాపురదుర్గమును ముట్టడించి 'సర్వా'ని ప్రాణోప ద్రవకరముగ గాయపఱిచెను కాని తుద కాసేనాధిపతియే హతుఁ డయ్యె నని మఱికొన్ని చరిత్రములు తెలుపుచున్నవి.

అటుతరువాత పాపరాయఁడు యుద్ధసామగ్రిని, సైన్యములను అభివృద్ధిచేసికొని కోటలు సాధించుటకుఁ బూనుకొనెను. ఔరంగజేబు పాదుషా మరణానంతర (క్రీ.శ.౧౭౦౭) మతని కుమారుఁడు 'కాంబక్ష్' విజాపుర, హైదరాబాదు రాజ్యములకు పాలకుఁ డయ్యెను. అతఁడుకూడ పాపరాయని నణఁచుట కంత గొప్ప ప్రయత్నములు చేయలేదు. కాని యెవరో యొకరి సైన్యాధిపత్యమున తురకదళము లెడపడపప, పాపనిమీఁదికి వచ్చుచునే యుండెను. ఇట్టి 'తల్ల'లో తురక లొకసారి 'సాహాపుర'దుర్గమునుగూడ ముట్టడించిరి కాని ప్రయోజనము లేకపోయెను. ఇట్టి యుద్ధములలో సాధారణముగ విజయము తన పక్షముననే యుండుటవలనను, కాంబక్ష్‌కూడ త న్నెదుర్కొనుటకుఁ దగినన్ని గట్టి ప్రయత్న

ములు చేయకపోవుటవలనను పాపరాయనికి మఱింత ప్రో
త్సాహము కలిగి, యతఁడు షాహపురమునకు ముప్పదిమైళ్ల
దూరమున నున్న వోరుగంటిపై నెత్తివెళ్లెను.

క్రీస్తుశకము ౧౭౦౮-వ మొహరము పండుగలలో
పదవనాఁడు పాలకులైన మహమ్మదీయులును, పాలితులైన
హిందువులునుగూడ వేడుకలయందును, వినోదములయం
దును తన్మయులై కాలముఁ బుచ్చుచుండఁగా, రెండుమూఁడు
వేల కాల్బలముతోను, నాలుగయిదువందల గుఱ్ఱపుదళము
తోను పాపరాయఁ డోరుగంటికోటయొద్ద ప్రత్యక్షమై తన
రాక పట్టణమునఁ దెలియకుండుటకొఱకు పట్టణమునకుఁ
బోవు దారులన్నియు మూసివేయించెను. తెల్లవాఱకపూర్వ
మే గుఱ్ఱపుదళము పట్టణమును ముట్టడించు ప్రయత్నమున
నుండ, కాల్బలము కోటగోడల నెక్కి దానిని సాధింపఁ
జొచ్చెను. అనతికాలముననే కోట పాపరాయని యధీన
మయ్యెను. లక్షలకొలఁది రూప్యముల యాస్తియు, నగదును,
సుప్రసిద్ధములైన వోరుగంటి తివాసులును దోఁపిడికాండ్ర
వశమయ్యెను. స్త్రీలును, పురుషులును, పిల్లలును కలసి
౧౨,౦౦౦ ల మంది చెఱపట్టఁబడిరి. ఈఖైదీలలో నోరుగంటి
కాజి మహమ్మదు సయ్యదు భార్యయు, కూఁతురునుగూడ
నుండిరి. మహమ్మదు సయ్యదు భార్యను తా నుంచుకొని,
పాపరాయఁ డెనిమిది తొమ్మిది సంవత్సరముల వయస్సుగల
యాతనికూఁతురి నాట పాటలు నేర్చి వారి వృత్తి నవలంబిం
చుటకై వేశ్యల కొసంగెను.

తరువాత పాపరాయఁడు హైదరాబాదునకు పదు నాలు క్రోశములదూరమున నున్న భువనగిరి (భోనగిరి)పై దండెత్తి వెళ్లెను. అక్కడ పట్టణమును, పేఁటనుగూడ దోఁచు కొని యతఁడటనుండి రెండు మూఁడువేలమంది స్త్రీ పురుషు లను ఖైదీలుగాఁ గొనిపోయెను. పిదప నతఁడు షాహాపురము నకు నాలుగు క్రోశముల దూరమున నున్న తరికొండ(తాడి కొండ) దగ్గఱ మఱియొకకోట కట్టెను. ఆకోటలోఁ గూడ నాతఁడు గొప్పసైన్యము నుంచి, చాల యుద్ధసామగ్రిని జాగ్రత పఱిచెను.

నిరాతంకముగను, యథేచ్ఛముగను దోఁపిడులు సాగిం చు నీ పాపరాయని యుద్ధతికి తాళలేక యోరుగంటి ప్రాంత ములవారు స్వయముగ సైన్యములతో వచ్చి యాతని దర్ప ముడుపవలసినదని ప్రార్థించుచు ఢిల్లీచక్రవర్తియైన బహదూర్ షాకు మహజర్నామా పంపుకొనిరి. సామ్రాజ్యసైన్యమును దీసికొని స్వయముగ నాయకత్వము వహించి, యొక కల్లు గీసికొనువానిపై దండెత్తి వెళ్లుట తనవంటివాని కది గౌరవ ప్రదము కాదని, తన ప్రతిష్ఠ కది భంగకర మని తలంచి బహదూర్ షా చక్రవర్తి యుక్తిపరుఁడును, చులుకైనవాఁడు నగు యూసఫ్ ఖాన్ 'రుజ్ బిహాని' అనువానిని పాపరాయని నొంచుటకుఁ బంపెను. యూసఫ్ ఖాన్ సైన్యములతోఁ దనపై కింకను రాక పూర్వమే పాపఁడు షాహాపురదుర్గమున కెనిమిది క్రోశముల దూరమున నున్న 'కుల్పాల్'నగరమును ముట్ట డించెను. ఇంతలో తురకదం డొకటి వచ్చి యాతని కపార

నష్టమును గలిగించి యాతనిని షాహపురమునకుఁ దఱుమఁ గొట్టెను.

ఒకప్పు డాతఁడు షాహపురమున లేనిసమయమున కోటయందలి ఖైదీలు కొందఱు చెఱనుండి తప్పించుకొని కోట వశపఱుచుకొనిరఁట. గ్రామాంతరమునుండి వచ్చి పాపరాయఁడు మరల తనకోటను లోఁబఱుచుకొనుటకై దానిని ముట్టడింపవలసివచ్చెను; ఈసమయముననె కుల్పాల్ ప్రాంతములనుండి యూసఫ్‌ఖాన్ సైన్యములుకూడ నాతనిపై నెత్తివచ్చెను. పాపఁ డివతల నీదళములతో పోరాడవలసి వచ్చినకారణమున షాహపురదుర్గమును వశపఱుచుకొనఁ జాలక పోయెను. షాహపురము శత్రువులకు వశ మయ్యెను. షాహపురదుర్గమున ఖైదీల 'పితూరీ' రేఁగి కోట వారి యధీన మగుటకును, సరిగా పాపఁడు తన కోటను తాను వశపఱుచు కొను సందర్భమున నుండఁగనే తురకలదం డాతనిపై నెత్తి వచ్చుటకును యూసఫ్‌ఖాన్ తంత్రమే కారణమై యుండును. పాపరాయఁ డెట్లో యాయుద్ధమున శత్రువులబారిఁ బడకుండ తప్పించుకొని తరికొండ(తాడికొండ)కు పాఱిపోయి యా దుర్గమున దాఁగుకొనెను. శత్రుసైన్యము లాతని నచ్చటకుఁ గూడ వెంబడించి తఱిమి తరికొండ కోటను ముట్టడించినవి. ఇచ్చటఁ గూడ పాపరాయని ధైర్యకంచుకము సడలలేదు. ఆతఁడు కోటను సంరక్షించుచు తొమ్మిది మాసములు హోరాహోరి శత్రువులతోఁ బోరాడెను. నిశ్చలదీక్షతో నీ తొమ్మిదినెలలు శత్రువు లాకోటను ముట్టడించి దానిని

వశపఱుచుకొనఁ బ్రయత్నించుచునే యుండిరి. దండోపాయమున నెన్నినాళ్లకు కోట వశము కానందున శత్రువులు భేదోపాయమును బ్రయోగించిరి. ఈ తంత్రమువలన పాపరాయనికి నమ్మిన బంటులుగ నుండిన యాతని స్వజనమే యాతనిని విడిచిపెట్టి వెళ్లిపోయిరి. అటుపిదప శత్రువులు మరల మరల కోటపైఁ గవిసి దానిని క్రమముగా లోఁబఱుచుకొనఁజొచ్చిరి. పాపఁ డెవ్వరికిని దెలియకుండ నొంటరిగ తాడికొండకు రెండు మైళ్ళ దూరమున నున్న హసనాబాదు గ్రామమునకు పాఱిపోయెను. తాడికొండ కోటలో నతఁ డున్నదియు లేనిదియుఁగూడ రెండుదినములవఱ కెవ్వరికిఁ దెలియనే లేదు. హసనాబాదునందలి ప్రజలు కొందఱు స్వామిద్రోహముఁ గావించి యాతని యునికిని, మనికిని తురకలకుఁ దెలియఁజెప్పిరి.

తరువాత శత్రువులు వచ్చి హసనాబాదునుగూడ ముట్టడించి, పోరాటమున పాపని గాయపఱిచి ఖైదీగఁ గొనిపోయి యూసఫ్‌ఖాన్ ముందుంచిరి. తాను కొల్లగొట్టినధన మెచ్చటెచ్చట దాఁచియుంచెనో సంపూర్తిగఁ దెలుపువఱకు వా రాతనిని బ్రదికియుండనిచ్చి పిదప వధించిరి. ఆతని శిరస్సును చక్రవర్తికి పంపిరి. చిత్రవధ చేసి యాతని మొండెమును హైదరాబాదు పట్టణద్వారమునొద్ద వ్రేలాడఁదీసిరి.

జన్మముచేత గవుండ్ల కులమువాఁడయినను ఉన్నత లక్ష్యప్రేరితుఁడయి శౌర్యసాహసములను వెలయించి దుర్గాధిపతియై సంకల్పసిద్ధిని బొంది తుదకు దైవదుర్విపాకమున దుర్మరణము పాలయిన సర్వాయి పాపనికథ పరిసమాప్త

మయినది. కాలగర్భప్రవాహములలో మఱుఁగుపడిపోయిన యట్టి వారల జీవితము లింకను వీధిభిక్షుకుని ప్రాంతజోలె దులిపిన నెన్ని రాలునో! తిరిపె మెత్తికొను వీధిపాటకుని తంబురతీగ మీటిన నెన్ని మోఁగునో! సర్వాయి పాపనికథవంటి చరిత్ర పదములు దేశమున పూర్తిగ నింకను మఱఁగిపోయి యంతరింపకమునుపే సేకరించి జాగ్రతపఱిచి, చారిత్రకముగ వాని విలువను వివరించి ప్రకటించుట చరిత్రాభిమానుల ముఖ్య ధర్మము.

బౌద్ధవాఙ్మయము: పరిశోధన

బౌద్ధవాఙ్మయపరిశోధనోదంతము చాల విచిత్రమైన ది. హిందువులవలెనే బౌద్ధులును తమ మతగ్రంథములను మతాంతరులకుఁ జూపక కడుజాగ్రతతో వానిని పేటికలలో పెట్టి తమ తమ పుస్తకభండారముల భద్రపఱిచి యుంతురు. హిందూదేశమున బౌద్ధమత మెన్నఁడో యంతరించిన దగుట చేత తన్మతగ్రంథము లేవియో, అవి యేభాషలో నున్నవో బౌద్ధులకు మాత్రమే తప్ప తదితరులకుఁ దెలియనే తెలియ దు. నశించిపోక ఏమూలలనైన నొదిగి మెదిగి బౌద్ధ మింకను ప్రాణముతో నున్నను, చాలవఱ కది హిందూమతలక్షణ ముల నవలంబించి వాడుకకు తన్మతానుకరణమే యై, పేరు నకు మాత్రమే బౌద్ధముగ నిలిచిపోయెను. అందువలన ఉన్న మత గ్రంథములైనను సమర్థులును, పండితులునైనమతాచా ర్యులకే కాని తదితరులకు తెలియరాకయుండెను. ఈకారణ ములవలన పౌరస్త్యులైన భారతీయులకే వీనిని గుఱించి తెలి యలే దనిన ఇఁక పాశ్చాత్యులైన యూరోపియనులమాట యేల?

క్రీస్తుశకము పందొమ్మిదవశతాబ్ది ప్రాచ్యవిజ్ఞాన పరి శోధన కారంభయుగము. ఈయుగారంభమున విజ్ఞాన తృష్ణకల పాశ్చాత్యపండితులును, వారు చూపినమార్గమునే

యనుసరించి కొందఱు ప్రాచ్యపండితులును ఈప్రాచ్యవిజ్ఞాన
రత్నాకరమును మథింపఁజొచ్చిరి. ఈసందర్భమున నే యీపా
రస్త్య, పాశ్చాత్యపండితులకు బౌద్ధవాఙ్మయోదంతము తెలి
యవచ్చినది. అప్పటి కయినను బౌద్ధమతగ్రంథములు పాలీ
భాషలో నున్నవని మాత్రమే వారికిఁ దెలియును. అవి సంస్కృత
భాషనుగూడఁ గల వనుట క్రీ. శ. ౧౮౨౧ - ౧౮౨౮ ల
నడిమికాలమున మాత్రమే తెలియవచ్చిన రహస్యము. ఈ
రహస్యము వెల్లడియగుటకు కారణభూతుఁడైనవాఁడు బ్రియన్
హౌటన్ హాడ్గ్‌సన్ దొర.

ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౮౨౧ లో నేపాళదేశపు 'బ్రిటిషు
రెసిడెంటు'గ నియమింపఁబడెను. ఈయుద్యోగమును స్వీకరిం
చిననాఁటనుండియు ఈతఁ డాదేశపు ప్రజల మతవాఙ్మయ
ములనుగుఱించి తెలిసికొనఁ గృషిచేసెను. తత్ఫలితముగ
నీతని కచ్చటి మతాచార్యులతో మైత్రి కలిగెను. వీరిలో
బౌద్ధులు చాలమంది కలరు. వీరి విహారములకు, మఠము
లకుఁ బోయి, యచ్చటి పుస్తక భండారములయందలి బౌద్ధ
గ్రంథములను పరిశోధించి, తన్మతాచార్యుల సాహాయ్యమున
నఱువది బౌద్ధమతగ్రంథసంపుటములను సంపాదించెను. వాని
నన్నిటిని పరిశీలనార్థము కలకత్తా 'బెంగాలు ఏషియాటిక్
సొసయిటీ'వారికి పంపెను. కాని యచ్చటి పరిశోధకపండితు
లెవ్వరు నాగ్రంథములపరిశోధనయం దాసక్తికలవారుగఁ గా
న్పింపకపోవుటవలన నాగ్రంథములనే మఱిరెండుజతలు సంపా
దించి, ఒకజత లండను 'ఏషియాటిక్ సొసయిటీ'వారికిని,

మఱియొకజత పారిస్ (ఫ్రాన్సు), 'సొసయిటీ ఏషియాటిక్' వారికిని పంపెను. ఇట్లు పంపుటయే కాక అతఁడు తానుగూడ ఆగ్రంథములను బాగుగ పరిశోధించి, యచ్చటి బౌద్ధమతాచారాదులనుగూర్చి తెలిసికొని పత్రికలకు వ్యాసములు వ్రాయుచువచ్చెను. హాడ్జ్‌సన్ పరిశోధనలవలన ఈబౌద్ధమతవాఙ్మయము నేపాళదేశమున క్రీస్తుశకము రెండువందలసంవత్సరములనుండి యున్నట్లు తెలియవచ్చెను. త్రివిష్టప మనఁబడు తిబెత్తుదేశమున బౌద్ధమతము బాగుగ పాదుకొన్నపిదప క్రీ. శ. ఏడెనిమిదిశతాబ్దులలో, ఈబౌద్ధవాఙ్మయ మంతయు తిబెత్తుభాషలోని కనువదింపఁబడెను. చీనాదేశముననుండి ముద్రణయంత్రము తిబెత్తునకు వచ్చినపిదప ఈగ్రంథము లన్నియు ముద్రితములై ఒక్కొక్కగ్రంథమున కెన్నిప్రతులు వలసిన నన్నిప్రతులు దొరకుచుండెడివి: కాని తిబెత్తు భాష రానిది ఆగ్రంథముల ప్రయోజనమేమి, పరిశోధకపండితులకు?

సరిగా ఇదేసమయమున దైవికముగ ఆలోటుకూడఁ దీరెను. హంగేరీ (ఆస్ట్రియా) దేశముననుండి అలెగ్జాండరు సోమ డి కొరోసీ అనుత ద్దేశీయుఁ డొకఁడు పురాతత్త్వపరిశోధనయం దాసక్తి కలవాఁడు — మధ్య ఆసియాఖండమున ఎచటనో హంగేరిదేశస్థుల యాదిమనివాసస్థల ముండవలె నని యూహచేసి, దానిని కనిపట్టవలయునను మహోత్సాహముతోను, ఆశతోను హంగేరినుండి తిబెత్తువఱకు కాలినడకను ప్రయాణముచేసి వచ్చెను. తుద కాతఁ డచ్చటికి వచ్చునప్పటికి దేశమును, భాషయుఁగూడ క్రొత్త వగుటచేత తద్దేశ

భాషను – స్వప్రయోజనము నిమిత్తమే – నేర్చుకొనవలసిన వాఁడయ్యెను. నూతనభాషాధ్యయనవశమునఁబుట్టిన నూతనోత్సాహ మాతనిని స్వకార్యాచరణోన్ముఖునిగఁ జేయుటకు మాఱుగ ఆతని దృష్టిని తద్దేశవాఙ్మయముపైఁ ద్రిప్పెను. తిబెత్తు బౌద్ధవాఙ్మయమును పరిశోధించి లోకమున కందలి సంగతులను దెలుపుభారము దైవవశమున నాతనిపైఁబడెను. ఆతఁడు తిబెత్తు బౌద్ధమతగ్రంథములను చాల పరిశీలించి పరిశోధించెను. తిబెత్తుదేశమునందలి బౌద్ధగ్రంథములు రెండు గొప్పగ్రంథభండారములలో కలవు. వీనినే కంజూర్, తంజూర్ లందురు. కంజూర్ గ్రంథభండారమున నూఱు, నూటయెనిమిది సంపుటములు కలవు. ఒక్కొక్క గ్రంథమునకు పాఠభేదముల నొప్పు వేఱు వేఱుప్రతులు కలవు. అసలు గ్రంథములు ౧,౦౮౩ వఱకు నున్నవి. ఇఁక తంజూరుగ్రంథభండారమున రెండువందల యిరువదియైదు సంపుటములు కలవు. హంగేరీదేశస్థుఁడు క్రొత్తమతవాఙ్మయమును గనిపట్టితి నన్న యుత్సాహమున నేతద్గ్రంథజాలమును జాలవఱ కవలోడనము చేసినను, దీని నంతను మథించుట ఒక్కనికి తలకుమీఱిన పని. అయినను అతఁడు చేయఁగలిగినంత చేసి తన పరిశోధనఫలితములను వ్యాసరూపమున పత్రికలఁ బ్రకటించెను ; కాని గ్రంథముల కనువాదములు చేయఁడయ్యెను. ఇట్టిపని కవకాశము కలుగకపూర్వమే, అనతికాలముననే, ఆతఁడు కష్టతమమైన యీ ప్రాచీనాన్యమతభాషాధ్యయనమునకుఁ జిక్కి యసువులం గోలు

పోయెను. జ్ఞానతృష్ణ యలసటను గాని యపాయమును గాని యెఱుంగదుకదా!

నేపాళదేశమున హాడ్గ్‌సన్ దొరయును, టిబెత్తు దేశమున సోమ డి కొరోసీయును బౌద్ధవాఙ్మయపేటికలను గాలించి యందలి యమూల్యవిషయములను లోకమునకు వెల్లడించుచుండిన కాలముననే మంగోలియాయందలి బౌద్ధవాఙ్మయమును ష్మిట్ దొర (Schmidt)యు, సింహళమునందలి బౌద్ధవాఙ్మయమును జార్జి టర్నరు దొరయు తరుచుచు, తమ ప్రయత్నఫలితములను లోకమునకు వెల్లడించుచు వచ్చిరి. హాడ్గ్‌సన్ దొర పారిస్ పంపిన బౌద్ధమత గ్రంథములను యూజీన్ బర్నాఫ్. పరిశోధించి, తనపరిశోధనఫలితముల నాతఁడుకూడ ఇంచుమించుగ ఈ కాలముననే లోకమునకు వెల్లడిపఱుచుచుండెను. ఈవిధమున నేల నాలుగుచెఱఁగుల నుండియు బౌద్ధమతవాఙ్మయవిజ్ఞానము వఱదలై ప్రవహింపసాగెను. నాఁటనుండియు, అనఁగా పందొమ్మిదవశతాబ్ది ప్రథమపాదాంతముననుండియే లోకమునకు బౌద్ధమతవాఙ్మయముయొక్క అసలుస్వరూపము వ్యక్తమయినది.

నాలుగు దిశలనుండియుఁ దెలియవచ్చిన బౌద్ధమత వాఙ్మయవిషయకవృత్తాంతము నవలోకింపఁగా బౌద్ధమత గ్రంథములు సంస్కృతమున నొక్క నేపాళదేశముననే కాక చీనా, జపాను, టిబెత్తు దేశములయందుఁ గూడ కలవని వెల్లడియైనది. చీనా, జపాను, టిబెత్తుదేశములలోని బౌద్ధమతగ్రంథములు సంస్కృతభాష నున్నవి అరుదుగఁ గాన్పించుచున్నను

అవి అసలు సంస్కృతగ్రంథముల కనువాదము లని స్పష్టమ యినది. ఈగ్రంథములవలనఁ దెలియవచ్చిన బౌద్ధమునకు, నేపాళదేశ బౌద్ధమత గ్రంథములవలనఁ దెలియవచ్చిన బౌద్ధ మునకు నంత వ్యత్యాసము కానరాదు. ఇట్లే మఱియొకవిష యముకూడఁ దెలిసినది. సింహళదేశమునందలి బౌద్ధమత గ్రంథములు పాలీభాషలో నున్నట్లే, బర్మా సయామ్ ఆనామ్ మొదలైన ఆసియాఖండదక్షిణదేశములలోని బౌద్ధ మతగ్రంథములును పాలీభాషనే కలవు. ఈపాలీభాషాగ్రంథ ములవలనఁ దెలియవచ్చిన బౌద్ధమతము వ్యత్యాసము లంత గ లేక యొక్కటి యనియే స్పష్టమయినది. అంతియే కాక పాలీగ్రంథ బౌద్ధమతమునకు, సంస్కృతగ్రంథ బౌద్ధమతము నకు చాల వ్యత్యాసము కల దనికూడ సిద్ధాంతమయినది. ఈపోలికలను, వ్యత్యాసములను గమనించి పాశ్చాత్యులైన బౌద్ధవిద్వాంసులు నేపాలు, తిబెత్తు, చీనా, జపానులలో వ్యాపించిన బౌద్ధమతమునకు ఉత్తరబౌద్ధమత మనియు, సింహ ళము, సయాం, బర్మా, ఆనాం దేశములలోని బౌద్ధమతము నకు దక్షిణ బౌద్ధమత మనియు పేర్లుపెట్టిరి. కాని యీవిభా గము సరియైనది కా దని 'టకకుసు' మొదలైన ప్రాచ్యదేశ పండితులు చెప్పియున్నారు; ఏలయన సుమత్ర, జావాద్వీప ములు హిందూదేశమునకు దక్షిణముననే యున్నను అందు వ్యాపించియున్న బౌద్ధమతము సంస్కృతగ్రంథబౌద్ధమతమును బోలినదే. అందువలన నిట్టి ప్రాంతికవిభాగము సరియైనది కా దనియే చెప్పఁదగును.

కాని యీవిభాగమునలనఁ గొంత యుపయోగము లేకపోలేదు. దక్షిణబౌద్ధమే ఆదిమ బౌద్ధమతము. అశోకుని కాలమున బౌద్ధమతబోధకులు మతవ్యాపనము చేయుటకై సింహళద్వీపమునకు పోయియున్నారు. అట్లు వెళ్లినవారిలో అశోకచక్రవర్తి కుమారుఁడైన 'మహిందు' డొకఁడు. ఇతఁడే పాలీభాషయం దున్న 'త్రిపిటకము'లను (బౌద్ధుల వేదములు– ఇవి మూఁడు: (౧) వినయపిటకము (౨) సుత్తపిటకము (3) అభిధమ్మపిటకము), వాని భాష్యము లనఁదగు 'అత్థకథ' లను సింహళమునకుఁ గొనిపోయినట్లును, అక్కడివారి కుప యోగపడునట్లు 'అత్థకథ'లను సింహళదేశభాషలోనికి పరివర్తించినట్లును చెప్పెదురు. 'మహిందు'ని సోదరియైన' సంఘమిత్త'యే సింహళమున మొట్టమొదటిమాఱు బౌద్ధమత మవలంబింపఁదలఁచిన స్త్రీలను 'భిక్కుణు'లంగావించినట్లు తెలియుచున్నది. 'మహిందు'నితోపాటు 'ఇఠియ', 'ఉత్తియ', 'సుమనులు'కూడ బౌద్ధమతమును వ్యాపింపఁజేయు నిమిత్తము వెడలిరి. ఈబౌద్ధభిక్షువుల త్యాగదీక్షయు, ధర్మనిరతియునే బౌద్ధమతము సింహళమున వ్యాపించుటకుఁ గారణమయ్యెను. అది యచ్చటినుండియే బర్మా, సయామ్, ఆనామ్ మొదలైన దేశములకుఁ బ్రాఁకెను. ఈకారణమువలన పాలీగ్రంథబౌద్ధమతము – (దక్షిణబౌద్ధమతము) – నొకవిధముగ ఆదిమ బౌద్ధమత మనవచ్చును. ఉత్తరబౌద్ధ మనునది అశోకచక్రవర్తి యనంతర మభివృద్ధిఁగాంచిన బౌద్ధమతమునకు పేరు.

అశోకునికాలమునకుఁ బూర్వమే బౌద్ధులలో బౌద్ధు

లకు పెక్కు మతవిషయములనుగుఱించి చాల నభిప్రాయ భేదము లుండెను. అశోకుఁడు వేఱువేఱుబౌద్ధమతకక్షులవారి నేకీకరించుటకై చాల ప్రయత్నించెను. అశోకునికాలమున ప్రధానముగ నుండిన కక్షులు రెండే: స్థవిర, మహాసాంఘిక కక్షులు. స్థవిరులు మహాసాంఘికులతో నిర్వహింపలేక మగధను విడిచిపెట్టిరి. వీరిలో 'వినయ భాణకము'ల నవలంబించినవారు (హిందువుల యాచారకాండవంటి వినయపిటకమునకే ప్రాధాన్య మిచ్చినవారు) సింహళమునకుఁ బోయిరి. 'సూత్రభాణకము'ల నవలంబించినవారు (ధర్మమునకు ప్రాధాన్య మిచ్చిన వారు) కాశ్మీర, గాంధార దేశముల కరిగిరి. మొదటి తెగవారికి సింహళమును, రెండవ తెగవారికి కాశ్మీర, గాంధారములును ప్రధానస్థానము లయినవి. కాశ్మీర, గాంధారస్థవిరులు చాల కాలమువఱకు బుద్ధభగవానుని ఆదిమసిద్ధాంతములకే యంటిపెట్టుకొనియుండిరి. కాని కాలక్రమమున దేశమునఁ గలిగిన 'మహాసాంఘిక' ప్రాబల్యమువలన వారి మత స్వరూపమున మార్పుకలిగెను. వీరు క్రమక్రమముగ నాసిద్ధాంతములయందలి తత్త్వమునుగుఱించియే చర్చ సేయుచు, దానినే బోధింపఁ దొడఁగిరి. తత్త్వబోధకు ప్రాధాన్యము కలిగినపిదప ఈ తెగ వారికే సర్వాస్తివాదు లని పేరు కలిగెను. వీరిబౌద్ధమే క్రమ క్రమముగ తిబెత్తు, చీనా, జపాను మున్నగు నుత్తర దేశము లందు వ్యాపించినది. మార్పునొంది ఆదిమబౌద్ధమునకు భిన్నమైన యీబౌద్ధమునకు మహాయాన మని పేరు. ఈమతమునకుఁ జెందిన గ్రంథములు ప్రధానముగ సంస్కృతభాషను గలవు.

ఈపై సంగతులవలన చీనా, తిబెత్తు, జపాను దేశముల లోని బౌద్ధులకు ప్రధానముగ సంస్కృతమును, సింహళము బర్మా సయాము అనామములలోని బౌద్ధులకు పాలీయును హిందువులకు సంస్కృత మెట్లో యట్టి పవిత్రభాష లని తేలుచున్నది. ఉత్తర దేశబౌద్ధులగ్రంథములు సామాన్యముగ సంస్కృతము భాషయం దున్నను వారిలో పెక్కు శాఖ లుండుటచేత ఒక్కొక్కశాఖవారు ఒక్కొక్కవిధమైన భాషను దమ మత గ్రంథములయందు వాడుకచేసినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. ఉత్తర దేశబౌద్ధుల మతగ్రంథములు కొన్ని (సంస్కృత) గ్రాంథికభాషను, కొన్ని గాథాభాషను, వేఱొక కొన్ని ప్రాకృతమునను గలవు. క్రీ. శ. ఎనిమిదవ శతాబ్దియం దుండిన బౌద్ధ భిక్షువగు వినీత దేవుఁ డనుగొప్పవిద్వాంసుఁడు తమ మత గ్రంథములకు సర్వాస్తివాదులు సంస్కృతమును, సమ్మితీయులు అపభ్రంశమును, స్థవిరవాదులు పైశాచిని వాడుచుండినట్లు తెలిపియున్నాఁడు.

క్రీస్తుశకము పందొమ్మిదవ శతాబ్ది ప్రథమపాదాంతమున ప్రాచ్య, పాశ్చాత్యపండితుల పరిశోధనలవలన బౌద్ధ మత, వాఙ్మయోదంతము లీరీతిని లోకమునకు వెల్లడియైనవి. పైని తెలిపిన విషయము లన్నియు తద్విద్వాంసుల వ్రాఁతల వలనఁ దెలియవచ్చినవే. నాఁటనుండి విదేశీయులును, స్వదేశీయులును గూడ బౌద్ధమత వాఙ్మయమును చిలుకుచున్నారు. చిలుకఁగా, చిలుకఁగా అందలి కొన్ని సమస్యలు తొలఁగుచున్నవి ; మఱికొన్ని యిదివఱ కనుకొనని నట్టివి కలుగుచున్నవి.

అయినను గతశతాబ్దియందుకంటె నేడు ఈబౌద్ధవాఙ్మయమును పరిశోధించువారు మన భారతీయులలోఁగూడ ననేకులు కలరు. ఆంధ్రులకు బౌద్ధవాఙ్మయాధ్యయన మత్యంతావశ్యకమైనది. ఒకప్పు డాంధ్రదేశము బౌద్ధమతమునకు భారతదేశమంతటిలో ప్రధానస్థానముగ నుండెను. బౌద్ధాంధ్రదేశచారిత్రమునకు బౌద్ధవాఙ్మయ మత్యంతోపకారకము. అందువలన ఆంధ్రులు ఏతద్వాఙ్మయమునం దభిమానము వహించి తదధ్యయన, పరిశోధనములకుఁ బూనుకొనుట యావశ్యకము.